Slovenská reč — časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka. Vychodí šesťkrát za rok. — Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. — Rediguje redakčná rada. Hlavný redaktor a zodpovedný zástupca dr. Eugen Jóna. — Predplatné na XXII. ročník Kčs 24.—, jednotlivé čísla po Kčs 4,—. Predplácanie časopisu možno zastaviť len koncom kalendárneho roku. — Účet Štátnej banky československej č. 39-161-0582. — Príspevky a recenzné výtlačky pre redakciu posielajte na adresu: Redakcia časopisu Slovenská reč v Bratislave, Klemensova 27. — Tlačia Severoslovenské tlačiarne, n. p., Martin. Novinové výplatné povolené Poštovým úradom Bratislava 2 pod číslom 231 — prepr. 1955. Dohliadací poštový úrad Bratislava 2 a Martin 1.

OBSAH

Peciar Š., České vlastné mená v slovenskom kontexte — — — — — — 249
Horecký J., Gramatické prvky pri tvorení slov — — — — — — — 267
Miko F., Prípady tzv. rozkladu menného čísla — — — — — — — — 272
Hayeková M., Dielo neznámeho slovenského slovnikára — — — — — 279

Diskusie

Dvonč L., Skloňovanie mien osôb alebo zvierat použitých na označenie neživých vecí — — — — — — — — — — — — — — — — — 290

Zprávy a posudky

Jaromír Bělič — Alois Jedlička — Eugen Jóna — Eugen Pauliny — Jozef Ružička — Jozef Štolc, Slovenština. A. Keder — — — — — — — — — 295
F. Buffa — A. Sobierajska — Z. Sobierajski, Konverzačná príručka poľštiny so stručnou gramatikou a slovníkom Z. Topolińska — — — — — 307

Rozličnosti

Regesta i regest. Š. Peciar — — — — — — — — — — — — — 310
Postrádať, strádať. K. Habovštiaková — — — — — — — — 310
Nedeľňajší, či nedeľnajší? M. Marsinová — — — — — — — — 311
Výduvok. M. Hayeková — — — — — — — — — — — — 312

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK XXIII 1958 ČÍSLO 5

ČESKÉ VLASTNÉ MENÁ V SLOVENSKOM KONTEXTE

Štefan Peciar

Pri styku češtiny a slovenčiny, dvoch blízko príbuzných slovanských jazykov, ktorých príslušníci si navzájom dobre rozumejú, sú veľmi priaznivé podmienky pre preberanie prvkov z jedného jazyka do druhého. Názorne to potvrdzujú dejiny oboch našich jazykov. Pre spisovný jazyk a jeho pestovanie vyplývajú však z takéhoto stavu osobitné problémy.

V tomto príspevku si všimneme špeciálnu problematiku českých vlastných mien v slovenskom kontexte. Netreba vari ani spomínať, že situácie, v ktorých sa české vlastné meno dostáva do slovenského kontextu, vyskytujú sa každodenne v písomných aj ústnych prejavoch (v školách, v tlači, na schôdzach atď.). Takéto situácie budú tým častejšie, čím viac a hlbšie sa budú príslušníci oboch našich národov navzájom poznávať.

Z hľadiska spisovného jazyka ide tu o problematiku týkajúcu sa najmä pravopisných otázok, hláskovej stavby mien a skloňovania mien. Pritom je to problematika dosiaľ málo spracovaná v odbornej literatúre.

Pokiaľ som mohol zistiť, zo slovenských jazykovedcov sa touto otázkou zaoberal Vincent Blanár v článku *Skloňovanie cudzích rodinných mien v spisovnej slovenčine*[1] a Jozef Štolc v článku *Ako skloňujeme cudzie pomenovania.*[2]

Blanár si v súvislosti s otázkou skloňovania rozličných rodinných mien (priezvisk) v slovenčine všimol skloňovanie dvoch typov českých priezvisk, a to priezvisk na *-e (-ě),* ako sú *Kníže, Nevole, Tille, Niederle, Hrabě, Poupě,* a priezvisk typu *Pavlů.* Blanár vysvetľuje, prečo v slovenčine nemohli „zdomácnieť" priezviská na *-e*: Slovenčina nemá apelatíva na *-e (-ě)* ako čeština (v súvislosti s priezviskami ide najmä o mužské apelatíva vzoru *soudce*), preto sa v slovenčine priezviská na *-e* nemohli prikloniť k nijakému vzoru všeobecných podstatných mien a priberajú zámenné koncovky *-ho, -mu, -m* (pozri c. m., str. 78—79). O priezviskách typu *Pavlů, Petrů, Macků* Blanár konštatuje, že sú v spisovnom jazyku (rozumej slovenskom) nesklonné (c. m., str. 78).

[1] Slovo a tvar I, 1947, 70—80.
[2] Slovo a tvar IV, 1950, 93—95.

Štolc uvádza z tlače príklady na nesprávne skloňovanie českých pomenovaní v slovenskom kontexte, ako napr.: „spolupráca so Státním archeologickým ústavem v Prahe", „Státním geologickým ústavem v Prahe", „dohoda so Syndikátem českých spisovatelů", „delegácia bola v Lounech" a pod. Upozorňuje na zásadu, že české vlastné mená v slovenskom kontexte dostávajú pri skloňovaní slovenské koncovky, napr.: *v Prahe* (nie „v Praze"), *na Berounke* (nie „na Berounce"), *v Lounoch* (nie „v Lounech"), *v Mariánskych Lázňach* (nie „v Mariánských Lázních"), *do Kroměříža* (nie „do Kroměříže"), *Vážneho* (nie „Vážného") atď. Štolc túto zásadu aj v podstate správne odôvodňuje. Poukazuje na to, že „každý jazyk má vlastný tvaroslovný systém, má svoje skloňovanie a časovanie, ktoré sa vyznačuje osobitnými pádovými i osobnými príponami" (str. 93). Tvaroslovnému systému príslušného jazyka podliehajú v zásade aj slová cudzieho pôvodu, pokiaľ pre svoju exotickú formu neostávajú nesklonné. Vlastné mená cudzieho pôvodu sa v kontexte iného jazyka zachovávajú v pôvodnej podobe iba v nominatíve, v pomenovacom páde. V ostatných pádoch priberajú koncovky tvaroslovného systému toho jazyka, v kontexte ktorého sa ocitli. Štolc ďalej zdôrazňuje, že v slovenskom kontexte sa táto zásada môže v maximálnej miere uplatniť pri slovanských menách, „ktoré sa samou formou nominatívu niekedy vôbec nelíšia od nášho typu mien. Aj tu platí rovnako zákon, že všetky prípony v závislých pádoch musia nevyhnutne mať naše slovenské podoby . . ." (str. 95). Nedodržiavanie tejto zásady Štolc hodnotí ako hrubú chybu „proti jazykovej zákonitosti", ako prejav „slabej kultúrnosti" (str. 94).

Pri narábaní s českými vlastnými menami v slovenskom kontexte (i naopak so slovenskými menami v českom kontexte) vládne v praxi dosiaľ nejednotnosť. Vyskytujú sa jednak chyby toho druhu, na aké upozornil Štolc, jednak chyby opačné, t. j. nenáležité poslovenčovanie českých mien. Nad chybami tohto druhu (nenáležité poslovenčovanie českých vlastných mien), a to u slovenských hlásateľov v pražskom rozhlase, pozastavil sa z českej strany Alois G r e g o r v noticke *Překládat — nepřekládat?*[3] Gregor vyčíta slovenským hlásateľom pražského rozhlasu, že nemiestne poslovenčujú jednak názvy známych českých umeleckých diel, ako napr. *Prodaná nevěsta, Braniboři v Čechách, Povídky malostranské* (menia ich na „Predaná nevesta, Branibori v Česku", „Malostránske poviedky"), jednak české osobné mená ako *Jan, Karel* (vyslovujú „Ján, Karol").

Počet dokladov na chyby podobného druhu, ako uvádzajú Štolc a Gregor, dal by sa ľahko rozmnožiť. Ďalší materiál prináša príspevok Vladimíra Ž e n a t é h o *Jak uvádět názvy slovenských uměleckých děl nebo publi-*

[3] Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, roč. III, seš. 3, řady jazykovědné (A) č. 2, Brno 1954, 105.

kací v češtině.[4] Autor si všíma najmä slovenské názvy v českom kontexte, ale uvádza aj príklady opačné: české názvy v slovenskom kontexte. Ženatý na hojných príkladoch ukazuje veľkú nejednotnosť v českej i slovenskej praxi, pokiaľ ide o uvádzanie názvov slovenských, resp. českých umeleckých diel a publikácií, a vyslovuje záver, „že je žádoucí upravit a sjednotit praxi při citování slovenských názvů v českých textech a českých názvů v textech slovenských" (str. 80).[5]

So záverom Vlad. Ženatého treba plne súhlasiť. Tento náš príspevok má za cieľ formulovať, a ak treba, odôvodniť zásady, ktoré by sa mali uplatňovať pri uvádzaní českých vlastných mien v slovenskom kontexte. Eventuálna budúca kodifikácia týchto zásad, keďže ide o problémy paralelné v češtine a v slovenčine, mala by byť predmetom diskusie zástupcov Ústavu pro jazyk český a Ústavu slovenského jazyka za účasti českých a slovenských pracovníkov tlače a rozhlasu. Nejaká kodifikácia je tu nesporne potrebná, pretože bez kodifikácie sotva možno vplývať na spomenutú nejednotnosť v praxi.

Pravidlá slovenského pravopisu obsahujú iba niekoľko kusých údajov o skloňovaní niektorých českých vlastných mien v slovenskom kontexte. Od pravopisnej príručky sotva možno žiadať viac. Zhrnieme si údaje z Pravidiel.

České priezviská ako *Jirků, Janů, Pavlů* (v mužskom i ženskom rode) sú nesklonné. (§§ 105 a 63)

V českých priezviskách na *-er, -el* samohláska *e* niekedy vypadáva, napr. *Rieger — Riegra, Wolker — Wolkra/Wolkera,* inokedy sa zachováva, napr. *Gebauer — Gebauera.* (§ 73)

České priezviská na *ě (-e)* sa skloňujú alebo ako cudzie mená na *-e,* t. j. priberajú zámenné koncovky, napr. *Hrabě, Hraběho, Hraběmu; Dítě, Dítěho, Dítěmu,* alebo podľa vzorov c h l a p a h r d i n a, t. j. poslovenčujú sa, napr. *Bičiště, Bičišťa, Bičišťovi; Purkyně, Purkyňu, Purkyňovi; Večeře, Večeřu, Večeřovi.* (§ 107, bod 2)

České (ako aj iné slovanské) priezviská, ktoré majú podobu príd. mien, skloňujú sa podľa príd. mien aj v slovenčine, napr. *Vážný, Vážného.* (§ 107, bod 4)

Niektoré české zemepisné mená zakončené spoluhláskou menia v slovenčine gramatický rod. Napr. mená *Olomouc, Chrudim, Příbram, Kouřim, Vlašim, Litomyšl* sú v češtine žen. rodu, ale v slovenčine muž. rodu. České mená žen. rodu na *-v* zachovávajú žen. rod aj v slovenčine, napr.: *Boleslav (z Boleslavi), Břeclav (z Břeclavi), Čáslav (z Čáslavi).* Aj mená *Choceň, Plzeň* sú ženského rodu. (§ 108, bod 2)

Z uvedených poučiek je sporná poučka o dvojakom, resp. trojakom spôsobe skloňovania priezvisk na *-ě (e).* Skloňovanie mien typu *Bičiště* podľa

[4] Naše řeč 40, 1957, 76—80.

[5] Redakcia časopisu Naše řeč v poznámke k príspevku Ženatého sľubuje ďalší článok s materiálom zemepisných a osobných mien a okrem toho „zdůvodněný návrh, jakým způsobem by bylo nejlépe řešit v praxi uvádění slovenských názvů v českém textu" (str. 80). Sľúbené príspevky dosiaľ nevyšli.

vzoru chlap a mien typu *Purkyně, Večeře* podľa vzoru hrdina predpokladá u príslušníkov slovenského jazyka dobrú znalosť českého skloňovania. Tento predpoklad je však pre veľkú väčšinu Slovákov nereálny. Preto by bolo správnejšie uzákoniť jednotné skloňovanie českých priezvisk na *-ě (e)*, a to skloňovanie so zámennými koncovkami ako pri menách typu *Hrabě, Dítě*. Toto skloňovanie má výhodu v tom, že v ktoromkoľvek páde jasne vidieť základnú podobu príslušného mena. A to je najmä pri cudzích priezviskách dôležitá okolnosť. Skloňovanie typu *Purkyně, Purkyně*ho je v slovenčine naozaj bežné. Podobne sa v slovenčine skloňujú napr. české mená *Krekule, Nevole, Šimáně* a i.[6]

A teraz si všimneme problematiku českých vlastných mien v slovenskom kontexte systematicky. Pri formulovaní zovšeobecňujúcich zásad a poučiek budeme vychádzať jednak z teoretických úvah, jednak z doterajšej praxe, v ktorej pri všetkej nejednotnosti možno zistiť isté tendencie.

Pri štúdiu vlastných mien v cudzojazyčnom kontexte je účelné skúmať osobitne základnú podobu (nominatív) vlastných mien a osobitne problémy ich skloňovania.

Základná podoba českých vlastných mien

Cudzie vlastné mená (osobné, zemepisné a iné) v kontexte slovenského alebo českého jazyka (ako aj mnohých iných kultúrnych jazykov) majú povahu tzv. lexikálnych citátov, t. j. zachovávajú si čo najvernejšie pôvodnú podobu, ktorú majú vo svojom „materinskom" jazyku.[7] To platí aj o českých vlastných menách v slovenskom kontexte a o slovenských vlastných menách v českom kontexte. Táto citátová povaha vlastných mien sa najmarkantnejšie prejavuje v pravopise a v hláskovej štruktúre.

Pravopis a hláskova stavba českých vlastných mien v slovenskom kontexte sa nemení. České vlastné mená[8] zachovávajú si v slovenskom kontexte takú pravopisnú a hláskovú podobu, akú majú v českom jazyku. Zachovávajú sa v nich aj také písmená a hlásky, resp. skupiny hlások, ktoré slovenský pravopis a slovenský jazyk vôbec nemá, ako je napr. hláska a písmeno *ř*, písmená *ů, ě*, skupiny *bě, pě, mě, vě, dě, tě, ně*, dvojhláska *ou* vnútri slova, zachováva sa česká kvantita (dĺžka a krátkosť samohlások), nemení sa tzv. pohyblivé (vkladné alebo jerové) *e* atď.

[6] Jazykovedné odôvodnenie tohto skloňovania v slovenčine podal už Vincent Blanár (c. m.).

[7] Pozri Vilém Mathesius, *K výslovnosti cizích slov v češtině*, Čeština a obecný jazykozpyt, 110 n., najmä 111.

[8] Pre zjednodušenie budeme si najprv všímať len vlastné mená osobné a zemepisné. Názvom umeleckých diel, časopisov a pod. venujeme pozornosť osobitne.

Niekoľko príkladov: *Tůma, Brůha, Janů, Jirků, Kořínek, Pilař, Truhlář, Říha, Hrabě, Těsnohlídek, Vážný* (priezviská); *Alois Jirásek, Jiří Wolker, Jindřich Hořejší, Josef Václav Sládek, Karel Matěj Čapek-Chod, Jan Neruda, Božena Němcová, Zdeněk Fibich, Antonín Novotný, Jiřina, Štěpán* (osobné mená); *Litoměřice, Třeboň, Česká Třebová, Břeclav, Přerov, Meziříčí, Mezimostí, Jaroměř, Příbram, Kouřim, Olomouc, Beroun, České Budějovice, Bechyně, Mělník, Nový Svět, Světlá nad Sázavou, Česká Lípa, Písek* (miestne mená); *Ohře, Dyje, Metuje, Orlice* (mená riek); *Hřebeny, Doupovské hory* (mená pohorí); *Kněhyně, Kunětická hora, Bezděz, Skály, Špičák, Slunečná, Vrchmezí, Dívčí Kámen, Knížecí Stolec* (mená vrchov) a pod.

Pri viacslovných českých zemepisných menách, ktorých jednotlivé zložky sú pospájané do celku morfologickými, prípadne syntaktickými prostriedkami (koncovkami príd. mien, vyjadrujúcimi gramatický rod pomocou gramatickej zhody, koncovkami alebo predložkovými pádmi podst. mien, vyjadrujúcimi rozličné syntaktické vzťahy), platí rovnaká zásada ako pri jednoslovných vlastných menách. Každá zložka vlastného mena si aj v slovenskom kontexte zachováva svoju pôvodnú českú podobu. V základnej podobe vlastného mena sa zachovávajú aj české koncovky. Napr.: *Horní* (nie „Horná") *Bříza, Nové Město nad Metují* (nie „nad Metujou"), *Ústí nad Labem* (nie „Ústie nad Labou", ako žiadali Pravidlá z roku 1940), *Ústí nad Orlicí* (nie „nad Orlicou"), *Klášterec nad Ohří* (nie „nad Ohře"), *Kostelec nad Černými lesy* (nie „lesmi"), *Hradec Králové, Dvůr Králové, Heřmanův* (nie „-ov") *Městec, Jindřichův* (nie „-ov") *Hradec, Vítkův* (nie „-ov") *Kámen* (vrch), *Karlovy* (nie „-ove") *Vary, Františkovy* (nie „-ove") *Lázně, Liščí* (nie „Líščia") *hora, Kunratice u Prahy* (nie „pri Prahe") a pod.

Všetky uvedené a im podobné české mená treba aj v slovenskom kontexte písať i vyslovovať po česky. Hláskoslovne „poslovenčené" formy, ako „Breclav, Prerov, Česká Trebová, Melník, Olomúc, Česká Lipa, Ústie nad Orlicou, Nové Mesto nad Metujou, Dyja, Orlica" a pod. nepatria do kultúrneho štýlu. Neprípustné sú napr. v škole, v rozhlase, v tlači, v písaných prejavoch a vo verejných prejavoch vôbec, t. j. všade, kde má zaznievať spisovný jazyk. Možno ich pripustiť v hovorených prejavoch v konverzačnom štýle v slovenskom prostredí, a to ako štylistické varianty náležitých českých pomenovaní. Takéto slovakizované formy českých zemepisných mien sú bežné najmä u tých príslušníkov slovenského jazyka, ktorí vôbec neovládajú češtinu. „Slovakizovanie" českých osobných mien a priezvisk vyslovovaním *r* za *ř*, *e* za *ě* (napr. „Jirí, Jirina, Vera, Říha, Korínek, Belonožník" a pod.) nemá miesto v spisovnom jazyku. V konverzačnom štýle v slovenskom prostredí možno však pripustiť slovakizovanie českých

osobných mien *Karel, Jan, Zdeněk* na „Karol, Ján, Zdenek (vysl. Zďeňek)" a pod. Pravda, vo verejných a písomných prejavoch je takéto poslovenčovanie českých osobných mien neprípustné.

Pokiaľ ide o v ý s l o v n o s ť českých vlastných mien v slovenskom kontexte, niektoré javy vyžadujú podrobnejší rozbor.

Ako máme vyslovovať napr. české mená *Břeclav, Přerov, Boleslav, Václav, Stanislav?* Al. Gregor (c. m.) vyslovuje požiadavku, aby sa takéto mená vyslovovali aj v slovenskom kontexte podľa pravidiel českej ortoepie, t. j. na konci s *f* (*Břeclaf, Václaf* a pod.). Podľa našej mienky je takáto požiadavka neodôvodnená. Sám Gregor ju označuje ako „při nejmenším" spornú.

Všeobecná zásada, že hlásková podoba vlastných mien sa zachováva v cudzojazyčnom kontexte bez zmeny, nemôže sa vzťahovať na najjemnejšie otázky ortoepie. Každý spisovný jazyk má svoju vlastnú ortoepiu, svoje vlastné pravidlá správnej (spisovnej) výslovnosti, ktoré nemožno prenášať do ortoepie iného spisovného jazyka. Pravidlá správnej výslovnosti cudzích slov sa síce nezhodujú s pravidlami výslovnosti domácich slov, často sa s nimi rozchádzajú. Je však dostatočne známe, že príslušníci každého jazyka vyslovujú cudzie mená „po svojom", t. j. podľa svojich artikulačných a výslovnostných návykov. Napr. to isté grécke alebo latinské meno znie trochu ináč v ústach Angličana, trochu ináč v ústach Francúza, trochu ináč v ústach Rusa a zasa trochu ináč v ústach Čecha alebo Slováka. Vilém Mathesius správne upozornil, že „kriteriem správné výslovnosti cizích slov nemůže být jejich přesná výslovnost původní, t. j. jejich výslovnost v jazyku, z něhož byla vzata" (c. m., str. 111). Cudziu výslovnosť možno zásadne vyžadovať iba v lexikálnych citátoch. Ale ani vo výrazoch alebo menách, ktoré majú povahu lexikálnych citátov, nezachovávame vždy presne cudziu výslovnosť, i keby sme sa o to akokoľvek usilovali. Ba naopak, príliš verné napodobňovanie cudzej výslovnosti pôsobí niekedy dojmom afektovanosti alebo snobstva.

I keď pri takých blízkych jazykoch, ako sú čeština a slovenčina, ide o otázky veľmi jemné, nemožno pri ich riešení vychádzať z iných základných princípov ako pri riešení obdobných otázok vo vzťahu jazykov neprí buzných. Výslovnosť spoluhlásky *v* v rozličných polohách v spisovnej slovenčine alebo češtine je otázka ortoepická. Príslušníci slovenského jazyka vyslovujú spoluhlásku *v* v českých menách celkom prirodzene podľa pravidiel s l o v e n s k e j (nie českej) výslovnosti práve tak, ako zasa príslušníci českého jazyka vyslovujú spoluhlásku *v* v slovenských menách podľa pravidiel č e s k e j (nie slovenskej) výslovnosti.

Nemožno teda českého hlásateľa nútiť, aby v českom kontexte vyslovoval slovenské mená *Hviezdoslav, Horov, Tajovský, Prešov, Trebišov, Mo-*

šovce s bilabiálnym *u̯*. Jednak by to v kontexte svojho materinského jazyka sotva kto dokázal, jednak by to nebolo teoreticky odôvodnené. Uvážme k tomu, že vyslovovanie bilabiálneho *u̯* je charakteristické pre niektoré české okrajové nárečia a že sa takouto výslovnosťou v kontexte spisovnej češtiny môže dosiahnuť (napr. na javisku) komický účinok. Podobne pomýlené by bolo žiadať, aby sa slovenské mená *Jesenský, Jesenská, Vajanský* v českom kontexte vyslovovali podľa pravidiel slovenskej ortoepie, t. j. s *N* bez záveru, a nie podľa pravidiel českej ortoepie, t. j. so záverovým *n*. Sotva by bolo správne žiadať od príslušníkov českého jazyka, aby v slovenských menách typu *Demänová, Mäsiar* vyslovovali široké slovenské *ä*, a nie obyčajné *e*.

Práve tak nemožno slovenského hlásateľa nútiť, aby české mená *Přerov, Břeclav, Prachovské skály, Boleslav, Václav, Vacenovský* v slovenskom kontexte vyslovoval presne podľa pravidiel českej ortoepie, t. j. s *f* miesto *v*, alebo aby v českých menách *Dolanský, Kořenský, Hřensko, Blansko* vyslovoval záverové *n*, a nie *N* bez záveru. Takáto presná česká výslovnosť českých mien v slovenskom kontexte je síce prípustná, ale nemožno ju vyžadovať ako záväznú. Je celkom prirodzené, že do výslovnosti českých mien v slovenskom kontexte prenikajú niektoré prvky slovenskej výslovnosti. Takýmto prvkom je práve bilabiálne *u̯* na konci slabiky a *N* bez záveru pred úžinovými spoluhláskami, najmä pred *s* a *š*. Podobne aj pri iných asimilačných javoch (najmä pri výslovnosti rozličných spoluhláskových skupín) treba slovenský spôsob výslovnosti, pokiaľ sa odlišuje od českého, pokladať za základnú výslovnosť českých mien v slovenskom kontexte. Český spôsob výslovnosti možno síce pripustiť, no nemožno ho vymáhať. Pravda, konkrétnych príkladov tohto druhu (napr. priezviská *Brodský, Hradský* a pod.) je veľmi málo.

Naproti tomu výslovnosť skupín *de, te, ne, le* s tvrdými spoluhláskami *d, t, n, l* pred *e* v českých menách je záväzná aj v slovenskom spisovnom kontexte. Túto výslovnosť možno vyžadovať ako záväznú preto, lebo nie je v slovenčine celkom cudzia. Slovakizovanú výslovnosť s mäkkými spoluhláskami *ď, ť, ň, ľ* v niektorých typoch miestnych mien (napr. *Hradec, Ledeč, Městec, Jablonec, Humpolec* a pod.) možno tolerovať iba v konverzačnom štýle. V konverzačnom štýle sa takáto mäkká výslovnosť znesie aj v osobných menách *Zdeněk* a *Zdenka*. Avšak vyslovovanie mäkkých skupín *ďe, ťe, ňe, ľe* miesto tvrdých *de, te, ne, le* v českých priezviskách typu *Koudelka, Metelka, Neruda, Nejedlý, Nevole, Dolenský* sotva možno pripustiť.[9]

[9] Naše úvahy sa, pravda, nevzťahujú na mená osôb českej národnosti aklimatizovaných na Slovensku ani osôb slovenskej národnosti s pôvodne českými menami.

Za chybnú a neprípustnú treba pokladať výslovnosť českého *ř* ako *rž* alebo *rš* (napr. „Jiržina, Jirží, Pilarš").

Niektorým Slovákom pôsobí ťažkosti aj výslovnosť českého *ě*. Alebo ho zanedbávajú a vyslovujú zaň *e* (napr. „Melník"), alebo sa usilujú vysloviť zaň dvojhlásku *ie*, a to aj v takých prípadoch, kde *ě* je iba grafický znak pre mäkkosť predchádzajúcej spoluhlásky *ď, ť, ň* (počul som napr. vyslovovať meno *Čeněk* ako „Čeňiek" miesto *Čeňek*). V tomto prípade sa treba presne pridržať českej výslovnosti. Iba pri skupine *mě* možno v slovenskom kontexte proti prísnej ortoepickej českej výslovnosti *mňe* pripustiť výslovnosť *mje*, resp. *mie* (v menách ako *Mělník, Litoměřice, Nové Město* a pod.).

V češtine neplatí tzv. rytmický zákon o dvoch dĺžkach, známy v slovenčine. Preto české mená môžu mať dve i tri dĺžky za sebou. Pokiaľ sú české mená v základnej podobe (v nominatíve), zachovávame v nich všetky dĺžky aj v slovenskom kontexte (napr. *Bílý, Vážný, Třebízský, Mariánské Lázně, Bílá Hora* a pod.). Pri skloňovaní sa však dĺžky v koncovkách skracujú. O tom bude reč ďalej.

Pri niektorých typoch českých odvodených zemepisných vlastných mien pozorujeme však v slovenskom kontexte výraznú tendenciu k poslovenčovaniu. Vlastne tu ani nejde o poslovenčovanie českého znenia, ale o paralelné tvorenie slovenského znenia. Do tejto skupiny možno zahrnúť zemepisné mená typu *Polabie,*[10] *Povltavie, Pojizerie, Posázavie, Poohřie* (údolie rieky Ohře), *Podještědie.*[11] Ako vidno, ide o názvy krajov a oblastí utvorené od zemepisných mien gramatickými prostriedkami (predponou a príponou).[12] V niektorých slovenských učebniciach zemepisu sa stretávame s „hyperslovenskými" formami *Polabsko, Povltavsko, Posázavsko* a pod. I keď formy na *-sko* sú správne, netreba sa k nim uchyľovať tam, kde je ustálená iná forma (porov. rozdiel *Považie, Potisie,* ale *Podunajsko).*

Osobitné hláskoslovné problémy vznikajú pri takých dvojslovných alebo viacslovných zemepisných menách, ktorých súčasťou sú apelatíva, t. j. všeobecné podstatné mená, ktoré samy osebe nemajú povahu vlastných mien. Takéto podst. mená — bez ohľadu na to, že tvoria súčasť českých vlastných mien — dostávajú v slovenskom kontexte slovenskú podobu. Napr.: *Máchovo jazero* (v sev. Čechách, čes. *jezero*), podobne *Černé*

[10] Na rozdiel od miestneho mena *Vrchlabí,* ktoré si zachováva české znenie aj v slovenskom kontexte.

[11] Dva posledné príklady ukazujú, že koreň českého zemepisného mena sa zachováva aj v tomto type bez zmeny (nemení sa český pravopis ani hláskova štruktúra).

[12] Rovnako sa tvoria podobné odvodené mená krajov a oblastí od mien slovenských riek v češtine, napr. *Pováží* (zaznamenávajú aj *Pravidlá českého pravopisu* z roku 1957), *Ponitří, Pohroní* — proti sloven. *Považie, Ponitrie, Pohronie.*

jazero, Čertovo jazero (obidve na Šumave), *Vranovská priehrada* (čes. *přehrada*), *Jezerná stena* (vrch na Šumave, čes. *stěna*), *Děčínske steny* (čes. *Děčínské stěny*), *Prachovské skaly* (čes. *skály*), *České stredohorie* (čes. *středohoří*), *Šumavské predhorie* (čes. *předhoří*), *Broumovské medzihorie* (čes. *mezihoří*), *Plzenská panva* (čes. *Plzeňská pánev*), *Zlatý prút zeme Českej* (čes. *Zlatý prut země České*) a pod.[13] V takýchto prípadoch zasa vlastne nejde o poslovenčovanie českých názvov, ale skôr o paralelné tvorenie príslušného názvu hláskoslovnými a gramatickými prostriedkami slovenského jazyka, pričom si však koreň základnej časti viacslovného vlastného mena zachováva charakteristické české hláskoslovné a pravopisné znaky, pokiaľ sa v príslušnom mene vyskytujú. Napr.: *Děčínske* (steny), *Černé* (nie „Čierne" jazero), *Jezerná* (nie „Jazerná" stena), *Broumovské* (medzihorie) a pod. Treba ešte zdôrazniť, že tu môže byť reč len o hláskoslovnej a gramatickej adaptácii českých názvov, nie o lexikálnom poslovenčovaní. Neslobodno napr. v názve zameniť výraz „stena" výrazom „múr" alebo „jazero" zmeniť na „pleso" a pod.[14]

Zmiešané, „makarónske" názvy typu *Poohřie, Podještědie* (jednoslovné) alebo *Jezerná stena, Černé jazero* (dvojslovné) by mohli vzbudzovať námietky. Pouvažujme preto, aké tu môže byť východisko. České formy *Poohří, Podještědí* musia v slovenskom kontexte pri skloňovaní priberať slovenské koncovky: k 2. p. *Poohřia, Podjestědia* je zaiste celkom náležitý nominatív *Poohřie, Podještědie*. „Celkom poslovenčené" tvary „Poohrie, Podještedie" by zas mohli (aspoň v niektorých prípadoch) sťažovať stotožnenie slovenského znenia s pôvodnými českými názvami. Okrem toho by takéto poslovenčovanie porušovalo všeobecnú zásadu, že sa korene českých vlastných mien v slovenskom kontexte nemenia.[15]

Pri dvojslovných názvoch typu *Jezerná stena, Černé jazero* možno popri tejto zmiešanej podobe teoreticky uvažovať alebo o čiste českom pomenovaní *Jezerná stěna, Černé jezero,* alebo o celkom poslovenčenom pomenovaní „Jazerná stena, Čierne jazero". Celkom poslovenčené pomenovanie

---

[13] Porov. obdobné riešenie v češtine napr. v názvoch *Demänovské jeskyně, Slovenské krušnohoří* (zaznamenávajú aj *Pravidlá českého pravopisu* z roku 1957), *Dobšinská ledová jeskyně* (sloven. *ľadová jaskyňa*), *Púchovské skály* (sloven. *skaly*) a pod.

[14] Krikľavý príklad na takéto neprípustné poslovenčovanie vlastného mena uvádza Gregor (c. m.). Počul vraj hlásateľa, ktorý hovoril o „Karlových Kúpeľoch" miesto o Karlových Varoch. To sa mi zdá málo pravdepodobné. Skôr by bolo možné (ale rovnako neprípustné), že slovenský hlásateľ použil výraz „Kúpele" miesto českého „Lázně" (napr. v miestnom mene *Mariánské Lázně*).

[15] Tejto zásade, ktorá platí aj pre slovenské vlastné mená v českom kontexte, zdanlivo odporuje český tvar *Ponitří*. V tomto tvare nejde však o hláskoslovné počeštenie slovenského názvu *Ponitrie*, ale o živé tvaroslovné striedanie *r/ř* na konci kmeňa pri ohýbaní slov a na konci koreňa pri odvodzovaní slov (porov. *dvůr — na dvoře, nádvoří*). Po *r* nemôže byť v češtine koncové *-i (-i)*, ale iba *-ý (-y)*.

odporuje však všeobecnej zásade, že vlastné mená sa neposlovenčujú. Pri úplnom poslovenčovaní dvojslovných vlastných mien tohto typu by mohli vzniknúť kolízie s rovnakými slovenskými názvami, sťažilo by sa stotožnenie slovenského znenia s pôvodným českým názvom.

Ponechanie českých pomenovaní tohto typu v slovenskom kontexte bez hláskoslovnej adaptácie apelatíva prichádza vôbec do úvahy len pri základnej podobe vlastného mena, v nominatíve. Takéto riešenie možno odporúčať pre prísne vedecké publikácie, v ktorých je dôležité uvádzať základnú formu vlastných mien v pôvodnom znení. Len čo však začneme takéto názvy skloňovať, priberajú slovenské koncovky (aj v prísne vedeckých prácach). Keby sme v takýchto prípadoch v českých názvoch ponechali bez hláskoslovnej adaptácie aj apelatívum, vznikol by bizarný a v kultúrnom, spisovnom jazyku celkom nezvyčajný zjav: miešanie prvkov dvoch jazykov v apelatívach, a to slovenských koncoviek s českým kmeňom. Vznikli by napr. výrazy „pri Máchovom jezere", „na Vranovskej přehrade" a pod. A ako by znel genitív k názvu *Děčínské stěny*? Znel by *Děčínskych stěn*, či *Děčínskych stien*? V genitíve plurálu slova *stena* (čes. *stěna*) na šťastie vôbec nemožno zmiešať prvky českého jazyka s prvkami slovenského jazyka. Je tu možná alebo čisto slovenská forma *stien*, alebo čisto česká forma *stěn*. Česká genitívna forma *stěn* v slovenskom kontexte odporuje však gramatickej stavbe slovenského jazyka. Ako sa zdá, jediným správnym východiskom je tu hláskoslovné poslovenčovanie apelatív, ktoré tvoria súčasť českých vlastných mien.[16] V pozn. 13 sme upozornili na obdobnú prax v češtine, pokiaľ ide o slovenské zemepisné mená v českom kontexte.

Vyskytujú sa prípady ešte zložitejšie. Napr. v Žďárskych vrchoch v Českomoravskej vrchovine je vrch, ktorý sa volá *Devět skal*. Máme tento názov v slovenskom kontexte (napr. v učebnici zemepisu pre stredné školy) poslovenčovať na *Deväť skál* (ide o spojenie základnej číslovky s apelatívom), alebo ho ponechať v českej podobe? Popri názve vrchu *Skály*, ktorý nemožno poslovenčiť, lebo ide o jednoslovné vlastné meno, uvádzali sme vyššie názov *Prachovské skaly* (s poslovenčeným apelatívom). Názov *Devět skal (Deväť skál)* je blízky typu *Prachovské skaly*. To by hovorilo za jeho poslovenčovanie. Paralelu k názvu *Devět skal (Deväť skál)* z hľadiska českého kontextu možno vidieť v pomenovaní *Päť spišských plies*, ktoré sa v českom kontexte obyčajne počešťuje na *Pět spišských ples*. Názvy tohto typu treba prispôsobovať jazykovému kontextu (poslovenčovať, resp. počešťovať), len čo sa dostanú do nepriameho pádu (napr. *pri Deviatich ska-*

[16] Táto zásada sa nevzťahuje na miestne mená typu *Kostelec nad Černými lesy*, kde je apelatívum v nezhodnom prívlastku. Apelatíva v miestnych menách sú však veľmi vzácne.

lách; tvar pri „Deviti skalách" by bol v slovenskom kontexte nemožný; obdobne v českom kontexte *u Pěti spišských ples,* nie u „Piatich spišských plies"). V základnom tvare ich možno ponechávať v pôvodnej podobe, najmä vo vedeckých prácach.

V českých zemepisných menách, a to v názvoch riek, vrchov a pohorí, v slovenskom kontexte poslovenčujeme aj odvodené príd. mená a niektoré rozlišujúce príd. mená. V základnej podobe miestnych mien sa takéto poslovenčovanie nepripúšťa. Uvedieme najprv niekoľko príkladov: *Moravskosliezske* (čes. *Moravskoslezské*) *Beskydy, Stredočeská* (čes. *Středočeská*) *vrchovina, Boubínsky prales, Děčínske steny, Vsetínske vrchy, Hostínske vrchy, Nízky Jeseník* (v posledných piatich príkladoch ide o uplatnenie rytmického zákona), *Veľká Deštná* (vrch), *Studená* (vysl. mäkké *ď*), *Vltava, Trávna (Lúčna) Vltava* (čes. *Travní, Luční*), *Biela Labe* (čes. *Bílé Labe*) a pod.[17] Úzus tu však nie je ustálený, najmä pokiaľ ide o rozlišovacie príd. mená typu *Veľký* (proti *Malý*), *Nízky* (proti *Vysoký*), *Biely* (proti *Čierny*). Vo vedeckých publikáciách možno aj v týchto názvoch ponechať základný tvar (nominatív) v pôvodnej českej podobe.

Prídavné mená hláskoslovne poslovenčujeme aj v názvoch českých krajov. Odvodzovací typ príd. mena však pritom spravidla nemeníme. Napr.: *Plzenský* (čes. *Plzeňský*) *kraj,* podobne *Plzenská panva, Třebonská panva* (čes. *Třeboňská pánev*),[18] *Ústecký* (s mäkkým *ť*, nie „Ústiansky") *kraj, Brnenský* (nie „Brniansky") *kraj, Kladenská* (s mäkkým *ď*, nie „Kladnianska") *panva*[19] a pod.

Hláskoslovne poslovenčenú podobu môžu mať aj historické názvy býv. krajín *(Sliezsko zem Moravskosliezska).* V historických názvoch a menách vôbec preniká slovenská podoba (porov. napr. *bitka na Bielej hore, bielohorská bitka, Karol IV., doba Karola IV., Karolova doba,* ale *Karlov most* v Prahe, *Karlova univerzita* — názvy dnešného objektu, resp. inštitúcie).

Neustálená je prax pri používaní českých názvov ulíc, námestí, mostov a pod. v slovenskom kontexte. Súvisí to s tým, že takéto názvy sa v slovenskom kontexte ocitnú len zriedka. Ide najmä o pražské štvrte, ulice, námestia, mosty a pod. Staré názvy štvrtí, ktoré boli pôvodne miestnymi názvami (ako *Smíchov, Vinohrady*), zachovávajú si svoju pôvodnú po-

[17] Porov. obdobné slovenské názvy v českom kontexte: *Nízke Tatry, Veľký Tribeč* a pod.

[18] Zmena *ň* — *n* pred odvodzovacou príponou *-ský* je v slovenčine systémová, preto sa uplatňuje dôsledne aj v príd. menách odvodených od českých miestnych mien. Po slovensky napr. hovoríme *Ruzynské* (nie „Ruzyňské") *letište (letisko).*

[19] V iných súvislostiach je však v slovenčine bežný tvar *kladniansky,* napr. *kladnianski baníci, kladnianski futbalisti* a pod.

dobu. Českú podobu si zachovávajú aj staré, dnes neobvyklé názvy ulíc, ako sú *Poříčí* alebo *Na poříčí, Na Slovanech, Na slupi, V tůních, Můstek* alebo *Na můstku* a pod. Obyčajne sa však poslovenčujú názvy ako *Václavské náměstí* (na *Václavské námestie*), *Staroměstské náměstí* (na *Staromestské námestie*), podobne *Staromestská radnica* (čes. *Staroměstská radnice*), *staromestský orloj* a pod. Ide tu o poslovenčovanie apelatíva a odvodeného príd. mena, známe aj pri iných názvoch. Prirodzene, že v názve *Ječná ulice* možno poslovenčiť iba apelatívum *(ulica)*. Ťažko by bolo poslovenčovať názvy ako *Dlouhá třída, třída krále Jiřího*. Poslovenčením by sa stratila ich totožnosť. Takéto názvy bude asi treba ponechať v českej podobe aj v slovenskom kontexte. Naproti tomu názvy ako *Husova třída, Nádražní třída, třída Obránců míru* by sa dali prispôsobiť slovenskému kontextu poslovenčením apelatíva *(trieda)*, príp. aj odvodeného príd. mena *(Nádražná)* alebo nezhodného prívlastku *(Obrancov mieru)*. Poslovenčujú sa aj názvy mostov, ako sú *Karlov* (čes. *-ův*) *most, most Barikádnikov* (čes. *-níků*) a pod.

Z rozboru materiálu vidno, že české vlastné mená v slovenskom kontexte nie sú rovnako odolné proti poslovenčovaniu. Najodolnejšie sú jednoslovné vlastné mená akéhokoľvek druhu okrem odvodených názvov krajov typu *Polabie, Podještědie,* ktoré priberajú slovenskú odvodzovaciu príponu. Bez zmeny sa zachovávajú aj spojenia mena s priezviskom. Odolné sú aj miestne mená akéhokoľvek typu. V ostatných viacslovných zemepisných menách (v názvoch krajov, pohorí, vrchov, riek, jazier) sa poslovenčujú apelatíva, odvodené príd. mená a niektoré rozlišujúce príd. mená. V niektorých prípadoch je v praxi veľká nejednotnosť.

Skloňovanie českých vlastných mien v slovenskom kontexte

Hlavná zásada, ktorú treba rešpektovať pri skloňovaní českých vlastných mien v slovenskom kontexte, znie: *České vlastné mená v slovenskom kontexte dostávajú slovenské koncovky.* V mnohých prípadoch použitie tejto zásady nepôsobí nijaké ťažkosti, lebo veľa českých mien sa vo svojej základnej podobe zhoduje s niektorým bežným typom slovenských mien. V takýchto prípadoch skloňujeme české mená podľa príslušného slovenského vzoru (napr. osobné mená a priezviská *Jan, Havránek* podľa c h l a p, priezviská typu *Neruda, Koudelka* podľa h r d i n a, zemepisné mená *Tábor, Mělník,* pomnožné *Klatovy, Louny, Všetaty* podľa d u b, *Olomouc, Hradec, Liberec, Přelouč* podľa s t r o j, *Praha, Vltava, Sněžka, Šumava,* osobné mená *Věra, Jiřina* podľa ž e n a, pomnožné *Budějovice, Litoměřice, Krkonoše* podľa u l i c a, *Plzeň, Choceň* podľa d l a ň, *Břeclav, Boleslav, Čáslav* podľa k o s ť, *Brno, Znojmo, Hlinsko,* pomnožné *Napajedla* podľa

m e s t o, *Slaný, Hluboká, Jílové,* priezviská *Vážný, Němcová, Malířová* podľa tvrdých príd. mien a pod.).

V slovenskom kontexte skloňujú sa české zemepisné mená ženského rodu na *-e (-ě),* ako napr. *Metuje, Dyje, Orlice, Bystřice, Roudnice,* podľa vzoru u l i c a, české zemepisné mená mužského rodu na *-ř,* ako napr. *Chotěboř, Jaroměř,* podľa vzoru s t r o j, české zemepisné mená stredného rodu typu *Hradiště, Konopiště, Týniště* podľa vzoru s r d c e, české zemepisné mená stredného rodu typu *Veselí, Vrchmezí, Vrchlabí, Meziříčí* bývajú zväčša nesklonné okrem 7. p., kde priberajú koncovku *-m,* iba mená *Ústí* a *Mezimostí* obyčajne priberajú slovenské koncovky podľa vzoru v y s v e d č e n i e; osobné meno *Jiří* a priezviská typu *Hrabě, Dítě, Nevole* priberajú zámenné koncovky (pozri vyššie).

České mená v slovenskom kontexte dostávajú pri ohýbaní slovenské koncovky aj vtedy, keď majú v kmeni typické české hláskoslovné (alebo pravopisné) znaky, ktoré sú cudzie slovenským menám, takže vznikajú hláskoslovne zmiešané česko-slovenské tvary. Takéto zmiešané tvary, ktoré sme zavrhli pri apelatívach, sú celkom bežné a odôvodnené pri vlastných menách. Vyplýva to z osobitnej povahy vlastných mien. Napr.: *v Litoměřiciach, v Budějoviciach, v Lounoch, v Mariánskych Lázňach, z Olomouca, do Chotěbořa, pred Jaroměřom, pod Bezdězom, na Kněhyňu, pod Kněhyňou, z Hlubokej, na Slunečnej, od Truhláře, s Tůmom* a pod.

Iba mená, ktoré sú pre slovenské jazykové vedomie celkom cudzie, t. j. také, ktorých zakončenie nedáva možnosť ľahko zaradiť príslušné meno k niektorému typu skloňovania, ostávajú nesklonné. Takéto mená sú však v češtine pomerne vzácne. Sú to najmä priezviská na *-ů* (pozri vyššie). Nesklonné sú aj zemepisné mená *Labe* a *Ohře.*[20] Ako sme uviedli, nesklonné bývajú (okrem inštrumentálu) aj mená *Veselí, Vrchmezí, Vrchlabí, Meziříčí.*

Pri skloňovaní českých mien v slovenskom kontexte zachovávajú sa niektoré české tvaroslovné hláskové alternácie (striedanie hlások), pokiaľ majú analógie v slovenskom hláskosloví a tvarosloví, a to: *ů/o* (napr. *Dvůr Králové, do Dvora Králové, v Dvore Králové; Obří důl, z Obřieho dolu, v Obřom dole),* pohyblivé *e*[21] (napr. *Hrádek, z Hrádku; Hradec Krá-*

[20] Skutočnosť, že miestne mená typu *Ústí nad Labem, Klášterec nad Ohří* majú aj v slovenskom kontexte podoby „nad Labem", „nad Ohří", nesvedčí proti téze o nesklonnosti mien *Labe* a *Ohře* v slovenskom kontexte. České miestne mená sa totiž v slovenskom kontexte zachovávajú v pôvodnej (českej) podobe.

[21] Tzv. pohyblivé samohlásky sa vypúšťajú pri ohýbaní mien aj z iných slovanských jazykov (napr. z poľštiny, z ruštiny). V srbochorvátskych menách na *-ac* (napr. *Karlovac, Kragujevac, Oplenac)* ostáva však samohláska *-a-* pri skloňovaní často pevná. Zásahom redaktorov vyskytujú sa niekedy aj tu formy bez *-a-.* — *Pravidlá* (§ 107, bod 6) žiadajú práve tieto formy bez *-a-* (v zhode so skloňovaním v srbochorvátčine).

lové, z Hradca Králové, v Hradci Králové),[22] striedanie kvantity samohlások (napr. *Vítkův Kámen, Vítkovho Kameňa, pod Vítkovým Kameňom,* čes. *Vítkova Kamene, pod Vítkovým Kamenem; Skály, na Skalách, pod Skalami*).

Popri českých tvaroslovných hláskových alternáciách treba pri skloňovaní českých vlastných mien v slovenskom kontexte zachovávať slovenské alternácie. Najnápadnejšie z nich je predlžovanie poslednej kmeňovej slabiky v 2. p. mn. č. bez koncovky, na rozdiel od češtiny, kde sa naopak kmeňová dĺžka v tomto tvare skracuje. Napr.: *Budějovíc, Litoměříc, Všetát, Krkonôš, Bŕd, Skál,* proti čes. tvarom *Budějovic, Litoměřic, Všetat, Krkonoš, Brd, Skal* a pod.[23] Krátka kmeňová slabika ostáva v genitíve mien typu *Klatovy — Klatov,* lebo ani v slovenčine sa slabika so skupinou *-ov-* v genitíve plurálu nepredlžuje (porov. *okovy — okov, vdova — vdov*). Česká dvojhláska *ou* sa síce v slovenčine nehodnotí ako dĺžka (pozri ďalej), ale nemôže sa nijako predĺžiť. Preto gen. miestneho mena *Louny* nemôže znieť v slovenskom kontexte ináč ako *Loun* (zhodne s češtinou). Krátka kmeňová slabika sa zachováva v takých menách, kde sa uplatňuje slovenský rytmický zákon. Napr.: *Nýřany, Říčany, Šťáhlavy, Plánice* — gen. *Nýřan, Říčan, Šťáhlav, Plánic* (rovnako v češtine aj v slovenčine).

Voľba vkladnej samohlásky v gen. pomnožných českých mien v slovenskom kontexte sa spravuje zákonitosťami slovenského (nie českého) tvaroslovia (napr. *Napajedla — Napajediel,* čes. *Napajedel; Benátky nad Jizerou — Benátok,* čes. *Benátek* a pod.).

Niekedy pôsobí tvorenie genitívu českých pomnožných zemepisných mien v slovenčine isté ťažkosti alebo aspoň rozpaky. K menu *Vodňany* je sloven. gen. *Vodnian* (čes. *Vodňan),* k *Lipany — Lipian, Slatiňany — Slatinian, Rokycany — Rokycian(?),* ale ako znie genitív k menu *Dobřany?* Je možný

Nejednotný je v slovenčine postup pri skloňovaní priezvisk na *-ek, -ec, -ck* (*Pravidlá,* § 73). Táto nejednotnosť prechádza aj na české priezviská na *-ek.* V zásade možno odporúčať skloňovať české priezviská na *-ek* v slovenskom kontexte tak ako v češtine. Vo veľkej väčšine takýchto českých priezvisk je pohyblivé *-e-* (napr. *Havránek — Havránka, Jelínek — Jelínka, Horálek — Horálka, Mrázek — Mrázka, Čapek — Čapka*). V slovenskom kontexte býva pevné *-e-* obyčajne len v dvojslabičných menách na *-ěk* typu *Čeněk, Franěk — Čeněka, Franěka* (čes. *Čeňka, Fraňka*), výnimočne aj *Čadek — Čadeka.* Ale meno *Zdeněk* má v slovenčine genitív *Zdenka.*

[22] Tvar *Králové* je genitív starého substantivizovaného príd. mena *Králová* (= kráľovná). V názvoch *Dvůr Králové, Hradec Králové* je teda tvar *Králové* nezhodný prívlastok, preto sa neskloňuje. Nesprávne sú napr. tvary „Hradca Královho, v Hradci Královom", s ktorými sa často stretávame najmä v športových rubrikách našich novín.

[23] Obdobne sa zachováva krátka kmeňová samohláska v gen. slovenských mien typu *Topoľčany, Šurany, Košice* v českom kontexte (čes. gen. *Topoľčan, Šuran, Košic,* proti sloven. *Topoľčian, Šurian, Košíc).*

tvar *Dobřian*, alebo by azda bolo vhodnejšie ponechať český tvar *Dobřan* aj v slovenskom kontexte?

V niektorých prípadoch sa v slovenčine mení rod českých zemepisných mien. K príkladom, ktoré uvádzajú Pravidlá slovenského pravopisu v § 108 *(Olomouc, Chrudim, Příbram, Kouřim, Vlašim, Litomyšl* — pozri vyššie), možno ešte pridať *Kroměříž* (v češtine žen. r., v slovenčine muž. r.) a *Labe* (v češtine stred. r., v slovenčine žen. r.; Pravidlá uvádzajú v slovníku).

Pri skloňovaní českých vlastných mien, ktoré majú podobu príd. mena alebo obsahujú príd. meno, v slovenskom kontexte, môžu pôsobiť ťažkosti mäkké príd. mená, ktoré sú v češtine jednovýchodné (majú jeden tvar pre všetky tri rody), ale v slovenčine trojvýchodné, a privlastňovacie príd. mená. Tu platí zásada, že v základnej podobe (v nominatíve) českého názvu zachovávame aj príd. meno v českej podobe (okrem výnimiek, o ktorých už bola reč), ale pri obmieňaní v ostatných pádoch dostáva príd. meno v slovenskom kontexte slovenské koncovky. Príklady na mäkké príd. mená: *Korunní, z Korunnej, pred Korunnou; Horní Bříza, z Hornej Břízy, Na Hornú Břízu, v Hornej Bríze; Dolní Loučka, z Dolnej Loučky, pred Dolnou Loučkou; Dolní Kralovice, z Dolních Kralovíc; Vyšší Brod, z Vyššieho Brodu, vo Vyššom Brode* a pod.[24] Podobne skloňujeme české priezviská typu *Dolejší: Dolejšieho, Dolejšiemu, o Dolejšom.*[25] Príklady na privlastňovacie príd. mená: *Jindřichův Hradec, z Jindřichovho Hradca, v Jindřichovom Hradci* (čes. *z Jindřichova Hradce, v Jindřichově Hradci*); *Vítkův Kámen, z Vítkovho Kameňa, pod Vítkovým Kameňom* (čes. *z Vítkova Kamene, pod Vítkovým Kamenem); Františkovy Lázně, z Františkových Lázní, vo Františkových Lázňach* (čes. *ve Františkových Láznich,* príd. meno tu má rovnaký tvar ako v slovenčine).

Pri skloňovaní českých vlastných mien (bez ohľadu na to, či majú povahu podst. mien, alebo príd. mien) v slovenskom kontexte uplatňuje sa rytmický zákon. Pri skloňovaní mien, ktoré majú v kmeni dĺžku bezprostredne pred koncovkou, skracujú sa dlhé koncovky (pozri vyššie o gen. pl.). Napr.: *Mariánské Lázně, Mariánskych Lázní* (v gen. pl. sa koncovka *-í* neskracuje, porov. sloven. tvary básní, piesní), *v Mariánskych Lázňach* (nie „-niach"); *Vážný, Vážneho, Vážnemu* a pod. Je pozoruhodné, že česká

[24] Mäkké prídavné mená typu *Dolní, Horní, Korunní* v českých zemepisných menách menia sa pri ohýbaní v slovenskom kontexte na tvrdé. Českú podobu si zachovávajú len v nominatíve. Porov. podobný postup v hovorovej češtine pri slovenských názvoch typu *Dolný Kubín, z Dolního Kubína.* Tvar „z Dolného Kubína" v českom kontexte je knižný, umelý.

[25] V našich novinách skloňujú meno nášho reprezentačného brankára *Dolejšieho* nejednotne. Popri správnych tvaroch *Dolejšieho, Dolejšiemu* vyskytujú sa aj nenáležité tvary „Dolejšího", „Dolejšímu", utvorené k nominatívu *Dolejší* mechanicky zámennými koncovkami.

dvojhláska *ou* sa pritom v slovenčine nehodnotí ako dĺžka (porov. tvary *Dlouhý, Dlouhá ulice, na Dlouhú ulicu; Olomoucký kraj, z Olomouckého kraja, Lounský okres* a pod.).

Nezhodné prívlastky sa pri ohýbaní českých mien v slovenskom kontexte nemenia. Napr.: *Ústí nad Orlicí, z Ústia nad Orlicí; Nové Město nad Metují, z Nového Města nad Metují* a pod.

V závere tejto kapitoly možno iba zopakovať hlavnú zásadu, že české mená v slovenskom kontexte priberajú slovenské koncovky, ale ich základ ostáva bez zmeny, i keď na švíku vznikajú nezvyčajné skupiny hlások.

České názvy umeleckých diel a publikácií v slovenskom kontexte

Pri uvádzaní názvov českých umeleckých diel a publikácií v slovenskom kontexte možno pozorovať ešte väčšiu nejednotnosť ako pri uvádzaní osobných alebo zemepisných vlastných mien. Pribúda tu totiž možnosť úplného prekladu názvu. Na otázku, či sa majú alebo nemajú názvy českých umeleckých diel prekladať do slovenčiny, nemožno odpovedať jednoducho áno alebo nie. Záleží na tom, v akej súvislosti názov používame, komu je náš prejav určený a aké ciele sledujeme. Napr. v referáte o slovenskom preklade českého literárneho diela, hry alebo opery českého autora, ktorá sa hrá po slovensky (v slovenskom preklade) v slovenských divadlách, bude sa názov príslušného diela používať predovšetkým v slovenskom preklade (Smetanova *Predaná nevesta,* Čapkova *Biela nemoc,* Pujmanovej *Ľudia na križovatke* a pod.), pričom bude treba uviesť aj pôvodný český názov. Práve tak v rozhlase môžu slovenskí (ale aj českí) hlásatelia používať podľa cieľa prejavu jednak pôvodné české názvy umeleckých diel, jednak ich slovenské preklady. Pravda, do učebnice literatúry, do literárnovedných alebo iných odborných štúdií patria originálne názvy českých literárnych a iných umeleckých diel. Otázka teda neznie tak, ako ju kladie Gregor, či prekladať, alebo neprekladať, ale: k e d y prekladať a kedy n i e.

Nás však teraz viac zaujíma iná otázka: ako zachádzať s českými originálnymi názvami umeleckých diel a publikácií. Platia tu rovnaké zásady ako pri iných vlastných menách. Už z toho vyplýva, že je celkom nevhodný taký spôsob citovania českých názvov v slovenskom kontexte, pri ktorom sa „rekonštruujú" české koncovky v tom slove názvu, ktoré syntakticky priamo súvisí so slovenským kontextom.[26]

Osvetlíme si tento nenáležitý spôsob citovania na príkladoch. Obyčajne

[26] Príklady na takýto nenáležitý spôsob citovania slovenských názvov v českom kontexte uvádza Vl. Ž e n a t ý (c. m., str. 78—79) pod písmenom b. Ženatý správne upozorňuje, že tu ide o nedopatrenie (alebo o neznalosť) prekladateľov, resp. redaktorov.

sa vyskytuje len pri viacslovných názvoch. Zaraďme do slovenského kontextu české názvy *Lidé na křižovatce, Válka s mloky, Bílá nemoc, Prodaná nevěsta, Rudé právo, Mladá fronta.* Nesprávne bude takéto zaradenie: „Pujmanová v Lidech na křižovatce podáva obraz . . .; Karel Čapek vo svojej Válce s mloky . . .; hlavná myšlienka Bílé nemoci Karla Čapka . . .; ária z Prodané nevěsty; Písali o tom v Rudém právu, v Mladé fronte" (nik by tu vari nenapísal v slovenskom kontexte tvar „frontě"). Nenáležité sú v uvedených prípadoch tvary „Lidech", „Válce", „Bílé", „Prodané", „Rudém právu", „Mladé", pretože všetky tieto tvary syntakticky priamo súvisia so slovenským kontextom, sú syntakticky zaradené do slovenskej vety. Naproti tomu tvary „na křižovatce", „s mloky", hoci sú české, sú v tom istom slovenskom kontexte náležité, lebo syntakticky priamo nesúvisia so slovenskou vetou (ide o nezhodné prívlastky, ktoré s kontextom slovenskej vety súvisia nepriamo prostredníctvom svojho nadradeného člena). Tie slová českých názvov, ktoré syntakticky priamo súvisia so slovenskou vetou, musia dostať s l o v e n s k é k o n c o v k y.

Tento postup je prirodzený a používa sa bez obmedzenia v takých prípadoch, keď sa český názov hláskoslovne alebo aspoň pravopisne kryje s paralelným názvom slovenským. Také sú napr. názvy *Rudé právo, Mladá fronta* a pod. Tieto názvy možno bez ťažkostí ohýbať nielen s českými, ale aj so slovenskými koncovkami. V slovenskom kontexte dostávajú takéto názvy slovenské koncovky, ako napr. *v Rudom práve, v Mladej fronte* a pod.

V niektorých prípadoch je však takýto spôsob zaradenia českého názvu do slovenského kontextu celkom nemožný. Dobrý príklad je názov *Lidé na křižovatce.* České slovo *lidé* sa priam „vzpiera" slovenským koncovkám. V týchto prípadoch treba použiť o p i s, a to taký, aby pôvodný český názov ostal v nominatíve. Napr.: *Pujmanová vo svojom románe Lidé na křižovatce* . . . V písaných prejavoch, najmä vo vedeckých prácach, je vhodné použiť takýto opis pri všetkých názvoch, ktoré sa vyznačujú českými hláskoslovnými črtami, cudzími slovenskému jazyku. K tomuto postupu sa možno uchýliť aj pri niektorých zemepisných menách, ak by použitie slovenských koncoviek pôsobilo nejaké ťažkosti.

Celkom nevhodný je postup, pri ktorom sa celý názov ponecháva v základnej podobe bez ohľadu na syntaktické zaradenie názvu do vety.[27] Napr.: „V Lidé na křižovatce Pujmanová podáva obraz . . ." Nevhodnosť tohto postupu pre spisovný prejav sa nezmení ani vtedy, ak sa názov dá

[27] Príklady na takýto postup pri slovenských názvoch v českom kontexte uvádza Vl. Ženatý (c. m., str. 78) pod písmenom a. Ženatý tento postup iba konštatuje ako iné postupy, ale ho nehodnotí.

do úvodzoviek, ako je to v prvom príklade Ženatého *(S. Czambel v „Slováci a ich reč" ...).*

Ako upozornil Vl. Ženatý (c. m., str. 79), osobitnú pozornosť si zaslúžia názvy, ktoré obsahujú príd. mená majúce v češtine mäkké zakončenie a v slovenčine tvrdé zakončenie (napr. čes. *kulturní, literární, národní, večerní,* sloven. *kultúrny, literárny, národný, večerný*). Príd. mená tohto typu sme si povšimli aj pri zemepisných názvoch *(Dolní, Horní, Korunní* a pod.). Pri skloňovaní sa tieto české príd. mená poslovenčujú, t. j. dostávajú tvrdé koncovky. Podobne je to aj v názvoch literárnych diel a publikácií. Napr. názov českého kultúrneho týždenníka *Literární noviny* sa v slovenskom kontexte skloňuje po slovensky: *z Literárnych novín, Literárnym novinám, v Literárnych novinách, s Literárnymi novinami.*[28] Niekedy sa však ponechávajú bez zmeny české formy zhodné s nominatívom singuláru, t. j. so základnou podobou názvu (na rozdiel od zemepisných názvov, v ktorých sa príd. mená *Dolní, Horní* obyčajne poslovenčujú). Napr. *Moderní revue, z Moderní revue, v Moderní revue, s Moderní revue,* popri *Modernej revue, v Modernej revue, s Modernou revue.* Vcelku je aj v tomto prípade veľa kolísania.

V závere k tejto kapitolke možno opakovať, že pre citovanie názvov umeleckých diel, časopisov a pod. v slovenskom kontexte platia zhruba rovnaké pravidlá ako pri iných vlastných menách. Pri týchto názvoch sa častejšie vyskytuje opis, ktorý umožňuje ponechať príslušný názov v pôvodnej podobe v akomkoľvek kontexte. Pri názvoch umeleckých diel prichádza do úvahy aj slovenský preklad.

Autor tejto štúdie sa nazdáva, že jeho úvahy a závery prispejú k istej stabilizácii v uvádzaní českých vlastných mien v slovenskom kontexte a môžu byť východiskom pre vypracovanie určitých normatívnych zásad v tejto oblasti.

[28] Obdobne skloňujeme názov slovenského časopisu *Národnie noviny.*

GRAMATICKÉ PRVKY PRI TVORENÍ SLOV

Ján Horecký

Podľa teórie nedávno zomretého sovietskeho jazykovedca A. I. Smirnického *(Leksikologija anglijskogo jazyka)* slovotvorným prostriedkom pri odvodzovaní slov nie sú iba slovotvorné prípony, ale v každom prípade aj paradigmy, t. j. súhrn pádových alebo osobných koncoviek podstatného mena, prídavného mena, resp. slovesa. Smirnickij tu vychádza zo skutočnosti, že niet plnovýznamových slov, ktoré by nemali isté formálne prvky. Nejestvujú holé korene, ale iba korene alebo kmene s patričnými koncovkami. Stavia tu teda na úplne nespornej téze, že slovo nie je tvorené iba prvým pádom, resp. neurčitkom, ale vždy celým súhrnom foriem.

Netreba dokazovať, že ak plnovýznamové slovo nejestvuje bez gramatických prvkov, týka sa to aj slov neodvodených. Inými slovami: paradigmu, resp. súhrn koncoviek nemožno pokladať za osobitný slovotvorný prostriedok vo vlastnom slova zmysle, ale iba v tom zmysle, že pomáha dotvárať slovo, umožňuje jeho skutočné jestvovanie, a to bez ohľadu na to, či ide o slovo neodvodené, odvodené alebo zložené.

V skutočnosti je v slovenčine zreteľný rozdiel medzi rozborom slovotvorným a morfematickým. Teda je rozdiel — aspoň v prevažnej väčšine prípadov — aj medzi slovotvornou príponou a gramatickou morfémou.

Slovotvorný rozbor je možný len tam, kde je zreteľná slovotvorná štruktúra, t. j. pomer dvoch častí: jednej, ktorá je spoločná aspoň dvom slovám a je nositeľom ich lexikálneho významu, a druhej, ktorá je iba v jednom z takýchto slov a je modifikátorom jeho lexikálneho významu. Prvú časť voláme slovotvorným základom, druhú časť slovotvornou príponou, resp. slovotvornou predponou. Z hľadiska slovotvorného možno teda slovo členiť len na dve časti: slovotvorná štruktúra je binárna, a to aj vtedy, ak slovotvorným základom je už raz odvodené slovo, prípadne aj vtedy, ak ide o dva slovotvorné základy v zložených slovách.

Tieto myšlienky možno ilustrovať niekoľkými príkladmi. V podstatnom mene *učiteľ* je slovotvorným základom sloveso *učiť,* slovotvorná prípona je *-teľ*. Možno teda povedať, že učiteľ je ten, kto učí. Podobne v slove *kočikáreň* slovotvorným základom je podstatné meno *kočík,* slovotvorná prípona je *-áreň:* teda kočikáreň je miesto, kde sa ukladajú kočíky. Ale v podstatnom mene *učiteľstvo* už nie je slovotvorným základom sloveso *učiť,* lež podstatné meno *učiteľ* a slovotvorná prípona je *-stvo:* učiteľstvo je súhrn učiteľov, prípadne zamestnanie učiteľa.

V takých prípadoch, kde nemožno určiť tento binárny vzťah slovotvorného základu a slovotvornej prípony či predpony, nie je možný slovotvorný

rozbor. V podstatnom mene *dom* alebo *ryba* niet slovotvornej štruktúry, lebo nemožno povedať, že tvary *dom, ryb-* sú slovotvorné základy, nejako modifikované koncovkou. Vidieť teda, že teória A. I. Smirnického sa nepotvrdzuje.

Opakujeme, že nie každé slovo možno podrobiť slovotvornému rozboru. No zato každé plnovýznamové slovo možno podrobiť rozboru morfematickému. V každom slove možno vydeliť aspoň tú časť, ktorá sa v prúde reči mení — to je koncovka — a tú časť, ktorá ostáva nemenná — to je kmeň. Pravda, v kmeni možno ďalším rozborom, porovnávaním, analógiami s inými slovami vydeliť isté opakujúce sa celky, ktoré nazývame morfémami. V podstatnom mene *kočikáreň* možno takto vydeliť morfémy *koč, ik, áreň,* v podstatnom mene *učiteľstvo* morfémy *uči, teľ, stv, o.* Prvá morféma v oboch prípadoch je nositeľom lexikálneho významu, morféma *o* v slove *učiteľstvo* má iba gramatickú funkciu.

Ako vidieť z porovnania tvarov *koč-ik-áreň* a *uči-teľ-stv-o,* nie v každom tvare musí byť koncovka výslovne vyjadrená: v tvare *uči-teľ-stv-o* sa koncovkou *-o* vyjadruje, že ide o podstatné meno stredného rodu v 1. alebo 4. páde jednotného čísla. Aj o slove *koč-ik-áreň* vieme, že je to podstatné meno ženského rodu v 1. a 4. páde jednotného čísla, hoci to nie je formálne vyjadrené osobitnou koncovkou. Vieme to, pravdaže, z jestvovania ostatných pádov, a hovoríme, že tu je koncovka nulová. Možno hneď zdôrazniť, že nulová koncovka je pochopiteľná, a teda jestvuje tam, kde ide o rozličné tvary jedného slova, takže nulová koncovka sa vydeľuje iba na pozadí týchto tvarov. Ďalej treba zdôrazniť, že nulová koncovka je možná len tam, kde sa dané slovo nemôže obísť bez toho tvaru (napr. 1. pádu), ktorý je vyjadrený nulovou koncovkou.

Pokladali sme za potrebné uviesť tieto úvahy, aby sme mohli prikročiť ku skúmaniu vzťahu medzi koncovkou a slovotvornou príponou.

Vo veľkej väčšine odvodených podstatných mien ženského rodu, vo všetkých odvodených podstatných menách stredného rodu, v niektorých mužského rodu je koncovka tesne „prilepená" na slovotvornú príponu, takže po odtrhnutí koncovky pri morfematickom rozbore zostane iba akási „kostra" prípony. Ide o také prípady ako *rad-c-a, učiteľ-k-a, sliv-ovic-a, cest-ovin-a, rysova-dl-o,* v prídavných menách napr. *vod-nat-ý, kraj-sk-ý* a pod.

Pomerne časté sú aj prípady, že koncovka je nulová, takže v slovotvornej prípone sa nedá vydeliť spomenutá „kostra". Platí to o neodvodených i o všetkých odvodených podstatných menách mužského rodu zakončených na spoluhlásku, napr. *učiteľ-0, pekár-0, oráč-0, dláň-0* a pod. V ženskom rode ide tu iba o podstatné mená s príponou *-osť-0, -eň-0, -áreň-0, -ež-0, -ač-0 (smelosť, pastiereň, učtáreň, mládež, chrobač),* v strednom rode nieto

takýchto podstatných mien. Spomedzi adjektív platí táto zásada iba o privlastňovacích prídavných menách na *-ov, -in (otcov, matkin).*

No častý je pri odvodzovaní aj prípad, že sa koncovka nedá oddeliť, niet nijakej „kostry", ale slovotvorná prípona a gramatická koncovka splývajú v jednom tvare. Vzniká tak nevyhnutne otázka, či je tu prvotná prípona alebo koncovka. Odpovedať treba na základe skutočnosti, že bez slovotvorných prípon jestvuje veľa slov (tie, ktoré nemajú zreteľnú slovotvornú štruktúru, ba aj zložené slová), kým bez koncoviek ohybných slov niet. Z toho vyplýva, že základným prvkom musí byť gramatická morféma a že teda v daných prípadoch táto morféma akoby zastupovala aj slovotvornú príponu. Treba vlastne povedať, že funkciu slovotvornej prípony v takomto prípade preberá nie jediná gramatická morféma, ale celá paradigma. Iba v takýchto prípadoch možno pripúšťať teóriu A. I. Smirnického, že paradigma je slovotvorným prostriedkom.

Je to zjav veľmi blízky anglickej konverzii, ktorú ako dôležitý slovotvorný prostriedok veľmi obšírne preberá práve A. I. Smirnickij v citovanej knihe. Pravda, v slovenčine nejde o konverziu, prevod z jedného slovného druhu do iného, vo vlastnom slova zmysle. Kým totiž v angličtine ide pri konverzii o dva rovnako znejúce tvary v nominatívnej podobe, napr. *love* (láska) — *love* (ľúbim), v slovenčine má aspoň jeden člen takejto dvojice už aj v nominatívnej podobe isté znaky, ktorými sa zaraďuje do určitého slovného druhu. Že anglické *love* (láska) je podstatné meno, vidíme popri význame predovšetkým z toho, že má genitív *love's* a plurál *loves;* podobne o slovesnom charaktere *love* (ľúbim) sa možno presvedčiť iba z jestvovania tvarov *loves, loved, loving.*

V slovenskej dvojici podobného druhu, napr. *letieť — let,* už aj z tejto pomenovacej podoby vidíme, že *letieť* je sloveso, *let* podstatné meno.

V slovenčine teda možno hovoriť iba o využití paradigmy ako pomocného slovotvorného prostriedku, nie o konverzii.

Ďalej treba zdôrazniť, že nemožno hovoriť o nulovej slovotvornej prípone, lebo slovotvornú príponu — na rozdiel od gramatickej morfémy — nemusí mať každé ohybné slovo.

V ktorých prípadoch sa teda paradigma využíva ako pomocný slovotvorný prostriedok?

Je to predovšetkým v takých dejových podstatných menách, ktoré sú zrejme odvodené od slovesa a majú v mužskom rode nulovú gramatickú morfému alebo v ženskom rode gramatickú morfému *-a.* Podstatné mená tohto typu sa tvoria od slovies bezpredponových, ale najčastejšie od slovies predponových. Ide o podstatné mená ako *beh, vrh, hod, skok, chod, let, rub, sun; preskok, výskok, prechod, odchod, odlet, nálet, úklon, pred-*

klon, dosev, výšľah. Ženského rodu sú napr. *chôdza, kúpa, jazda, vrava, hra; zvada, zábava, príhoda, obnova, oslava, obsluha, výroba.*

Pri podstatných menách tohto typu nastávajú aj významové posuny, takže sa nimi vyjadrujú aj názvy abstraktných vlastností, ako napr. *rozpuk, kára* (trest), *súra, dôvera,* no pomerne zriedka. Častejšie sú názvy miesta: *porub, prielom, prievoz, výlom, výpust, výbeh, vývoz* (pri dome), *návrt, zákruta, záhrada, ohrada, výstava.* Z názvov vecí možno uviesť napr. *vrt, strih, zvar, násyp, nános, prepad, zárez, odpich, zlom, zálom, pôdoj; váza, chova, odedza, prievora, závora, záprava.* Pri názvoch osôb sa tento typ vyskytuje veľmi zriedka: *poskok.*

Treba však uviesť, že pri tvorení od predponových slovies sa v podstatných menách predpona predlžuje, ak je predlžovania schopná, totiž ak je zakončená na samohlásku. Predlžujú sa teda predpony *na-, za-, vy-, u-, pri- (návrat, záklon, výber, úklon, prískok),* nepredlžuje sa však predpona *o- (oter, obeh).* Predpony *do-* a *po-* sa predlžujú iba v starších slovách, napr. *dôvtip, dôraz, dôvera, pôrod, pôdoj,* kým v novších ostáva krátkosť: *doskok, dolet, donos, poter, poskok, poklus.* Kvantita predpony *pre-* je komplikovaná sémantickými vzťahmi. Vcelku je tu stav taký, že podstatné mená vyjadrujúce dej majú predponu *pre- (prelom, preskok, prekrut, prevrat, prevoz, prechod, prenos),* kým podstatné mená s miestnym významom majú variant *prie- (prielom, prievoz, priechod, priehyba).* Okrem toho však býva podoba s *prie-* aj v takých podstatných menách, ktorými sa označuje prenikanie činnosti cez nejakú prekážku, napr. *prieťah, prieron.*

Aj toto je dôkaz, že nejde iba o konverziu, ale o osobitný slovotvorný model, charakterizovaný okrem sekundárneho slovotvorného využitia gramatickej morfémy aj kvantitatívnou alternáciou, a to nielen v podstatných menách utvorených od predponových slovies, ale niekedy aj v podstatných menách utvorených od slovies bezpredponových: *spievať — spev, lietať — let, vŕtať — vrt* a pod.

Zaujímavý, pravda, dosť sporadický je prípad využitia paradigmy ako pomocného slovotvorného prostriedku pri tvorení názvov osôb ženského rodu. Ide tu o také dvojice ako *sused — suseda, svokor — svokra.* Častejšie sa tento prostriedok využíva pri tvorení ženských osobných mien: *Jozef — Jozefa, Ján — Jana, Jaroslav — Jaroslava, Vladimír — Vladimíra.*

Mohol by sem patriť aj typ *dlháň — dlhaňa,* lebo vo väčšine prípadov akoby šlo iba o pripojenie gramatickej morfémy *-a* k podstatnému menu mužského rodu na *-áň.* No také prípady ako *rožkaňa, štekaňa,* pri ktorých niet paralely v mužskom rode, ukazujú, že *-aňa* je osobitná prípona takého druhu ako *-uša, -uľa* a pod.

Podobný vzťah ako pri prechyľovaní je aj pri tvorení názvov mláďat. Tieto názvy sa tvoria príponou *-a/-ä,* ktorá je „nalepená" na gramatickú

morfému, vyjadrujúcu stredný rod. Na rozdiel od typu *sused — suseda* sú tu však vždy príslušné alternácie samohláskové i spoluhláskové: *had — háďa, vlk — vĺča, vnuk — vnúča, žena — žieňa* (tu ide zrejme o dve gramatické morfémy: v podstatnom mene *žena* ide o koncovku ženského rodu, v podstatnom mene *žieňa* o koncovku stredného rodu). A zase tu k charakteristike slovotvorného modelu patrí nielen slovotvorné využitie gramatických morfém, ale aj príslušné samohláskové a spoluhláskové alternácie.

V strednom rode sa gramatické morfémy ako slovotvorný prostriedok využívajú v hromadných podstatných menách ako *skálie, prútie, kamenie* (zase s príslušnými alternáciami), v miestnych podstatných menách ako *námestie, podhradie, nábrežie, príslnie, priedomie* a v substantivizovaných slovesných podstatných menách typu *vedenie, jedenie.*

Pri prídavných menách sa takýto spôsob tvorenia uplatňuje iba pri privlastňovacích prídavných menách odvodených od názvov zvierat: *vlčí, psí, hadí, orlí, račí* a pod. Treba len poznamenať, že prídavnými menami tohto typu sa vyjadruje nielen vzťah, ale niekedy aj podobnosť. Tento význam je zrejmý z takých spojení ako *ovčia hlava, kohútia hruď, rybie oči* a pod.

Osobitne treba upozorniť na to, že pri slovesách je takéto splývanie gramatickej koncovky a slovotvornej prípony všeobecným zjavom. Iba v zdrobnených slovesách typu *sadkať, robkať* možno vydeliť osobitnú slovotvornú príponu *-kať.*

Do skupiny podstatných mien tvorených vlastne len gramatickou koncovkou a príslušnými alternáciami patrí aj niekoľko podstatných mien utvorených od prídavných mien, najmä od názvov farieb: *čierny — čerň, zelený — zeleň, žltý — žlť, violetový — violeť.* Niekedy majú takéto podstatné mená aj posunutý význam. Napr. podstatným menom *beľ* sa označuje aj časť drevnej hmoty v strome, príp. aj druh mäsa.

Napokon sem možno zaradiť aj početné prípady substantivizácie adjektív, i keď je to prípad zložitejší o to, že nejde len o využitie koncovky, ale o zmenu slovne druhovej povahy celého slova. Ide tu o známe prípady ako *hlavný, strážny, vážny, hostinský, chyžná, komorná* v názvoch osôb a napr. *cestovné, stravné, nocľažné, kolkovné, poštovné, stojné, hovorné* v názvoch poplatkov. K prípadom ako *strážny, vážny* treba dodať, že i keď v slovenčine sa tento typ nevyužíva v takej miere ako v češtine (porov. *vrátný — vrátnik, hajný — hájnik),* predsa len pribúda takýchto slov pre potreby presného rozlišovania. Podstatné meno *strážny* sa napr. odlišuje od podstatného mena *strážnik* tým, že strážnik je stále zamestnanie, kým strážny je len dočasná povinnosť vojaka.

Analógia s prechyľovaním typu *sused — suseda* je tu v prechyľovaní typu *komorný — komorná, hostinský — hostinská* a najmä v priezviskách: *Veselý — Veselá, Selecký — Selecká, Nový — Nová* a pod.

Už aj z tohto stručného prehľadu vidieť, že slová utvorené s využitím koncoviek tvoria svojráznu skupinu najmä pri podstatných menách odvodených od slovies, ako aj pri tvorení ženských názvov osôb a názvov mláďat. Pritom možno do tejto skupiny zaradiť aj tvorenie typu *čierny — čerň* i substantivizáciu prídavných mien.

Nemožno však povedať, že by tu šlo o konverziu, známu najmä v angličtine, lebo okrem koncoviek sa tu spravidla (okrem substantivizácie) uplatňujú aj samohláskové a spoluhláskové alternácie, vytvárajúce tak svojrázne slovotvorné modely.

PRÍPADY TZV. ROZKLADU MENNÉHO ČÍSLA

František Miko

Pri skúmaní množného čísla podstatných mien sa ukazujú niektoré súvislosti, ktoré nás vedú zo syntaktického plánu k priraďovaniu (typ *otec a syn, otec so synom* ap.) a k niektorým iným vetným formám. Pritom je zaujímavé, ako tu použitie pojmu menného čísla pomáha lepšie vysvetliť a uviesť na jednu rovinu zdanlivo rôznorodé javy. Vychádza pritom najavo i štylistická stránka veci. To všetko prispieva k zreteľnejšiemu a systematickejšiemu chápaniu spisovnej normy v oblasti uvedených javov a ukazuje na ich hodnotu v praxi. Kým prejdeme k jadru veci, najprv niekoľko slov k pojmu menného čísla.

Podstatným menom vyjadrujeme samostatne chápaný jav skutočnosti. Jedným z príznakov takto chápaných predmetov je kvantitatívnosť. Ponímajúc jav ako samostatný, chápeme ho spravidla aj v kvantitatívnom aspekte, v čísle. V slovenčine vyjadrujeme počet predmetov len synteticky, tvaroslovne *(strom — stromy)* alebo súčasne i analyticky pomocou číslovíek a podstatných mien číselného významu *(jeden strom, dva stromy, niekoľko stromov, množstvo stromov).*

Aj v jednom, aj v druhom prípade zhrnujeme predmety v nediferencovaný súhrn, v ktorom je jeden predmet ako druhý. Neberieme do úvahy ani ich individuálnu osobitnosť, ani ich prípadné vzájomné vzťahy. Pojem gramatického čísla sa totiž zakladá na jednorodosti predmetov.[1]

V reči sa však často ukazuje potreba vyjadriť množstvo predmetov i tak,

[1] Pozri V. Blanár, *Kategória množného čísla*, Jazykovedný sborník SAVU IV, Bratislava 1950, 92.

že sa prizerá na ich individuálnu osobitosť a na ich prípadné vzájomné vzťahy. „Vonkajšia situácia sa jazykovo vyjadruje podľa vzťahu človeka k predmetom vonkajšej skutočnosti. Veci, ktoré sa pokladajú za kvalitatívne odlišné, dostávajú osobitný názov a naopak, veci, ktoré sa pokladajú za kvalitatívne jednorodé, zahrnujú sa rovnakým názvom. Treba však dodať, že postoj človeka k predmetom vonkajšej skutočnosti nie je raz navždy daný, ale sa mení podľa situácie. Tým dostáva pomenovanie dynamický ráz."[2] Tak dochádza napr. i k tzv. „skladu" a „rozkladu" menného čísla:

M r v e n č í k sa chcel vrátiť, ale stretol sa s J a n o m H o l u b o m, mešťanostom z Horného konca. O b i d v a j a sa potom osmelili pozrieť z vŕšku na kúpajúcich sa. Šli tadiaľ d v e ž e n y a tiež sa zastavili. Zastali dívať sa aj t r a j a č i ž m á r i, ktorí šli z jarmoku a niesli na žŕdkach nepredané čižmy. Onedlho bola na vŕšku c e l á k o p a ľ u d í a smiala sa pohybom a posunkom našich naháčov, kúpajúcich sa raz vo vode, raz na slnku a gymnastikujúcich sa. (Jesenský)

Je medzi n i m i skoro vo všetkom rozdiel. O n a je katolíčka, M i š o pravoslávny. O n a je z Oravy, M i š o zo Spiša. (Tajovský)

V prvom prípade sa spočiatku diferencované osoby *(Mrvenčík, Jano Holub)* chápu najprv v homogénnom súhrne *obidvaja* (číslovka je tu substantivizovaná) a potom spolu s ďalšími súhrnmi tej istej roviny *(dve ženy, traja čižmári)* sa skladajú v celkový výraz *celá kopa ľudí.* Postupná syntéza je tu štylistickým prostriedkom detailného opisu a stupňovania napätia.

V druhom prípade syntetický výraz *nimi* (je to substantívne zámeno s kategóriou menného čísla) sa rozkladá na individualizované výrazy *ona* a *Mišo.* Rozklad je tu štylistickým prostriedkom detailného opisu a antitézy.

Sklad a rozklad čísla s príslušnými zmenami v pomenovaní posúvajú mieru detailnosti pri rozvíjaní témy. Miera detailnosti tvorí významnú zložku štýlovej charakteristiky toho ktorého prejavu, v nejednom smere príznačnú pre jeho štýl.

Všimnime si bližšie, ako sa vyjadruje množnosť (pluralita) pri tzv. rozloženom čísle. V krajnom prípade, t. j. keď sa zdôrazní individualita druhových predmetov, dostáva každý z nich osobitný názov:[3] *Mrvenčík, Jano Holub, ženy, čižmári, ona, Mišo.* Pritom sú dve možnosti: po prvé, pomenovania predmetov sa dostávajú každé do osobitnej vety, nastáva teda aj syntaktický rozklad; po druhé, pomenovania ostávajú v tej istej vete v rozličných vetných členoch alebo v tom istom vetnom člene:

Celý k ŕ d e ľ spustil sa do tône jelšín na dno Studenej jamy. O v c e sklonili

[2] B l a n á r, c. d., 89.
[3] B l a n á r, c. d., 96.

hlavy, zbili sa do kopy. K o z y, krok za krokom vedľa seba, každá osobitne, políhali a žviakali.

Schytil J e r g u š a za ruku, utekali dúškom, vytrvale.

J e r g u š, obutý v starých topánkach, pobral sa s P a ľ o m S t i e r a n k o m na vrchy. Zachytili aj Chvostíka, nech sa prebehne.

Ž e n y vychádzali už zo dvora aj s Jergušovou ustaranou a preľaknutou m a m k o u.

Sadli do voza, T o m á š napredku, J e r g u š za ním.

K obloku poprichodili noví c h l a p c i, medzi nimi Č e r v e n á k a ešte jeden z n á m y.

Skĺzli zo slamy, vytriasli mrvu spoza košieľ. A ako J a n o, aj J e r g u š zašiel do potoka umyť sa v studenej vode.

Išli strmou cestou, T o m á š a J e r g u š zoskočili z voza.

J e r g u š a Š t e f a n dostali k r í d l a a p r s i a, N á c k o h l a v u a d l h é h r d l o.

Z a V o l i a r k o u a z a J e l š o v o u v o d o u bolo vidieť niekoľko osvetlených oblôčkov.

Z h ô r a l ú č i n zlietali sa k o m á r e a o v a d y.

Sadol na podstienok veľkej budovy, zjedol svoj o b e d: s l a n i n u s c h l e b o m zapil studenou k á v o u. (Ondrejov)

Ako vidíme, vyjadrenie množnosti (plurality) sa pohybuje medzi dvoma krajnosťami: Na jednej strane, pri úplnej syntaktickej rozloženosti, keď sa jednotlivé predmety dostávajú do samostatných viet, množnosť zaniká. Medzi predmetmi je tu iba voľná kontextová súvislosť.

Istá blízkosť medzi nimi ostáva, ak sa ocitnú v tej istej vete v rozličných vetných členoch. Syntagmatická súvislosť medzi nimi však až príliš zdôrazňuje ich individuálnosť, priečiacu sa nediferencovanému súhrnu v čísle.

Celkom blízko k číselnej syntéze ostávajú tie prípady, keď sa predmety ocitnú vedľa seba v rámci toho istého vetného člena. Z hľadiska čísla tu ide vlastne o „rozložený" (resp. „zložený") vetný člen. Číselný súhrn je v podstate výsledkom pridávania. Jazykovým vyjadrením pridávania je spojka *a* alebo predložka *s*. Je tu teda splnená jedna podmienka čísla: syntéza. Úplnej syntéze bráni potreba prizerať na individuálnosť zhrnovaných predmetov, teda potreba rozlišovať. Analýza prevažuje nad syntézou. Za priraďovacím skladom sa teda skrýva zápas dvoch poznávacích tendencií: potreba rozlišovania i potreba syntézy. Za syntézou stojí pojem čísla. Prejavuje sa to na syntaktickom pláne, istými náznakmi sa však prezrádza i v pláne morfologickom. Forma slovesa pri viacnásobnom podmete sa správa tak, ako by v ňom išlo o súhrn rovnorodých, nediferencovaných predmetov *(Tomáš a Jerguš zoskočili z voza)*, teda ako by sme tu mali morfologické množné číslo.

Pri slovoslede: prísudok — viacnásobný podmet[4] prípady *Z voza zosko-*

[4] Pozri E. P a u l i n y — J. R u ž i č k a — J. Š t o l c, *Slovenská gramatika*, 1952, 332.

čil Tomáš a Jerguš / *Z voza zoskočili Tomáš a Jerguš* budú sa štylisticky líšiť silnejšou a hotovou syntézou v prípade druhom. Spojenie v prípade *zoskočil Tomáš a Jerguš* je pre menšiu súdržnosť priraďovaných slov tesnejšie medzi *zoskočil* a *Tomáš* ako medzi *zoskočil* a *Jerguš*. V spojení *zoskočili Tomáš a Jerguš* sa v tomto ohľade nediferencuje pre väčšiu súdržnosť priraďovaných slov, pričom spojenie medzi *zoskočili* a medzi *Tomáš a Jerguš* je tesnejšie ako v prvej eventualite. Reč v druhom prípade bude „spontánnejšia".[5] Tento prejav „skrytého" morfologického čísla je možný i na prístavku: *Jerguš a Štefan, nerozluční kamaráti* ... Zmenený slovosled *naši nerozluční kamaráti Jerguš a Štefan* ... tu nie je možný. Táto obmena by totiž nebola v synonymickom pomere k prvému prípadu, lebo tu ide o inú vetnú platnosť uvedených slov. V prívlastku *Jerguš a Štefan* by išlo o rozklad čísla a o diferenciáciu predmetov zhrnutých v pluráli *kamaráti*.

Prídavné meno (adjektívne zámeno, číslovka a príčastie) toto skryté morfologické číslo viacnásobného substantívneho člena neodráža: *náš Jerguš a Štefan* ... Kým sloveso v určitom tvare a podstatné meno vo funkcii prístavku, prísudku a doplnku sú voľnejšie v pomere k viacnásobnému členu, adjektívum sa v slovenčine pripína na substantívum veľmi tesne. V hovorovom štýle možné spojenie *naši Jerguš a Štefan* je vlastne elipsou výrazu *naši chlapci Jerguš a Štefan,* pričom je spojenie *naši chlapci* metonymicky nahradené substantivizovaným zámenom *naši*. Je tu možné aj také chápanie, že ide o prívlastok s anticipovaným číslom. Takáto zhoda je však v slovenčine nezvyčajná a mohla by byť práve len pri tomto zámene. Táto zhoda nenastáva teda preto, že tesnosť spojenia *(malý Jerguš)* bráni odrazu syntézy *(Jerguš a Štefan)* na prídavnom mene (zabránené spojenie *malí Jerguš a Štefan)*. V priraďovacom sklade s prívlastkom *malý Jerguš a Štefan* sa zhoda vysvetľuje spravidla ako gramatická. V skutočnosti tu ide o gramatickú úsporu, o tzv. zeugmu, stiahnutie výrazu *malý Jerguš a malý Štefan*. Analogicky by bolo možné chápať aj spojenie *zoskočil Tomáš a Jerguš* zo spojenia *zoskočil Tomáš a zoskočil aj Jerguš*. V tomto prípade by sme však volili pri stiahnutí skôr spojenie *zoskočili Tomáš i Jerguš,* ktoré pre spomenutú väčšiu voľnosť slovesa zodpovedá lepšie hotovej syntéze nestiahnutého výrazu.

Syntéza sa oslabí aj vtedy, keď sa spájané členy pridávajú voľne alebo keď sú rozvité:

---

[5] Štylistický rozdiel medzi „spontánnou" a „premyslenou" rečou je základný rozdiel, ktorým sa medziiným líšia od seba reč písaná od reči hovorenej. Pozri *Slovenská gramatika,* 390—391.

Sadli do voza, Tomáš napredku, Jerguš za ním.
K obloku poprichodili noví známi, medzi nimi Červenák a ešte jeden známy.

Iný typ číselnej syntaktickej syntézy je spojenie s predložkovou väzbou:

Anna s Jergušom a Rudkom okrúcali kocky cukru do farebných papierikov. (Ondrejov)
Sadol na podstienok veľkej budovy, zjedol svoj obed: slaninu s chlebom zapil studenou kávou. (Ondrejov)

Tu už nejde len o kvalitatívne rozlíšenie spojených predmetov, ale aj o zreteľ na ich vzájomné vzťahy. Uplatňuje sa pritom aj diferenciácia v dôležitosti jednotlivých predmetov, vzhľadom na čo by sme mohli hovoriť o reliéfe čísla. Spojené predmety nie sú už rovnocenné: jeden vystupuje ako nadradený, ostatné sa mu podriaďujú. Vzťah podradenosti je v syntaxi vždy vzťahom určovacím a vzhľadom na substantívum je to vzťah prívlastkový. Každý vzťah k podstatnému menu chápeme ako vzťah prívlastkový. Predložka *s* však vyjadruje spoluúčasť viazaného predmetu s nadradeným predmetom na deji, či už vo funkcii agensa *(Anna s Jergušom a Rudkom ...)* alebo vo funkcii paciensa *(slaninu s chlebom)*. V tomto smere sú zúčastnené predmety do istej miery na jednej rovine a ich spojenie možno chápať ako číselnú syntézu. Existenciu pojmu čísla v pozadí tejto väzby potvrdzuje tvar množného čísla na slovese v prvom prípade. Predložkový výraz má tu dvojitú syntaktickú funkciu: primárnu, silnejšiu funkciu člena viacnásobného podmetu (respektíve predmetu v iných prípadoch) a sekundárnu funkciu prívlastku.

Prípady s opačným slovosledom:

Pod kolibou na smrekovom kláte sedel starec so svojím vnukom. (Chrobák)
Smutne visí šidlo i s dratvou zabodnuté do trámu nad posteľou. (Tajovský)

V spojeniach *starec so svojím vnukom, šidlo i s dratvou* vzťah podradenosti nadobudol prevahu a stal sa celkom určením. Syntéza išla tu nie cestou súhrnu predmetov, ale cestou ich podriaďovania. Spojenie sa stalo „vnútorným", preto je sloveso zhodou nedotknuté a vzťahuje sa na jeden predmet bližšie určený *(starec, šidlo)*.

Moment určenia sa môže pri inej stavbe vety s touto predložkovou väzbou vzťahovať i na samo sloveso:

Jerguš, dobrý robotník, nech ide s Tomášom na Jamky zemiaky ohŕňať.
S chlapcami zobrala sa aj Anna, doma zostali len mama s Rudkom. (Ondrejov)

Sémantika predložkových mien si pritom žiada chápať predložku *s* sociatívne *(Jerguš — s Tomášom, s chlapcami — aj Anna)*. Predložkové mená majú potom dvojitý určovací vzťah: kvalifikujú dej i predmet, sú teda doplnkom.

Proti *Jerguš s Tomášom nech idú*
a proti *Nech ide Jerguš s Tomášom*
stojí syntagmatická štruktúra: *Jerguš nech ide s Tomášom.*

Čím viac sa od seba sémanticky vzďaľujú spájané slová, tým viac slabne ich syntetické chápanie a predložkové meno sa postupne stáva príslovkovým určením:[6]

Sused ide s k r a v o u na jarmok.[7]
Jerguš chodieva ráno k studnici s peknými drevenými r o č k a m i, načrie vody doplna a ponáhľa sa domov. (Ondrejov)
Chlapca poslali s o b e d o m.
Chlapec už prišiel s o b e d o m.
Kým sa Eva vráti s v o d o u, uzavrú spolu priateľstvo. (Chrobák)
Zajace s c h u ť o u chrumkali voňavé steblá slamy, papuľky si omáčali do mištičiek. (Ondrejov)
Obed poslali s c h l a p c o m.

V posledných dvoch prípadoch už máme príslovkové určenie spôsobu. Prechod k nemu je pozvoľný.

Sémantická odľahlosť spájaných mien vylučuje i v tesnom spojení číselnú syntézu a možnosť zhody:

Chlapec s m a č k o u natiahol hrdlo, obzeral kačku. (Ondrejov)

Predložkové meno *s mačkou* je čistým príviastkom.

Kým v priraďovacích skladoch išlo o súhrn predmetov s uplatnením ich kvalitatívnej diferenciácie v rámci toho istého druhu, v predložkových väzbách s predložkou *s* sa uplatňuje aj vzťahová diferenciácia, pričom kvalitatívne rozlíšenie často prekračuje rámec druhu. Tým prestáva akákoľvek možnosť číselnej syntézy a príslušnej zhody. Treba ešte poznamenať, že rozlíšenie je do istej miery možné aj v priraďovacom sklade: *Jerguš a Tomáš, Tomáš a Jerguš.*

Niekedy sa v reči ukazuje potreba vzťahovej diferenciácie pri kvalitatívne nediferencovaných predmetoch. Potom nastáva rozklad čísla s opakovaným menom predmetu:

C h l a p z a c h l a p o m vstupovali do miestnosti.

V o z z a v o z o m prichádzali na námestie.
Tak šiel p o h á r z a p o h á r o m, až krčah zostal prázdny. (Tajovský)
D e ň z a d ň o m sa míňal.

[6] E. P a u l i n y, *Systém slovenského spisovného jazyka*, II. cyklus prednášok 1946/1947, Bratislava, 17. Podobne *Slovenská gramatika*, 315.
[7] Tento i ďalšie príklady bez autora sú z úzu.

Prichádza list za listom.
Bral čerešňu za čerešňou a kládol do úst. (Martáková)
Postupovali krovím chlap popri chlapovi.
A ako kráčal, z nohy na nohu, ako sa vzďaľoval mestu, za každým krokom väčšmi zatínal zuby, väčšmi stískal vyklbenú ruku. (Ondrejov)
Chlapci bez dohovoru, sami od seba, krok za krokom, vybočili z námestia. (Ondrejov)
Chlap vedľa chlapa zastali proti vchodu.
Strom popri strome rástli pri potoku.
Ľudia stáli v miestnosti hlava na hlave.
Chodili z dom do domu.
Zo dňa na deň väčšmi a väčšmi slabol.
Opakovalo sa to deň čo deň, rok čo rok.
Vravím mu to rovno, ako chlap chlapovi. (Chrobák)
Vrana vrane oči nevykole.

Uvedené väzby vyjadrujú reliéf postupnosti v súhrne predmetov (vo väčšine prípadov najmä pri predložke *za*), ďalej vzťah paralelnosti (prípady s predložkami *vedľa, popri, na,* s časticou *čo*) a vzťah vzájomnosti (súvzťažné pády *chlap chlapovi).*

Štylistická hodnota väzieb spočíva v tom, že popri väzbách v pluráli s lexikálne pomenovaným vzťahom zdôrazňujú tieto väzby aktuálnosť vzťahu:

Dni sa skoro pominuli. — Dni sa postupne míňali. — Dni sa míňali. — Dni sa pomaly míňali. — Deň za dňom sa míňal.

Zdôraznená aktuálnosť vzťahu postupnosti môže nadobúdať ďalšie významy: význam postupnosti „pomalej" *(zo dňa na deň, z nohy na nohu, z kroka na krok);* význam tesnej „hustej" postupnosti alebo paralelnosti *(krok za krokom, hlava na hlave;* časove to potom znamená „vždy": *deň čo deň, rok čo rok).* Pri vzájomnosti ide o význam „rovný s rovným" *(chlap chlapovi, vrana vrane).* Táto vzájomnosť sa pri jej „neaktuálnom" vyjadrení pomenúva lexikálne: *Vrany si navzájom oči nevykolú.*

V spojeniach *voz za vozom prichodili na námestie / voz za vozom prichodil na námestie* druhé je čo do aktuálnosti vzťahu výraznejšie.

Syntagmatické vzťahy majú podobnú problematiku, ako je pri väzbách s predložkou *s.* Pravda, sémantická rovnorodosť predmetov podporuje ich číselné, syntetické chápanie, takže vo väčšine prípadov ide o viacnásobný vetný člen s podradením, prípadne o tzv. súvzťažný vetný člen *(z izby do izby).* Syntéza je podporovaná i okolnosťou, že tieto spojenia sú čo do produktívnosti obmedzené, frazeologicky ustálené (napr. *z dom do domu, hlava na hlave, deň čo deň, od buka do buka, miesto popri mieste, ruka v ruke, kameň na kameni, rad radom, z času na čas, z boka na bok, z reči do reči, z nohy na nohu, z rúčky do rúčky, plece pri pleci;* novšie napr. *z prípadu na prípad, z práce do práce, z poschodia na poschodie, z obchodu do obchodu,*

od stola k stolu). Preto najmä v podmete a predmete je druhotný určovací vzťah k slovesu silne oslabený.

V posledných dvoch z našich uvedených prípadov ide síce o rozličné vetné členy, no moment vzájomnosti ich spína v syntézu, za ktorou cítime pojem čísla. Nie celkom nelogická, i keď veľmi neobvyklá by tu bola napr. zhoda: *Vrane vrane | oči nevykolú* (so silnou antikadenciou hlasu po slove *vrane*), *Chlap chlapovi | si to môžu povedať.*

V pozadí skúmaných prípadov stoja teda súvislosti s číselnou syntézou, ktorá presahuje z plánu morfologického do plánu syntaktického a naopak. Tieto súvislosti objasňujú syntaktickú povahu a štylistickú platnosť možných synonymických vyjadrení. Spojenia typu *otec so synom* sa síce v našej jazykovede zaznamenávali,[8] ale chýbalo vnútorné odôvodnenie. Nie je teda ľahostajné, či použijeme tú alebo inú formu, so zhodou gramatickou alebo so zhodou podľa zmyslu.

DIELO NEZNÁMEHO SLOVENSKÉHO SLOVNIKÁRA

Matilda Hayeková

Meno Jána Koiša sa v literatúre o slovenských slovníkoch vôbec nespomína. Miloš Weingart[1] napríklad dosť obšírne píše o J. Ribayovi, ktorého slovník sa zachoval len v rukopise, ale Koišove rukopisné slovníky neuvádza. Pretože ide o autora tlačou nevydaného diela, nespomínajú Koišovo meno ani slovenské bibliografie, Riznerova, ba ani Kotvanova *Bibliografia bernolákovcov* (Martin 1957). Iba v Bernolákovom *Slowári* na str. 4413 sa meno Jána Koiša uvádza v zozname predplatiteľov.

Pätnásť fóliových zväzkov Koišovho rukopisu je vlastne koncept dvoch viacjazyčných slovanských slovníkov. Jeden pozostáva z piatich, druhý z desiatich zväzkov. Toto nie celkom dokončené rukopisné dielo dostalo sa po autorovej smrti ako časť jeho pozostalosti k Martinovi Hamuljakovi a s Hamuljakovou pozostalosťou sa neskôr stalo majetkom starej Matice slovenskej. Po zrušení Matice bolo aj s iným zhabaným majetkom odvezené do Nitry. Až r. 1943 ho tam objavil univ. doc. dr. A. Baník a dopravil

[8] *Slovenská gramatika,* 315.

[1] M. Weingart, *Příspěvky k studiu slovenštiny,* Sborník filozofickej fakulty univerzity Komenského v Bratislave, Bratislava 1923, 29—30.

ho späť do Literárneho archívu Matice slovenskej. Tam sme ho mali k dispozícii na preštudovanie.

Skutočnosť, že autor svoj rukopis testamentárne venoval Martinovi Hamuljakovi, svedčí o ich priateľskom pomere a čiastočne i o tom, že Ján Koiš patril do skupiny bernolákovcov. A objemný rukopis dvoch slovníkov svedčí o tom, že Koiš skutočne bol aj aktívnym spolupracovníkom bernolákovcov.

Do jedného zo zväzkov konceptu prvého Koišovho slovníka napísal Martin Hamuljak — akoby úvod i náhradu chýbajúceho názvu — vlastnoručne dňa 19. marca 1856 po nemecky stručnú poznámku, obsahujúcu aj životopisné dáta Jána Koiša; v preklade znie približne takto: Tento všeslovansko-nemecko-latinský slovník skladajúci sa z 93 zošitov zviazaných do 5 zväzkov celý zostavil Ján Koiš, prísažný notár Kráľovského miestodržiteľstva v Pešti (narodil sa v Trstenej, v Oravskej stolici, dňa 19. marca 1793, umrel dňa 11. mája r. 1839) zo slovníkov rôznych slovanských jazykov a pri svojej smrti mi ho testamentárne poručil.[2]

I keď Koišov rukopisný koncept (dnes už — po 120 rokoch — čiastočne poškodený) nie je celkom dokončený, je pekne, starostlivo upravený; autor ho zrejme chystal pre tlač.

*

Stránky prvého, päťzväzkového konceptu sú ceruzkou linkované a rozdelené na 31 až 35 riadkov. V jednej tretine celkovej šírky od kraja sú stránky rozdelené zvislou (dvojitou) čiarou. Text je úhľadne písaný atramentom; miestami sú v ňom poznámky (opravy a pod.), ktoré autor (alebo M. Hamuljak) robil farebnou ceruzkou hrdzavej farby. Strany nie sú očíslované. Jeden zväzok má asi 650 strán, teda celé dielo má rozsah okolo 10 000 strán.

Pri koncipovaní slovenskej časti slovníka opieral sa Koiš o Bernolákov *Slowár* a o Palkovičov *Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch* (I, Praha 1820, II, Bratislava 1821). Svedčia o tom striedavo používané skratky — B/Bern. a P/Pal. Pri inojazyčných ekvivalentoch autor skratky neuvádza. Nevieme teda, z ktorých slovníkov čerpal materiál. Nemecké a latinské ekvivalenty mohol prevziať aj zo *Slowára*. Ostáva však otvorená otázka, odkiaľ bral, resp. kde si overoval ruské a srbské slová.

[2] Dieses aus 92 Heften zu je 12 Bogen und einem, dem letzten zu 5 Bogen, zusammen also aus 93 Heften bestehende und für etwaige Herausgabe in 5 Bände eingetheilte polyslawisch — deutsch — lateinische Vocabularium wurde vom weitand (weitaus?) Johann Koiš beeideten Kanzleinotar der bestandenen Königl. ungar. Statthalterei zu Ofen (:geb. zu Trsťena im Arwaer Comitat den 19. Mart 1793 gest. den 11. Mai 1839:) aus Wörterbüchern der verschiedenen slawischen Mundarten zusamengestellt und bei seinem Tode mir testamentarisch geschenkt.

Ofen, am 19. Marz 1856.

Martin Hamuljak
jub. k. k. Rechnungsrath

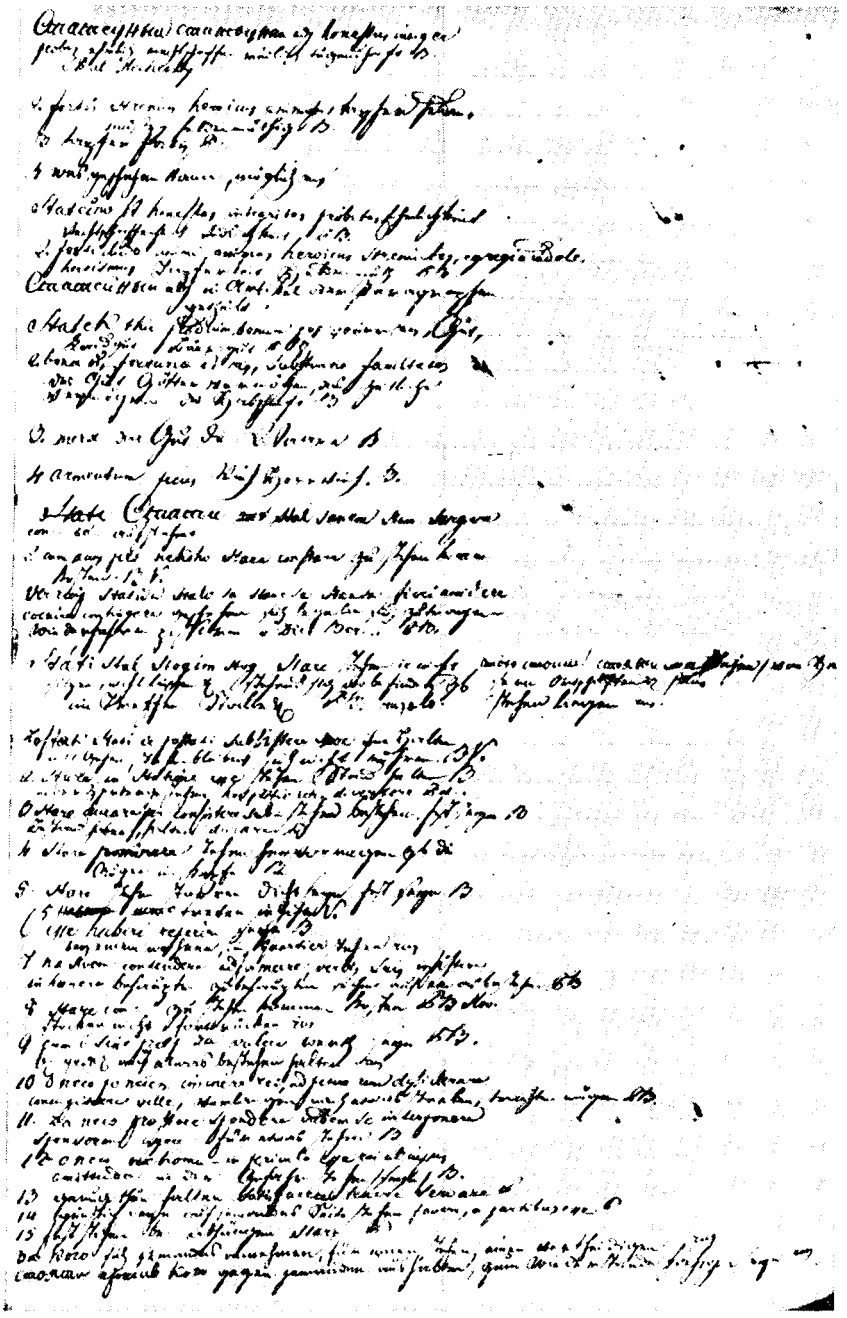

Buchbäumen

Buchbinder bibliopegus переплетчикъ — книгоблагатель
u. bibel

Buchdrucker typographus — [illegible]
Buchdruckerei

Buchdruckerey typographia, [illegible]
typographia

Buchdruckerkunst ars typographica [illegible] — типографія
[illegible]

Buchdruckerpresse prelum typographi.
[illegible]

" stock figura typographica.

Bucherel Bücher fagus — букъ (дерево) — букъ (дерево)

Bucheichel [illegible] fagina — букевіе [illegible] — буковыя [illegible]
Bucholchen книжка, книжечка

Büchen [illegible] fagineus — буковый — буковый
Büchenwald

Bücherbrett foruli librarii, pluteus libra, книжная полка, шкапъ
[illegible]

Bücherkenner [illegible] librorum.

Bücherkanntniß [illegible] librorum

Bücherstal [illegible] Bibliothek, Bibliotheca, [illegible] книгохранилище
Bücherlager

Bücherstammlung Bibliotheca [illegible] книгъ [illegible]
Bücherschreiber librarius

Bücherschrank [illegible] librarium книжный шкапъ — [illegible]

Bücherströdler [illegible] книгами

Bücher[illegible] Bücher[illegible] Bücher[illegible]
Bücherverzeichniß [illegible] книгами, [illegible]

Bücherwesen [illegible] librarii.
Bücherfeste

Bücherwurm tinea. книжный червь, [illegible] книгами сидитъ

Buchfink fringilla. зяблица — зяблица

Buchführer [illegible] Buchhändler книгопродавецъ

Buchhaltenschein [illegible] compensatio [illegible] [illegible]
[illegible] et expensorum [illegible]

Buchhalter homo rationarius. бухгалтеръ

[illegible] rationarium
[illegible] libri.

Buchhandel negotiatio, mercatura [illegible] книгами
libraria. книжная [illegible]

Buchhändler bibliopola, negotiator, книгопродавецъ — книгопродавецъ
[illegible] librarius.

Buchhandlung taberna libraria. книжная лавка
книжная лавка

Buchladen taberna libraria. книжная лавка. — [illegible]

Buchmast fagina fagineus. корм буковыми, желудями, буковой корм

Heslové slová v prvom Košovom slovníku sú slovenské a ruské. Azbukou, teda v ruskom znení, písal autor tie slová, ktoré sa — čo do hláskovej podoby — zhodujú so slovenskými, napr. *dom, fiškaľ, arenda, arendator, fizika, fizijologija, zapas.*[3]

Heslovým slovom písaným azbukou je však i *geroj,* ktoré sa veľmi odlišuje od slovenského ekvivalentu *hrdina.* V Bernolákovom *Slowári* sa toto slovo nevyskytuje a v Palkovičovom slovníku nachádzame len príbuzné slovo *heroitský* vo význame hrdinský. Miestami, hoci zriedka, uvádza Košiš ako heslové aj české slovo, napr. *Adamův Běh* [s poznámkou B!] i *wichazeti.* Zaujímavé je pritom, že slovenské sloveso *wichadzati* je rozdelené na dva významy a riadne rozpracované, kým jeho českú podobu *wichazeti*[4] autor veľmi stručne spracoval v nasledujúcom hesle, lenže bez akéhokoľvek označenia, že nejde o slovenské slovo. Košiš však strieda slovenské heslové slová najmä s ruskými, pričom zachováva poradie latinskej abecedy, a to aj pri slovách písaných azbukou.

Ján Košiš, i keď sa v slovenskej časti opieral o *Slowár,* písal všetky heslové slová s veľkým začiatočným písmenom bez ohľadu na slovný druh, podobne ako aj Jiří Palkovič vo svojom slovníku. Bernolák písal s veľkými písmenami len substantíva, vlastné mená a privlastňovacie prídavné mená odvodené od krstných mien (tieto slová však nepísal dôsledne s veľkým písmenom, napr. má: *Adamčin, adamkow,* ale *Adamow*).

V Košovom koncepte nájdeme však aj také heslové slová, ktoré nie sú ani v *Slowári,* ani v Palkovičovom slovníku. Porovnajme napríklad skupinu hesiel vo všetkých troch slovníkoch:

Bernolák:	Košiš:	Palkovič:
Badač	*Bádač*	*Badám, al, ati*
badaččin	*Badač*	*sl. und pol.*
Badačka	*Badaččin*	*s. čiji*
badačow	*Badačka*	*Badám, al, ati*
badaní [adj.]	*Badačow*	*fr. v. bodu*
Badáňí	*Badani*	
badať	*Badaní*	
	Badati	

Košiš sa však nepridržiaval mechanicky Slowára, ako to dokazujú aj tieto skutočnosti: Bernolák má *Abbas, Abbatissa,* Palkovič *Abatysse.* V Košovom koncepte nájdeme krížikom označené slová *Abat* a *Abatiza.* Ďalej sú tam heslá: *Aangičo, Aba, Abajlija, Abanie,* ktoré nemá ani Bernolák, ani Palkovič. I táto malá ukážka naznačuje, že všetci traja spomenutí slovnikári mali vlastne každý svojskú, osobitnú koncepciu.

[3] Keď citujeme v texte, uvádzame heslové slová s malým začiatočným písmenom.
[4] Wychazeti el zym (wijeti P).

Na rozdiel od Bernolákovho *Slowára* a bernolákovského pravopisu používal Ján Koiš v slovenských slovách aj ypsilon, i keď nie vždy podľa etymológie slova; napr.: *aby, abych, ažeby, wozyti, wysmati sa, wyznawati.* To by ukazovalo, že bol do istej miery zástancom historického pravopisu. Lenže nebol dôsledný, lebo raz písal ypsilon, inokedy mäkké *i* v tom istom slove alebo koreni (hádam túto jeho nedôslednosť zapríčinil návyk bernolákovskej normy), napr.: *wozyti,* ale *woziwati; wysmati* (ausgelacht), ale *wismati sa; wyznawati,* ale už v slove *wizlekati* píše predponu *wy-* s mäkkým *i,* tak isto píše *i* aj na konci slova *wohladi,* kde by sme čakali ypsilon, tak ako to má Palkovič. Lebo vo vyššie uvedených slovách má Koiš ypsilon podľa Palkovičovho slovníka.

Heslá ako *Abrahamůw, Abrahamek, Abrahamka, Abrahamkow, Adamůw, Adamek, Adamčin* sú v koncepte prečiarknuté ceruzkou hrdzavej farby. Autor [alebo neskôr Hamuljak?] ich správne pokladal za nepotrebné. V Bernolákovom *Slowári* je dosť takýchto hesiel, napr.: *Adamček, Adamčekow, Adamčička, adamčin, Adamek, Adamka, Adamkow, Adamow.* Koiš sa v pôvodnom koncepte zrejme pridŕžal tohto vzoru, lebo Palkovič privlastňovacie prídavné mená prihniezdoval k príslušnému krstnému menu, napr. v hesle *Abraham* (heslo *Adam* v Palkovičovom slovníku nie je). Kým slová ako *adamů, adamůw* spracoval Bernolák v hesle *Adamow* a označil ich krížikom, Koiš ich stavia ako samostatné heslá bez označenia, to znamená, že ich pokladal za rovnocenné slová s ostatnými slovenskými heslami. Ako heslové slovo uvádza Ján Koiš napr. i abstraktum *bojownosť,*[5] ktoré nemohol prevziať ani od Bernoláka, ani od Palkoviča, pretože v *Slowári* slovo *boj* ani jeho odvodeniny nie sú, a v Palkovičovom slovníku je len prídavné meno *bojowný.*

Do priestoru tretiny, ktorú vydelil na okraji stránok, vpisoval Koiš doplnky. Napr. po hesle *dwu- dwoj-* (bez označenia *dwu-* s krížikom, ako to robil Bernolák — a Palkovič tiež len *dwoj-* označil ako slovenské) uvádza v bočnej rubrike celý rad adjektív, ktoré možno spojiť s významovým základom *dwoj-* v zložené slová, ako: *dwoj-ročný* 2 jährig; *dwoj-rečný* der 2 Sprachen kennt.

Zdá sa, že pri výbere slov Koiš pomerne dosť čerpal nielen zo *Slowára,* ale aj z Palkovičovho slovníka, o ktorý sa opieral najmä v tých prípadoch, keď písal slová odlišne od Bernoláka. Pri stavbe hesiel, ako ďalej uvedieme, sa zas viac opieral o *Slowár;* z Palkovičovho slovníka prevzal len minimálne percento spojení a citátov. Aj tam, kde by sa zdalo, že sa Koišovo spracovanie hesla zhoduje s Palkovičovým, zistíme, že slovo je rovnako spracované u Bernoláka.

[5] Slovo *bojownosť* je napísané s nemeckým *s!*

Na ukážku, ako Koiš spracoval heslo, uvedieme substantívum *dom,* ktoré autor napísal azbukou. Pri takomto viacvýznamovom slove vysvetľuje jednotlivé významy pomocou výstižných cudzojazyčných ekvivalentov.

Dom, ma g dům P. u B. P. das Haus
1. zum wohnen, domus aedes P. B. rus. ser. slov. const. lat. domus. radní dům Rathaus curia, Sedet senatus P. daj uhrowi hospodu, ešče ta wen wiženňe z domu; da hospitum, perdes cestimium; nimm ihn ins Haus, so jegt er dich hinaus; adgy a Tótnak szállást, meg ő nem tart határt B.
2. Familia Haus, Leute im Hause B. P.
Pan domu Pater familias heros, Herr vom Hause
Pani domu Mater familias Frau vom Hause
3. Inhabitatores domus, Haus, die Einwohner des Hauses.
4. Familia stirps(?) Haus. Familie Gesellschaft
5. res familiarius das Hauswesen. B. slov.
[Za dvoma čiarami v doplnkoch nasleduje]:
domadar/domatin
Dom držať curare rem familiarem Haushalten; dem wisen [?] Vorsteher

V tomto hesle sa Koiš veľmi pridržal Bernoláka. Zo *Slowára* bez zmeny prevzal delenie na významy a ich počet, ba dokonca aj latinské definície — s tým rozdielom, že heslo skrátil, vynechal hodne spojení a exemplifikácií, ktoré Bernolák dokladá pri slovách základného slovného fondu veľmi bohato. Na veľkú závislosť od Bernolákovho spracovania hesiel ukazuje aj tá skutočnosť, že Koiš v svojom slovníku, v ktorom sa ináč neuvádzajú maďarské ekvivalenty, cituje zo *Slowára* (436) aj maďarské príslovie: *„adgy a Tótnak szállást"* ... (= daj Slovákovi hospodu ...). Zo *Slowára* prevzal i výrazy ako *Herr vom Hause* a *Frau vom Hause.* Z Palkovičovho slovníka si vybral pri slove *dom* len spojenie Rathaus, *radní dům,* lebo Bernolák má *Radňí Dom* (434); Palkovič totiž nemá slovo *dom* spracované ako heslo, ale odkazuje ho ako slovenské na *dům.* Ako na hesle samom vidíme, interpunkciu používal Koiš veľmi medzerovite a nedôsledne. Tu však treba brať ohľad na to, že ide o koncept, a takéto drobnosti by sa boli pri poslednej redakcii vyriešili a doplnili.

Pri jednovýznamovom slove Koiš význam nevysvetľuje, ale uvádza po heslovom slove za sebou iba inojazyčné ekvivalenty, napr.:

Boh Deus, Gott. Ber. rus. bog boh. Bůh [s ruským B!] slow. bog. serb. soc. sing. Bože. Bůh Jungm. P. n. bohowe idola deastra B.

Ako ukazujú už aj skratky, pri tomto hesle sa opieral Koiš najmä o Bernoláka; Palkovič uvádza toto slovo iba v českom znení *Bůh,* ktoré Koiš aj cituje.

Podľa Bernolákovho vzoru spracoval Koiš aj prídavné mená, iba s tým rozdielom, že ich píše v jednotnom čísle s ypsilonom na konci, teda tak,

ako písal prídavné mená Palkovič. Ako príklad Koišovho spracovania prídavných mien uvedieme heslo *bradatý:*

Bradaty barbam gerens, barbatus, bradast bärtig auch bradat slow. adj. bärtig, der einen langen Bart hat. B. P. serb.
2. der ein grosses Kinn hat, mentosus P. B. 2 Bradati dajed v imp. t. j. kukizi ser.

Keď si porovnáme delenie významov a ich nemecké vysvetlenie *der einen langen Bart hat; 2. der ein grosses Kinn hat* s latinskými ekvivalentmi, zistíme, že sú rovnaké vo všetkých troch slovníkoch. Tu je teda otázne, o ktorý slovník sa Ján Koiš opieral. Možno predpokladať, že Bernolák i Palkovič používali ako pomôcky rovnaké slovníky nemecké i latinské. Hlavný prínos Koišovej práce spočíva pritom v ruských a srbských ekvivalentoch. Toto všeslovanské zameranie je novum — nenájdeme ho ani v jednom z predchádzajúcich slovníkov.

Koišove heslá sa od Bernolákových líšia v podstate len tým, že miesto maďarských ekvivalentov sú ekvivalenty ruské a srbské. Niet však — aspoň v tomto koncepte nie — ekvivalentov poľských.

Pri slovesách uvádza Ján Koiš ako gramatickú charakteristiku koncovku 3. os. minulého času, 1. os. prítomného času, imperatív a rekciu, napr.:

Hanbiti il ím hanbi, někoho [ě!] calumniari dedecorare, deformare... syn. potupiti 2. y k hanbe neb hanbu priwozuje... syn. škwrnit — sprzniti

Ako vidíme, sloveso *hanbiti* rozdelil autor na dva významy tak, ako je to aj v Bernolákovom *Slowári.* Palkovič uvádza len jeden (prvý) jeho význam.

Slovo *hanebliwost,* ktoré Koiš rozdelil na 4 významy podľa Bernolákovho *Slowára,* u Palkoviča vôbec nenájdeme.

Hanebliwost 1. pudicitia, verecundia, pudor
2. impudicitia
3. turpitudo
4. foeditas turpitudo

Sloveso *vydati* napísal Koiš azbukou a rozdelil ho podľa Bernolákovho a Palkovičovho vzoru na 13 významov. Číselne sa však významy u Koiša a u Palkoviča nekryjú, lebo Palkovič má pod jedným číslom viac podskupín — významových odtienkov, označených písmenami abecedy. Koiš ich všetky uvádza ako osobitné významy. Tak napríklad aj ustálené spojenie *vydať počet* pokladá Koiš za osobitný význam (ôsmy) — ale to bol v tom čase bežný slovnikársky úzus. Nájdeme ho vo všetkých vtedajších slovníkoch.

Koiš obšírne rozpracoval aj neohybné časti reči. Spojke *a* (v jednom hesle s písmenom *A* aj s citoslovcom), venoval 18 riadkov (z toho sú dva

vynechané, zrejme na doplnenie textu medzi 3. a 4. významom) a rozdelil ju na štyri významy, ktoré sa zase delia na viaceré podskupiny, označené písmenami abecedy.

Toto zložité heslo, keď ho uvedieme v plnom znení, veľa prezradí o slovnikárskych kvalitách Jána Koiša.

A der Buchstabe A pisмena azъ ser. — Rus. V sujetom [č?] cerkevnom smisľu a značitъ edinicu ili
1. — a so sledujuščimъ znakomъ iz [?] lьvych [?] storonok postavľennymъ 1000 tysiaču
A ili, Azъ rus.: jest bukva glasnaja Azъ ser.
2. conjunctio adversativa, a sojuzъ protiviteľnyj Ako:
a rus.: sojuzъ protivipoložennoj
ser. ježeli, wenn werbum atwers. a ježeli bude
ser. a kadby wenn vieleicht
ser. ja govorju a ty spišь ich rede u du schläfst
ja ga ľubimъ a on se otire
ser. ja čitaju a ty poješ ich lese u du singst
rus. ja delaju a ty mňa mataješь [mjašaješь?]
a) conj. und et, ac, que, atque začalo pršeti a již prestalo es fing an zuregnen [!] u hörte wieder auf, incepit pluere et etiam desiit; otec a matka Vater u Mutter pater materque B. Pal.:
b) also, so, ergo, ita,
c) aber autem vers. Ja dawam dwa a ty tri zlate
a to und zwar, idque et quidam B. Pal
a Y, und auch et etiam
a auch Pal:
d) a jestliby ac si, et si und wenn a jestlibich zemrel: ac si morerer, u wenn ich sterben sollte
e) a sic et quidem, zwar spal sem a sic doma, dormivi et quidem domi ich schlief, u zwar zuhause [!]
f) just tak: ut und urob tak a piš fac ita ut scribas mach so und schreibe a to und siehe Pal:
atoli conj. jedoch demnoch Pal:
3. a? ah ain? itane
[nasledujú dva prázdne riadky]
4. a! ah! ach! A! jatь inoje delo a bratь vzjal wohlan![6]

Pri spracovaní tohto hesla opieral sa Koiš o *Slowár* i o Palkovičov slovník pomerne málo — aj to len v druhom význame — kde aj cituje Bernoláka i Palkoviča, a čiastočne hádam v 3. význame. Pre prvý význam, kde rozoberá písmeno *A*, nemal predlohu ani v jednom slovenskom slovníku, iste mu však slúžil za východisko ruský slovník, ktorý používal pri celej svojej rozsiahlej práci.

[6] Autor v tomto hesle zvláštnym spôsobom skracoval nemecké ***und*** na *u-* bez bodky ako znaku skracovania.

Aj ostatné spojky spracoval Koiš rovnako vyčerpávajúco ako *a*, kým adverbiá už podáva stručnejšie, napr.:

Hen, Henka adv. v. sem, *tuto* B.

Aj pri tomto hesle cituje Bernoláka, avšak nesprávne, pretože v *Slowári* čítame *hen, henek*, adv. v. *tam;* Koiš však s dobrým jazykovým citom Stredoslováka opravil *henek* na *henka*. Bernolák tieto slová označil hviezdičkou, ako nárečové, kým Koiš ich necháva bez označenia. (V Palkovičovom slovníku je len *hen*, podobu *henka* neuvádza.) Slová ako: *džban, džbar, džber, džugat, Dzuro, džgam* zaradil Koiš — do skupiny „culinare, barbarum vocabulum".[7] Pri hodnotení týchto slov pravdepodobne mu bol vzorom Bernolák, ktorý ich označil hviezdičkou. (Slovo *džgam* však v *Slowári* nie je a *džber* je označené krížikom.)

Druhý Koišov slovník, desaťzväzkový koncept *Nemecko-latinsko-všeslovanského slovníka*, je riešený trochu inakšie ako päťzväzkový *Všeslovansko-nemecko-latinský slovník*, ktorým sme sa už zaoberali. Heslové slová sú nemecké. Podobne ako aj v koncepte prvého slovníka, všetky slová — bez ohľadu na ich príslušnosť do toho ktorého slovného druhu, píše Koiš s veľkým začiatočným písmenom. Poniektoré slová sú podčiarknuté hrdzavohnedou ceruzkou. Stránky nie sú číslované.

Veľké fóliové stránky sú ceruzkou rozdelené na 29—30, niekde až 46 riadkov a zvislými čiarami na 5 častí. V každom obdĺžničku, ktorý autor takto dostal, umiestnil iný cudzojazyčný ekvivalent základného heslového slova. Pretože používal súčasne obe protiľahlé strany, mal k dispozícii 10 obdĺžničkov. Koiš teda plánoval zostaviť 10 jazyčný slovník — ako prezrádzajú ojedinelé skratky na jednotlivých stránkach: nemecko-latinsko-rusko-srbsko-chorvátsko-(slovensko?)-(maďarsko/bulharsko?)-lužicko-srbsko-poľsko-český. Je zvláštne, že poľštinu a češtinu, ktoré sú Slovákom najbližšie, umiesťuje v poradí na samom konci hesiel. Azda preto, že tieto ekvivalenty boli jeho súčasníkom najznámejšie a práve nimi chcel objasniť s konečnou platnosťou heslové a inojazyčné slová? Šiesta a siedma rubrika sú v celom koncepte sústavne prázdne.[8]

Heslové slová v tomto Koišovom koncepte sú síce nemecké, ale slovník

[7] *Džban* dčban P. žban B.
Ber. pro culinari servat
Džbar žbar B. culin.

[8] Tieto rubriky autor pravdepodobne hodlal vyplniť slovenskými a maďarskými ekvivalentmi, ktoré dobre poznal, s ktorými nemal problémy a ktoré stačilo dopísať na koniec. Možno však, že to bolo takto len so slovenskou rubrikou. Hádam s maďarskými ekvivalentami vôbec nepočítal, ale azda s bulharskými, a len nemal po ruke primeraný bulharský slovník, z ktorého by bol mohol čerpať potrebný materiál. Ale toto sú iba dohady; skutočnosť je taká, že dve rubriky zostali prázdne.

je zameraný na slovanské slová — o čom svedčí i prvý riadok. V nemeckej rubrike pri písmene *A* čítame:

A, Z [!], *B* — alphabetum — Bukvarь, Azbuka — azbuka — postup a. b. c. ili abecéja — V — V — bukvica, czurulica — V — V.[9]

Na iných heslách táto tendencia nie je taká zreteľná, napr.:

Abändern — mutare, immutare — menjati, peremenjati — V — meniti, premeniti V — V — V— V —mjeniti od- pro- — odmienić — změniti, zjinačiti

V tomto slovníkovom koncepte Ján Koiš neuvádza pri slovách gramatické údaje: osobnú a plurálovú alebo inú koncovku, ani rekciu pri slovesách, ani pádovú koncovku, resp. plurálový tvar pri podstatných menách. Len veľmi zriedka označuje pri niektorých substantívach rod (kde nie je zrejmý z koncovky alebo z prirodzeného rodu pomenovanej osoby), napr.: za slovom *Tugend* stojí *die*, za *Gebausche* — *das* — semis. Podobne aj označenie slovného druhu je v tomto Koišovom slovníku zriedkavé. Autor ho používa len na rozlíšenie adjektíva a adverbia rovnakého znenia. Napr. pri hesle *begreiflich* je skratka *adj.* s poznámkou: *mit den Händen*, aj skratka *adv.* Podobne je to aj pri heslách *unköniglich* — haud regalis, *adv.* — haud regaliter a *unreinlich* — immundus, impurus, *adv.* immunde, impure.

Sporadicky sa v tomto Koišovom slovníku vyskytuje pri niektorých slovách skratka *i e*, napr.: *Gebein i e Bein* — *os, gewaltig i e kräftig;* autor touto skratkou pripája k heslovému slovu synonymum. Okrem týchto drobností uvádza Koiš jednoducho len slová a ich cudzojazyčné ekvivalenty — všetky bez akejkoľvek gramatickej charakteristiky.

Na niektorých stránkach však chýba viac ekvivalentov ako dva. To zrejme svedčí o tom, že autor na koncepte stále pracoval a dopĺňal ho. Najčastejšie chýba lužickosrbský ekvivalent, niekedy aj chorvátsky, napr. v tomto hesle:

Abschrift, Copie — exemplum, exemplar — spisok, vypis, spisok — V — V — V — V — kopia, przepisanie — odpis. wy-; pří-

Pri skupinách niektorých predponových slov uvádza Koiš na celej stránke len nemecké a ruské ekvivalenty, napr. pri *abgebort, abgenähet* a i. Pri slovách utvorených s predponou *aus-* uvádza už viac ekvivalentov — ale tiež pomerne málo. S touto hláskovou skupinou skončil koncept písmena *A;* nechal však ešte niekoľko voľných (a na rubriky podelených) strán. To zrejme svedčí o tom, že v práci mienil pokračovať.

Predponové slová Koiš uvádza i v skupinách pri tej ktorej predpone za

[9] *V* t. j. *vacat* je značka pre chýbajúci ekvivalent.

heslami nasledujúcimi pod prvým písmenom predpony, hoci sú tieto predponové slová zaradené aj v bežnom abecednom poradí.

Na osobitnom riadku, teda ako samostatné heslo, uvádza sa prípona *-ung,* pri ktorej je len stručne poznamenané: circumvertio.

Pokiaľ ide o výber heslových slov, Koiš ako osobitné heslá spracoval slová patriace do všetkých slovných druhov; ba dokonca venoval pozornosť i takým derivačným prostriedkom, ako sú predpony a prípony. Z vlastných mien uvádza krstné mená a zemepisné názvy.

Koncept *Nemecko-latinsko-všeslovanského slovníka* končí sa neúplne spracovaným heslom *Zwölfter* — V — V — V — V — V — V —V — V — *dwanactek.* Potom nasleduje niekoľko prázdnych strán, ktoré autor pravdepodobne zaplánoval na dopinky.

Záujem Jána Koiša o slovnikársku i gramatickú problematiku prezrádza jednak osobitné spracovanie predpôn a predponových slov, jednak to, že prejavil zmysel aj pre rozlišovanie lexikálnej svojráznosti jedného jazyka od druhého, najmä germánskeho od slovanských. Tak napr. na jednej osobitnej strane zozbieral príklady, pri ktorých slovanský vid alebo štylistický expresívny odtienok sa do nemčiny prekladá dvojslovne alebo viacslovne, napr.:

oft zu geben pflegen— davati, darovati
ganz klein, ganz fein— melъko, namelъko
kleiner Gasse — uločka

O celom tomto veľkom diele, našej verejnosti dosiaľ neznámom, existuje len skromná rukopisná poznámka Martina Hamuljaka na titulnom liste, datovaná v Budíne 3. marca 1855; je napísaná v latinskom jazyku a znie asi takto:

Tento slovník, zviazaný do 10 zväzkov, napísal veľký milovník slovanských literatúr Ján Koiš, prísažný notár kancelárie Kráľovského miestodržiteľstva, a testamentárne mi ho poručil.[10]

Zaujímavá je skutočnosť, že 46 rokov po Koišovej smrti vyšiel Miklosichov *Dictionnaire abrégé de six langues slaves* (Moscou—Vienne 1885), ktorý sa koncepciou veľmi podobá druhému, desaťzväzkovému konceptu slovníka Jána Koiša. Miklosichov slovník obsahuje šesť inojazyčných ekvivalentov bez akýchkoľvek gramatických údajov, a to: ruský, staroslovienský, bulharský, srbský, český, poľský. Je teda zrejmé, že Ján Koiš bol na

---

[10] Praesens Lexicon Slavicarum litterarum Cultor perstudiosus, Joannes quondam Koiš, ad praexistens Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum Officii Expeditoratus Juratus Cancellariae Notarius, in hoc et sequentibus novem, junctim decem voluminibus, operose conscripsit, testamens mihi donatum.
Budae, die 3. Martii 1855.

Martinus Hamuljak

svoj čas vynikajúcim slovnikárom, ktorému len predčasná smrť prekazila dokončenie veľkého diela.

Dielo Jána Koiša je pozoruhodné i preto, že autor, hoci sám bol členom bernolákovskej družiny, nezachovával presne bernolákovskú normu. Hľadal strednú cestu medzi normou bernolákovskou a bratislavského Jiřího Palkoviča. Napriek tomu však cítil, že životné dielo oboch týchto národných velikánov, hoci je úctyhodné, stávalo sa už v rokoch 1830—1840 do istej miery zastaraným. Ján Koiš svojimi konceptmi všeslovansko-inojazyčných slovníkov pripravoval teda pôdu štúrovskej generácii.

Koišove koncepty slovníkov ležali po Hamuljakovej smrti nikým nepovšimnuté a vyše 100 rokov sa o nich nikto ani nezmienil.

SKLOŇOVANIE MIEN OSÔB ALEBO ZVIERAT POUŽITÝCH NA OZNAČENIE NEŽIVÝCH VECÍ

Ladislav Dvonč

A. Jánošík uverejnil na stránkach tohto časopisu štúdiu *Životné skloňovanie činiteľských mien na -teľ v slovenčine* (XXIII, 1958, 41—47). Na str. 46 autor hovorí: „Jednotné životné skloňovanie činiteľských mien na *-teľ* platí v slovenčine nielen v prenesenom význame matematických termínov na *-teľ*, ale aj v názvoch časopisov, spolkov." Rovnakú formuláciu nachádzame v závere na str. 47. Ako príklady na názvy časopisov a spolkov uvádza názvy *Budovateľ*, *Priateľ školy a literatúry* a *Slovenský spisovateľ* (tu však nejde o spolok, ale o vydavateľstvo, teda podnik).

Jánošík v tejto štúdii nepíše len o skloňovaní mien na *-teľ* (ako o tom hovorí nadpis štúdie), ale aj iných osobných a zvieracích mužských podstatných mien, ktoré sa používajú na označenie neživých vecí. Mužské osobné mená a s nimi aj zvieracie pri názvoch hotelov, spolkov, ako sú *Slovan*, *Jeleň*, *Detvan*, *Sokol*, stávajú sa podľa autora neživotnými, lebo fungujú len ako „prázdne tvary" (autorov termín) bez bližšieho označenia vzťahu k ich obsahu a významu. Pri názvoch umeleckých a vedeckých diel nestrácajú svoju životnosť, lebo sú predmetom celého obsahu diela, nielen jeho holým pomenovaním *(v Puškinovom Eugenovi Oneginovi)*. Mužské životné podst. mená na *-a* typu *hrdina* majú vonkoncom len životné pádové prípony, aj v názvoch časopisov a spolkov: *v Propagandistovi, Turistovi*. Autor okrem toho hovorí, že „muž. živ. mená a s nimi aj zvieracie mená" (správnejšie muž. osob. mená a s nimi aj zvieracie mená) stávajú sa neživotnými aj pri názvoch časopisov, ako sú *Hlásnik, Trenčan, Posol, Kocúr, Sršeň, Roháč*. To platí len čiastočne, pretože v ak. sg. je bezpečne životné skloňovanie *(kúpil Roháča)*.

Nesúhlas s niektorými Jánošíkovými závermi vyslovuje vzápätí J. Horecký v článku *Znova o skloňovaní činiteľských mien na -teľ* (na str. 48—49). Podľa tohto autora činiteľské mená na *-teľ* pri prenesení významu prechádzajú do kategórie neživotných. Z vlastných mien uvádza Horecký názvy *Čitateľ*, *Budovateľ*, *Hlásateľ* ako názvy časopisov a *Slovenský spisovateľ* ako názov vydavateľstva (Horecký označuje názov ako názov vydavateľstva). Pri apelatívach na *-teľ* je veľa prípadov, ktoré sú utvorené

výslovne ako názvy vecí alebo abstraktných pojmov, takže tu by bolo možné neživotné tvary pokladať za jedine správne *(v násobiteli,* pl. *násobitele).* Autor uzatvára takto: „Pri slovách na *-teľ,* ak sú názvami neživotných vecí a pojmov, uplatňuje sa vplyv toho, že prípona *-teľ* je typická pre tvorenie životných podstatných mien (a vtedy je v pl. životné skloňovanie). Ale často sa uplatňuje aj zásada, že ide o samostatné tvorenie názvov pre neživé veci a v takom prípade je na mieste neživotné skloňovanie." Redakcia sa v poznámke k týmto článkom stotožňuje z hľadiska normy spisovnej slovenčiny so stanoviskom J. Horeckého.

Sám sa zaoberám otázkou skloňovania týchto a podobných názvov vo svojej práci *Kategória životnosti v spisovnej slovenčine,* ktorú som odovzdal v polovici roku 1957 Ústavu slovenského jazyka SAV na interné pripomienkové konanie. Pretože potrvá ešte istý čas, kým bude táto práca uverejnená, chcem tu nakrátko zhrnúť najzávažnejšie výsledky, ku ktorým som dospel. V niektorých bodoch sa totiž s názormi Jánošíka a Horeckého stotožňujem, kým v iných sa s nimi rozchádzam. Pritom otázku študujem na podstatne širšej základni, než to robia títo autori. Pripomínam, že ku všetkým výsledkom, ktoré sú v citovanej práci, som dospel úplne samostatne na základe vlastného rozsiahleho materiálu. Stanovisko Jánošíka a Horeckého je mi známe až po dohotovení citovanej práce.

Rovnako ako Jánošík som dospel k záveru, že mužské životné podstatné mená na *-a* typu *hrdina* majú vždy životné skloňovanie. Jánošíka možno doplniť; takéto skloňovanie máme nielen pri názvoch časopisov a spolkov *(v Propagandistovi, Filatelistovi;* názov *Turista* určujeme ako názov podniku), ale aj pri akýchkoľvek iných názvoch na *-a,* a to vlastných alebo všeobecných: názvy baní *(Jan Šverma),* názvy umeleckých diel, kníh, článkov, divadelných hier, filmov *(Ujo Váňa, Záchranca matiek),* názvy jedinečných dopravných prostriedkov *(Foka* — názov lode), názvy výrobkov, chápané ako značky *(Taras Buľba),* názvy podnikov *(Turista),* názvy spolkov a športových organizácií *(Filatelista, Tankista Praha),* názvy cien, radov a pod. *(Zaslúžilý vynálezca, Mladý turista ČSR),* názvy diamantov *(Egyptský paša),* názvy príručiek a rubrík v časopisoch *(turistický, spoločenský, kozmetický ... poradca),* iných vecí *(nemý sluha* = stojan na odkladanie šiat) ap. Slovami tohto gramatického vzoru sa ďalej nezaoberáme.

Pozrime sa na ostatné mužské životné podst. mená, a to najprv na vlastné, potom na všeobecné.

Názvy nebeských telies a súhvezdí. Názvy zo zvieratníka v ak. sg. živ. skl.: *na Býka, na Raka, na Vodnára.* Pri názvoch planét neživ. skl. je pri slove *Mars,* pri iných názvoch živ., najmä v akuz.: *Jupitera, Neptúna, Merkúra.* Pri ostatných osobných aj zvieracích názvoch

nebeských telies je živ. skl. pri jasnom vedomí životnosti *(Furman, Strelec, Herkules, Titan, Orol, Býk, Veľký pes)*, ináč neživ. skl. *(Orión, Perseus)*.

Názvy krajín, krajov, štátov. Neživ. skl. vo všetkých pádoch: *ísť na Dolniaky, Horniaky; vo Washingtone, vo Wellingtone.*

Názvy útvarov členitosti povrchu zemského. Neživ. skl. pri názve ostrova *Mauritius* (málo známe meno), pri osob. názvoch vrchov kolísanie medzi živ. a neživ. skl.: *Mlynár, Tulák, Satan, Lucifer, Generál, Mních, Pekelník,* pri zvieracích neživ.: *Kamzík, Havran, Veľký Sokol, Kohútik.*

Názvy vodstiev. Neživ.: *Hudson* (pôvod málo známy), živ. predpokladáme ešte pri názvoch liečivých a minerálnych prameňov v prípadoch ako *Štefan.*

Názvy ľudských sídel. Názvy obcí a miest — osob. aj zvieracie — neživ. skl. vo všetkých pádoch: *Martin, Dimitrov, Puškin, Washington, Kujbyšev, Engels, Kalinin, Gorkij, Orlík.* Názvy typu *kuli* sú neskl.: *Frunze.*

Názvy dní alebo období nazvaných podľa osôb. Ak. sg. živ.: *na Jána,* lok. sg. neživ.: *po Mateji.*

Názvy časopisov. Osobné mená v ak. sg. živ.: *Čitateľa, Slovenského stenografa,* v dat. a lok. sg. sklon k živ., ak je pevné vedomie živ. pôvodu: *v Čitateľovi, Mladom novinárovi,* inak neživ.: *v Sovremeniku.* Zvieracie mená v ak. sg. živ.: *Roháča, Kocúra,* v lok. sg. neživ.: *v Roháči, Krokodíle,* v dat. sg. živ./neživ.: *Roháčovi/Roháču;* v pl. živ.: *kúpil dvoch Roháčov, Zlepšovateľov, Odborárov* (= 2 kusy Roháča, Zlepšovateľa).

Názvy umeleckých a vedeckých diel. Živ. skl. pri osobných aj zvieracích menách vo všetkých pádoch: *Detvanovi, Lúpežníkovi, Eugena Onegina, Netopiera, v Havranovi, Zdravého nemocného, Paganiniho.*

Názvy jedinečných dopravných prostriedkov. Živ. skl. pri osobných aj zvieracích menách vo všetkých pádoch: *Pioniera, Morského vlka, Pútnikovi, Behúňovi, Mirného* (názvy lodí), *Snehuliaka, Kmotra, Červenému medveďovi* (jednotlivé lietadlá, nie značky), *Lietajúceho Škóta, Hamburčana, Ostravana* (expresné vlaky). V lok. sg. však niekedy živ./neživ. pri osob. menách: *na Pútniku, na Pionieri.*

Názvy výrobkov, chápané ako značky. V ak. sg. živ.: *Trénera, Diplomata, Pioniera.* Toto skloňovanie treba však neraz vysvetľovať (napr. *Spartaka*) ako animizáciu; tu som dospel samostatne k zhodnému názoru s F. Danešom (pozri Jazykový koutek, Literární noviny VI, 1957, čís. 34/24. aug., str. 2). Ináč neraz neživ., najmä pri slove *Pionier (na Pionieri).*

Názvy štátnych, národných, komunálnych, družstevných a i. podnikov a závodov. Neživ. pri názvoch hotelov, reštaurácií a hostincov podľa obyvateľských mien: *v Detvane, Slovane, Tatrane,* pri iných osobných aj zvieracích menách živ./neživ.: *v Labužníkovi — Labužníku, Čierny kôň, Kamzík* (neživ.), *Čierny drozd, Jánošík, Malý Muk.* Pri názvoch obchodných domov názov *Pionier* neživ. Názvy kín neživ.: *Pohraničník, Úderník, Pionier, Slovan.* Názvy vydavateľských podnikov a závodov neživ.: *Oráč, Slovenský spisovateľ, Tatran, Tranoscius,* pri názvoch závodov, tovární *(Červený proletár, Červený bohatier, Holič a kaderník)* nemáme konkrétne doklady na skloňovanie.

Názvy spolkov, združení, spoločností atď. Neživ. skl. vo všetkých pádoch: *Detvan, Slovan, Tatran, Sokol, Orol, Honvéd, Partizán, Baník.*

Názvy akcií, súťaží, cien, radov a pod. Živ. skl. vo všetkých pádoch: *Oskár, Zlatý Dávid, Strieborný lev, Čierny lev.*

Názvy účesov. Živ. skl. vo všetkých pádoch: *Hamlet, Napoleón.*

Pri názvoch drahokamov predpokladáme živ. skl.: *Veľký mogul, Cullinan,* podobne je aj pri iných názvoch: *Čierny Peter.*

Pri metonymických názvoch je živ. skl.: *Urbánek* (= Urbánkova hra), *Luc-Caldwell* (operácia podľa L.-C.), *Stalin* (Stalinova socha), *Mánes* (Mánesova galéria), *Bürger* (Bürgerova nemoc) ap.

Pri všeob. podst. menách sa názvy šachových figúrok skloňujú v jedn. aj množ. čísle životne vo všetkých pádoch: *pešiak, strelec, kráľ, jazdec.*

Názvy karát a hier v karty. Živ. skl. vo všetkých pádoch: *kráľ, žid, žobrák.*

Názvy tancov. Ak. sg. živ.: *furiant, hulán, kozáček, krakoviak* Tieto prípady však už možno hodnotiť skôr ako animizovanie.

Názvy detských hračiek. V jedn. aj množ. čísle živ. skl. vo všetkých pádoch: *gumový panák, drak, vojak, šarkan, pavúk, slon, železný vták.*

Názvy jedál a nápojov. Neživ. skl. pri názvoch, kde sa stratila súvislosť s menom osoby: *sendvič, grog, béchamel.* Ostatné, podľa existujúcich osobných mien majú živ. skl.: *turek;* podobne aj kuchárske výrobky: *pečený bažant, zajac na smotane, španielsky vtáčik.*

Názvy rastlín. Živ. skl. vo všetkých pádoch: *opilec, diablik, starček, jež. Kozák* má v ak. sg. živ., ale to je už prejav animizácie.

Názvy chorôb. Živ. skl. vo všetkých pádoch: *vlk, polyp, húser, rak.*

Prístroje, náradia, technické zariadenia. Slová *bežec, jazdec* (na váhach) v ak. sg. živ., v ostatných pádoch neživ., jazdec „sušiak" neživ., *röntgen, klaksón, robot* neživ. (ak. sg. *robota* je animizácia),

kôň „telocvičné náradie" v ak. sg. živ., ostatné pády neživ., *baran* v ak. sg. živ., *kohútik* len neživ. Stav je tu celkove veľmi neustálený, musí sa ísť od prípadu k prípadu.

Fyzikálne, chemické a iné merné jednotky. Neživ.: *ampér, joule, coulomb, ohm, klark, watt.*

Názvy účesov. Živ. skl. vo všetkých pádoch: *havel, eman, ježko, kohútik.*

Látky a odevy. Neživ. pri názvoch, kde zaniklo vedomie živ. pôvodu: *batist, raglán, havelok, hermelín.* Živ. pri iných zvieracích: *motýlik* „kravata", *baranček, koníček, králik* (kožušiny).

Názvy zo športovej oblasti. *Derby, rugby* neskl. (zaniklo vedomie pôvodu), *motýlik, delfín* neživ., *asfaltový holub* „terč" azda živ. v sg.

Rozličné iné názvy prešli už medzi neživ. muž. podst. mená alebo medzi podst. mená iného gramatického rodu, ak sa stratilo vedomie pôvodu: *fiaker, šrapnel, bojkot, cicero, leporelo.* Názov mincí neživ.: *karol, frank,* slovo *gastronóm* „obchod" neživ., *silvester* „zábava" neživ., *trpaslík, obor* (vzdialené hviezdy) živ. Pri zvieracích živ.: *šimeľ* „byrokracia", *koníček* „záľuba", *červený kohút* „požiar", *trójsky kôň* „nástraha", *pokusný králik* „predmet experimentu", *streliť capa* „povedať hlúposť" atď.

Mnohé prípady nie sú ešte presne vyformované. Je tu neraz silné kolísanie medzi životnosťou a neživotnosťou. Na spresnenie bude potrebné získať ešte ďalší materiál. Podrobný rozbor jednotlivých prípadov podáme v cit. práci. Tam sa pokúsime aj vysvetliť, prečo je v jedných prípadoch živ., v iných neživ. skloňovanie. Z našich stručných výkladov, ktoré tu podávame, vidieť, že sa v mnohom nestotožňujeme ani s výkladom R. Schneka, ktorý podáva v štúdii *K morfologickým kategóriám mužských podstatných mien* (SR XX, 1955, 351—357). Všetky doterajšie príspevky sú však pre nás cenným podnetom k tomu, aby sme sa v definitívnej úprave uvádzanej rukopisnej práce ešte lepšie zamysleli nad niektorými prípadmi a tak prehĺbili a spresnili výsledky svojho štúdia.

ZPRÁVY A POSUDKY

SLOVENŠTINA. Vysokoškolská učebnice pro studující českého jazyka. Spracovali: Jaromír Bělič, Alois Jedlička, Eugen Jóna, Eugen Pauliny, Jozef Ružička, Jozef Štolc. Recenzovali: Ján Horecký, Štefan Peciar, Václav Vážný. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1957. Strán 183 + 10 príloh. Cena Kčs 10,20 brož., Kčs 13,70 viaz.

Koncom roku 1957 sa objavila na knižnom trhu vysokoškolská učebnica slovenčiny pre poslucháčov českého jazyka, schválená ako celoštátna vysokoškolská učebnica. Potrebnosť takejto príručky, presahujúcej školskú učebnicu slovenskej gramatiky, pociťovala sa už dávnejšie.

Príručka je výsledkom práce kolektívu českých a slovenských jazykovedcov. Spisovná slovenčina a údaje o nej sa podávajú na porovnávacom základe so spisovnou češtinou. Podobný, ale v niektorých jednotlivostiach dnes už prekonaný, bol prístup k veci aj v predchádzajúcich českých učebniciach slovenčiny. Po Hattalovej *Srovnávacej mluvnici jazyka českého i slovenského* (1857) zo známejších prác o slovenčine možno spomenúť najmä tieto: J. M. Kořínek, *Úvod do jazyka slovenského* (Velké Meziříčí 1927), V. Vážný, *Stručná mluvnice slovenská pro Čechy* (2. vyd., Praha 1948), Al. Gregor, *Mluvnice spisovné slovenštiny* (Praha 1954); zo starších tiež Ant. Macht, *Sústavná mluvnica slovenská pre učiteľov a súkromné štúdium* (Praha 1938); stručný prehľad slovenskej gramatiky je aj v *Slovenskom slovníku z literatúry aj nárečí Mirosl. Kálala* (Banská Bystrica 1924) a i. Tieto práce o slovenčine ako publikácie jedného autora nemohli vždy správne zvládnuť celú problematiku slovenského spisovného jazyka.

V porovnaní s minulosťou a uvedenými praktickými príručkami najnovšia vysokoškolská česká učebnica o slovenčine znamená značný pokrok, a to tak pokiaľ ide o aspekt historicko-kultúrny, ako aj o najnovší výskum dejín a kultúry spisovnej slovenčiny. Tu sa správne uplatňuje nový pohľad na staré fakty, ktoré nie vždy vedecky správne komentovala v minulosti buržoázna historiografia i jazykoveda.

Učebnicová povaha diela podmieňuje celkovú koncepciu publikácie, jej obsah a formu, vymedzuje rozsah látky a v istom zmysle, čo do podania, determinuje ju i metodicky. Zdá sa, že publikácia dobre spĺňa všetky predpoklady, aké sa dnes kladú na takúto učebnicu, čo, pravda, ešte sa overí v praxi. Z jednotlivých kapitol vidieť, že koncepcia diela je obšírnejšia, ako to býva v bežnej normatívnej školskej gramatike.

V učebnici je 5 kapitol: I. Úvod; II. Mluvnice spisovné slovenštiny A. Hláskosloví, spisovná výslovnost a pravopis, B. Tvoření slov, C. Tvarosloví, D. Ze skladby; III. Slovní zásoba slovenštiny; IV. Slovenská nářečí; V. Dějiny spisovného jazyka na Slovensku; pripojený zoznam ilustrácií. Kapitoly takto rozvrhnuté — okrem morfológie a syntaxe, t. j. vlastnej gramatiky, § 1—95 — si vyžiadalo praktické učebnicové poslanie, čomu zodpovedá i všeobecnejší názov knihy Slovenština.

Treba vyzdvihnúť bohatý jazykový materiál zo spisovnej slovenčiny a para-

lely zo spisovnej češtiny, ktoré markantne ukazujú zhody a rozdiely medzi oboma blízkymi spisovnými jazykmi. Porovnávacia metóda, dôsledne uplatnená v učebnici, značne priblíži stav v oboch spisovných jazykoch. Nie je to tradičný pohľad na slovenčinu. Hoci učebnica je dielom viacerých autorov, českých a slovenských, a výslovne sa spoločný odborný redaktor neuvádza, je dielo vnútorne a organicky stmelené. Niektoré zvláštnosti v podaní, ako bude o nich ďalej reč, vyplývajú z povahy látky. Prednosťou učebnice je, že napr. v tvarosloví sa historizujúci materiál, typický pre staršie práce, obmedzil na najnutnejšie minimum, aby tým viac vynikli produktívne typy.

V úvode (J. Bělič) sa spisovná slovenčina charakterizuje ako celonárodný jazyk príslušníkov slovenského národa. Slovenčina ako západoslovanský jazyk je veľmi blízka češtine. Ďalej sa vo všeobecnosti vymenúvajú spoločné a rozdielne znaky slovenčiny a češtiny, pričom sa niekde naznačuje ich historický vývin. Táto informatívna kapitola je spracovaná tradične. Upozornenie o tzv. rytmickom krátení slabík možno však spresniť v tom zmysle, že slovenčina (stredná) je jediný slovanský jazyk, v ktorom je mórová kvantita, t. j. slabika fonologická, na rozdiel od češtiny, ktorá nie je jazykom mórovým, t. j. slabiku má fonetickú.

Vývin v slovenčine je vyrovnanejší, jednoduchší, ide priamočiarejšie ako v češtine, preto je v slovenčine i menej paradigiem (str. 44—47); porov. napr. zrušenie alternácií v type sloven. *ruka, ruke, pečiem, pečieš, drahý, drahší, matka, matkin,* naproti čes. *ruka, ruce, peku, pečeš, drahý, dražší, matka, matčin;* pri spoločných vývinových zákonitostiach proces v slovenčine pokročil viac v morfológii, v češtine vo zvukovej stránke jazyka.

K slovenskému prízvuku (6), hoci táto otázka si vyžaduje ďalšie bádanie v hovorenej reči i v poézii, treba doplniť, že doterajšie tradované poučky o prízvuku na jednoslabičnej predložke nezodpovedajú skutočnosti a potrebujú vážne opravy. O tom je poučenie aj pri zmienke o prízvuku v slovenčine (27).

K slabičnému *r, l* v slovenských nárečiach (7) možno doplniť, že je v strednej slovenčine aj dlhé mäkké *ľ* (typ *kľcť* „tlieť"). — Výslovnosť dvojhlásky *ie* v prípadoch typu *sieň* bolo by správnejšie prepisovať ako *i̯e,* nie *„je"* (8), aby sa vylúčila artikulácia úžinovej trenej spoluhlásky *j.*

Stať Hláskoslovie, spisovná výslovnosť a pravopis (Al. Jedlička) je podaná prehľadne, stručne. Uvádzajú sa najmä tie veci, ktoré sú dôležité pre čes. používateľa. Znaky *ô, ia, ie, iu* sú označené (13, 19) ako samohlásky. Vieme však, že sú to — ako je to správne na str. 12 — dvojhlásky, a to vzostupné. — V spisovnej slovenskej výslovnosti sa vyslovuje napr. *žr̥ebä/žr̥ebe,* príp. pripúšťa sa v tomto type aj výslovnosť *žr̥eba,* podobne *holúbä,* nie „holubä" (23). — Poznámku o *-ou* (16) možno rozšíriť o príklady osobných zámen, zhodné s češtinou: *so mnou, s tebou, so sebou,* a v slovenčine *s ňou.* Podobne aj príklady na vkladné (str. 16, 53 pohyblivé) hlásky možno rozhojniť o produktívny typ na *-ie-* s porušením rytmického zákona: *povereníctiev, hospodárstiev* a pod. Druhotvar *jediel, jutier* nebolo treba uvádzať (16, 58), nemajú ho ani Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1957; gen. pl. je iba *jedál, jutár.* Vedľa gen. pl. typu *sestier, sliviek, periel, kvapiek/kvapôk* sú spisovné aj tvary neuvedené: *sestár, slivák, perál, kvapák* (porov. slovníkovú časť Pravidiel a str. 76). Bolo by bývalo užitočné uviesť aj častý typ *žiačok, družstevníčok,* v ktorom je v spisovnej slovenčine iba *-o-.*

Podľa rytmického zákona druhá slabika sa v písme, t. j. pravopisne, nekráti ani v prípadoch ako gen. pl. *básní, piesní* (18); nič sa tu však nehovorí o výslov-

nosti kvantity tejto druhej slabiky, ktorá, samozrejme, a to nielen vplyvom grafiky, vyslovuje sa dlho (Pravidlá str. 41) — hoci v 3., prepracovanom a rozšírenom vydaní normatívnej *Slovenskej gramatiky* E. Paulinyho — J. Štolca — J. Ružičku z roku 1955 (str. 71) sa žiada výslovnosť s krátkym *-i* podľa vyrovnania v celej paradigme. Dlhá výslovnosť je tu živá a ustálená.

Pri označovaní hlások písmenami v učebnici (27) mohla byť praktická poznámka o poradí písmen v slovenskej abecede.

Úžinové spoluhlásky (20) by bolo presnejšie deliť na spoluhlásky sykavé *s, z, š, ž,* trené *v, f, j, ch, h* a osobitne oddeliť kmitavú spoluhlásku *r* a bokové *l, ľ*. Podľa artikulačného miesta je pre spisovnú slovenčinu presnejšie deliť spoluhlásky na: perné (obojperné *p, b, m,* pernozubné *v* — príp. pre slovenčinu príznačná obojperná zvučná trená spoluhláska *u̯,* ktorá je kombinatórnym variantom znelého pernozubného treného *v* —, *f*); zubné *t, d, n, l;* ďasnové *s, z, c, dz, r;* predopodnebné *ť, ď, ň, ľ, j* (neuvádza sa v tabuľke v 3. vyd. cit. Slovenskej gramatiky, str. 29); *č, dž, š, ž* atď.; delenie v učebnici je zjednodušené. Afrikáty *c, dz* na str. 111 sa menujú polosykavkami.

Poučka o výslovnosti slovenského *tenký, nejasný* ako *ťenký, ňejasný* je nepresná; spisovne sa vyslovuje *ťeŋki, ňejasní.*

Poučka o slovenskej spisovnej výslovnosti dvojslabičného spojenia samohláska + samohláska (*i* + *a, e, i* [vynechané], *o, u,* napr. *história, z chémie, na gymnáziu, štadión,* vyslov -rija, -mije, -ziju, -dyjón, t. j. s *i̯,* príp. *j*) (str. 23) zdá sa správna a teoreticky presvedčivá najmä v slovách neslovanského pôvodu s druhou slabičnou dĺžkou v type *ári-i, -ám, -ách,* ale v živej reči v kultúrnych slovách je i spisovná výslovnosť — a to podľa grafického obrazu slova — iba *histór-a, s‿xémi-e, f‿xémi-i, na‿gimnázi-u* (nárečove stredoslovensky *na‿gimnázi-ji,* fem.), *štadi-ón.* Najmä v takom type, ako v slovách *štadi-ón, mili-ón, ampli-ón, kari-é-ra,* bežná i kultivovanejšia výslovnosť s *j(i̯)* je neprirodzená. Pre prax aspoň skutočná spisovná výslovnosť je v rozpore i s jednoznačným tvrdením v cit. Slovenskej gramatike, str. 41 (pozri tiež posudok M. Marsinovej v SR XXI, 1956, str. 304). Pravda, bez experimentálneho fonetického výskumu ťažko tu nateraz povedať viac. V slovách zdomácnených, najmä starších, spojenia *i* + *a, e* > *ia, ie* sa hodnotia ako dvojhlásky: *dia-bol, dia-mant, go-lier* (vyslov *ďi̯a-bol, ďi̯a-mant, go-ľi̯er).*

Príklady z nárečí *„mam, ból, zajác“* a i., namiesto správne vysloveného *mám, bol, zajac,* uvedené pri zmienke o spisovnej kvantite, mohli vypadnúť.

Poučka o výslovnosti *ľ* mala byť obsažnejšia. Mäkké *ľ* je pre spisovnú slovenčinu charakteristická hláska a má svoju funkciu.

Nie dôsledne foneticky sa prepisuje slovenská výslovnosť v prípadoch ako: „bezúhonný, bezohľadný, nadoblačný, nadosobný, viadznásobný, odOravy dážďide, vokne, zotcom, gde, ftág letí, ovoz rastie, viadz ráz, g jazde, z matkou, z radosťou, zlet, zjednotiť, sloh, svah, s ním, s nimi, k nemu, k nej, k nim, zo synom, zo Sovietskym sväzom...“ (str. 23—25) — namiesto dôslednej transkripcie: *bezúhonní, bezohľadní, nadoblační, nadosobní, vi̯aźnásobní, od‿Oravi dážď‿iďe, v‿okňe, z‿occom, gďe, ftág‿ľeťí, ovoz‿rasťi̯e, vi̯aźrás, g‿jazďe, z‿matkou, z‿radosťou, zľet* (v češtine *slet* [slet] „spartakiáda“), *zjednoťiť, slox, svax, s‿ňím, s‿ňimi* (chýba *sňať* [sňať], *snímem* [sňímem], t. j. zo *sn̆*-), *k‿ňemu, k‿ňej, k‿ňim, zo‿sinom, zo‿Sovi̯eckim zväzom* atď. Príklady v učebnici možno doplniť veľmi častým spisovným tvarom *my sme* s výslovnosťou *mi zme.* Typ *chlapmi* [xlapmi] (24) nemožno klásť v poučke na jednu rovinu s typom *sloh* [slox], *svah* [svax],

sval. V type *slávny, výslovnosť* [slávni, víslovnosť] je v spisovnej výslovnosti pernozubné *v;* obojperné *ŭ* v tomto type je skôr stredoslovensky krajové. V type *poďte* [poťe] je výslovnosť zdvojená, presnejšie, predĺžený záver ([poťe] je stredoslovensky krajové). Vo výslovnosti treba rozlišovať aj typ *rozzelenať sa* [rozzeľenať sa] (v Pravidlách *rozzeleňať sa,* hoci *červenať sa* atď.), od typu *rozsypať* [rosipať]. V prípadoch *predseda, sudca* [precceda, succa] je v spisovnej výslovnosti akoby zdvojené *cc,* t. j. oneskorenejšie zrušenie záveru; splývavá výslovnosť [preceda, suca] je stredoslovensky krajová. Vedľa výslovnosti *päťdesiat* [päďďesiat] je aj zriedkavejšie [päďesiat, peďesiat]. Zdvojenú výslovnosť možno tu dobre ilustrovať príkladmi, ako *poddaný* (ľud) — *podaný* (list) a pod. V zoskupeniach *odsúdiť, nadsadiť, hladší, sladší* ap. je v spisovnej výslovnosti *ts, tš.* Fonetická transkripcia v prípadoch ako *sovietsky, staroslovienský* je presnejšia s *je* ako s *je.* Nemožno tvrdiť (25), že písané *žs,* napr. *považský, pražský, parížsky* sa spisovne vyslovuje *žs;* práve iba výslovnosť *šs* je spisovná, teda [povašskí, prašskí, paríšski].

Pri označovaní hlavného prízvuku vypadlo označenie v príkladoch *'do Bratislavy, 'pred domom,* a príklad *'na hory* by bolo možno spresniť vysvetlením „na lesy".

Spisovná slovenská výslovnosť slov *zpráva, smena* a slov *sbor, sjazd, sväz,* ale *zväz-ok* (a ich odvodenín) je *správa, zmena, zbor, zjast, zväs/zves;* výslovnosť sa ustaľuje (porov. Pravidlá, slovníkovú časť a § 21, str. 33). Príručka (31) sa o jave zmieňuje z hľadiska grafiky, ktorá často vedie k literovej výslovnosti.

Za kapitolou o spisovnej výslovnosti mohla byť ukážka zo slovenskej literárnej klasiky, prepísaná fonetickou transkripciou.

O písaní veľkých písmen (31—32) je stručné poučenie s upozornením na niektoré odchýlky v oboch jazykoch.

Pri tvorení slov (33) uvádza sa medziiným expresívne slovo *prepiduša* „opilec, korheľ", ktoré však je v spisovnej slovenčine menej známe. Český ekvivalent *žnec* k sloven. *kosec* (str. 34) nie je vhodný, lebo *kosec* je aj v češtine (porov. na str. 36 paralelu *kosba* — čes. *kosení*). Českému slovu *sluchátko* zodpovedá slovenské *slúchadlo* (chybne uvedené na str. 35 „sluchadlo"). Pravidlá slovenského pravopisu pripúšťajú síce *pravítko* „lineár" (lebo *pravidlo* v slovenčine má iný význam), ale — a to sa mohlo uviesť (35) — je iba *krividlo* a deminutíva by boli *pravidielko, krividielko,* príp. *-ce.* V slovenčine *kopačka* znamená „kopanie zemiakov", ale novšie i „druh športovej topánky"; tento druhý význam sa neuvádza (36). Deminutívum *môstik* (36) je v spisovnej slovenčine zriedkavé, častejšie býva *mostík,* príp. *môstok,* napr. v zubnom lekárstve; namiesto *dúbok* (37) má spisovná slovenčina častejšie *dubček, dubec; píšťalenka* (37) je skôr krajové, spisovne je častejšie *píšťalôčka.* Adjektívum *starký, -á* sa dnes používa iba substantivizované, a to expresívne, familiárne. Popri adjektívnom type *zelenkastý* (40) je aj typ *zelenkavý.* Adjektívum *belušký* je v nárečiach možné, ale nie je spisovné; spisovne je *bielučký,* príp. *bielušký.* Vedľa *kratunký* je častejšie *kratučký,* príp. *kratušký.* Prídavné meno *domajší* (40) bolo v staršej a je v západnej slovenčine, dnes spisovne je len *domáci* (v Pravidlách uvádzané ďalšie podoby *domácky* a *domášny* sú štylisticky príznakové). Popri *zápalčivý* je v spisovnej slovenčine bežnejšie *zápalistý,* ale *dôverčivý, poverčivý* sú bežné. Pri elácii prídavné meno s predponou *pri-: pridobrý, prismelý* znamená zveličenú mieru vlastnosti, a nie zoslabený význam základného prídavného mena, ako sa tvrdí na str. 40—41. Prídavné meno *pomenší* je zriedkavé a skôr krajové.

Učebnica v zhode s doterajšími slovenskými príručkami i Pravidlami uvádza komparatív k *čierny — černejší* (str. 41), hoci je to v rozpore s poučkou, napr. v cit. Slovenskej gramatike, str. 182, že v komparatíve prídavných mien na *-ejší* kmeňová slabika zostáva dlhá. Vznik komparatívu *černejší* možno vysvetliť analogickou významovou symetriou k opozitu *biely — belší.* — Dvojhláska *-ie-* sa zachováva taktiež v zložených prídavných menách, napr. *čiernovlasý, bielovlasý* (oproti Pravidlám z roku 1940, kde bolo černovlasý, belovlasý). Komparatív prídavných mien *pekný, krásny* a prísloviek *pekne, krásne* je v spisovnej slovenčine iba *krajší, krajšie* (nie: krásnejší, str. 41, peknejšie, str. 42).

Kapitola Tvaroslovie podáva dobrý prehľad o stave v spisovnej slovenčine. Uvádza sa 9 slovných druhov. Látka sa podáva uspôsobene poslaniu učebnice a z toho vyplývajú aj niektoré skôr metodické zvláštnosti na rozdiel od slovenských gramatík a učebníc pre slovenských žiakov, napr. prehľadné je delenie skloňovania na menné, zámenné a zložené, ako aj označenie pri skloňovaní podstatných mien: maskulína a feminína bezkoncovkové, t. j. s nulovou morfémou, typ *chlap, kosť;* paradigma typu *gazdiná* a pod. Historické poznámky z dejín jazyka sú v tvarosloví racionálne a pri štúdiu potrebné. Trochu odchylne od slovenských príručiek podáva sa prehľad morfológie slovesných typov, skupín, vzorov. Prístup k triedeniu slovenského slovesa (porov. str. 78—79) je kompromisom medzi cit. najnovšou Slovenskou gramatikou a najnovším vydaním Pravidiel.

Podstatné mená: *vlk, vták, pes* majú v nom., akuz. pl. tvary podľa mien životných i podľa neživotných *vlci, vlkov/vlky, vtáci, vtákov/vtáky, psi, psov/psy,* ale meno *býk* v najnovšej kodifikácii iba podľa neživotných *býky,* a nie ako je na str. 46 *býci* (porov. slovníkovú časť Pravidiel a str. 71, 18; podobne *drak — draky*). Neuvádza sa v príručkách, ktorý z dvojtvarov má v spisovnom jazyku väčšiu frekvenciu.

K zvláštnym vokatívnym tvarom by patrili aj prípady: *synu* (*synku,* str. 46), *synak, bože, Kriste, Ježišu.*

Pri zaraďovaní niektorých substantív k patričným vzorom pomohla by českému študentovi forma českého ekvivalentu, napr. *-ár,* vedľa *-iar* (48): *kalendár* — čes. *kalendář . . .;* alebo pri slove *večera* — čes. *večeře* a pod.

Datív a lokál sg. maskulín podľa vzoru *dub* s kmeňom na *k, g, ch* má pádovú príponu *-u;* vypadlo tu zakončenie kmeňa na *h* (49): *k stohu, v batohu,* podobne, ako sa to správne konštatuje pri neutrách (57).

Okrem tvarov datívu, lokálu sg. *ku koňovi, o koňovi* je v lokáli i podoba *(na) koni,* a to napr. v spojeniach *niesť sa na koni, ísť na koni, jazda na koni.*

Genitív plur. podstatných mien *peniaz, groš* (50) je dvojaký: *peniazov* (jednotlivé mince)*/peňazí, grošov/groší.*

Pri vzore *ulica* je zmienka aj o pomnožných podstatných menách (51); inde sa dôsledne neuvádza. Mohlo by sa upozorniť na slová *prax, syntax,* ktoré sa v spisovnej slovenčine skloňujú podľa vzoru *dlaň,* oproti slovám typu *taxa, paratáxa,* v skloňovaní ktorých sa robia niekedy chyby. Medzi slovami, ktoré sa skloňujú podľa vzoru *kosť* (52), malo byť vedľa slova *hus,* čes. *husa,* aj slovo *os,* čes. *osa,* na rozdiel od *osa,* čes. *vosa;* v tom sa robia v reči často chyby, napr. „zemská osa" a pod. Slovo *cirkev* (ale nie *vetva*) skloňuje sa podľa vzoru *kosť,* pričom datív, lokál plur. má ako vzor *žena.* Feminínum *myseľ* kolíše medzi oboma vzormi (porov. Pravidlá, str. 78, gen. sg. *mysli* v slovníkovej časti neuvedený).

V genitíve plur. typu *fajka — fajok, vojna — vojen, kvapka — kvapiek/kva-*

pôk/kvapák je správnejšie hovoriť o vkladnej ako o pohyblivej samohláske (53, 16).

Správne sa pripomína (53), že slovo *kadere* je pomnožné (v Pravidlách, str. 78, 204 sa „pomn." neuvádza, hoci inde pri plur. tantum je; básnicky však môže byť aj *kader*, sg. fem.).

Nepravidelné skloňovanie slova *mať* (54) možno doplniť: sg. nom. *mať*, príp. *mati, mater*, akuz. *mať, mater*, vok. *mať, mati, mater* (Pravidlá str. 79, 238); príručky sú tu nejednotné.

Ženské podstatné mená *chyžná, komorná* sa v učebnici omylom charakterizujú ako „zpřídavnělá podstatná jména" (str. 54), ide zrejme od pôvodu o spodstatnené prídavné mená.

Genitív plur. *mias* (57) sa takmer nepoužíva, povie sa radšej: *niekoľko kúskov, druhov mäsa* a pod. K poučke na str. 56 možno pripojiť, že slovo *knieža* okrem pôvodného stredného rodu nadobudlo v jednotnom čísle aj prirodzený rod mužský *(veľkomoravské knieža Rastislav vládlo — veľkomoravský knieža Rastislav vládol)*; *páža* je iba stredného rodu; okrem neutier *dúpä, púpä* (v básnickom štýle) patrilo by sem aj hromadné podstatné meno *kvieťa* „kvietie, kvety" (stredoslovensky a u Hviezdoslava); pri zaradení takýchto slov k vzoru *dievča* v učebnici pre českého čitateľa treba povedať, že netvoria plurál na *-ence*, podobne že je plurál *prasce, teľce, štence* atď.

Pri skloňovaní cudzích slov chýba poučenie o českých vlastných menách typu *Olomouc, Příbram*, ktoré sú v češtine feminína, v slovenčine maskulína, ale *Boleslav, Plzeň* sa v spisovnej slovenčine pokladajú tiež za feminína.

V poňatí klasifikácie prídavného mena (61) prevláda v učebnici aspekt historický a tradičný nad novším a správnejším delením podľa sémanticko-morfologických kritérií, uplatnených v cit. Slovenskej gramatike a v najnovších prácach.

Medzi privlastňovacími prídavnými menami druhovými uvádza sa aj *koní, -ia, -ie* (62; podľa cit. Slovenskej gramatiky, str. 187); v spisovnej slovenčine a v stredoslovenských nárečiach sa povie iba *konský, -á, -é (konské mäso*, iné je *konská robota*), *volský* (ale *volie oko*, termín), *kravský (kravské mlieko)*, hoci je *žrebčí, kobylí, býčí (býčie zápasy)* a pod. Pozri aj v slovníkovej časti Pravidiel.

O zvláštnych zmeravených menných formách pôvodných prídavných mien *rád . . ., hodno, nehodno . . .* správne sa hovorí ako o tvaroch adverbiálnych (64).

Kapitolu o zámenách možno doplniť v niektorých podrobnostiach. K paradigme osobných zámen chýba tvar pre oslovenie *ty!, vy!* Neuvádza sa v niektorých starších príručkách, treba ho však v tomto prípade uviesť. Nejednoznačná je tradovaná štylizácia poučky (str. 65, dva razy), ako keby genitív osobného zvratného zámena v spisovnej slovenčine mal aj enklitický tvar *sa*. Správne vystihuje stav v slovenčine poučka v zrevidovanom vydaní Pravidiel, str. 89 (porov. SR XXI, 1956, str. 362 n.). Ukazovacie zámeno *onen*, príp. *oný, oná, ono*, príp. *oné* (nárečove stredoslovensky *onyo), oni, oné* má v spisovnej slovenčine genitív, datív sg. častejšie archaicky *onoho, -mu*, t. j. skloňovanie zámenné a zriedkavejšie *ného, -mu* (nárečove stredoslovensky *onjeho, -mu*), t. j. skloňovanie zložené. Tvar *ného* je teda genitív sg. k *onen*, a nie k *on*, ako je to v učebnici, str. 64. Skloňovanie tohto zámena je zrejmé z pozorovania: skloňovanie zámenné: *onen, onoho, -mu* a skloňovanie zložené: *oný, ného, -mu*. V čiastočnej zhode so súčasným stavom v slovenských príručkách sa toto v učebnici podáva na str. 64, 65,

69. — Medzi príkladmi na nominatív, genitív sg. mask. zámen — v štylizácii „řídké jsou tvary skloňování jmenného *(sám, sama...)*", str. 64, — treba vari zreteľne označiť, že *sama* je nominatív sg. fem., a nie ako by z kontextu pre českého čitateľa vyplývalo, že to je genitív sg. mask. A keď sa už spomínajú menné tvary, bolo treba uviesť *sám, sama, samo, sami, samy,* akuz. sg. fem. *samu* (64). K tvaru *samý* (70) sa žiada vysvetlenie, že pôvodné zámeno *samý, -á, -é, -í, -é* má dnes význam prídavného mena „čírý, čistý, celý, všetok", príp. hodnotiacej častice „len".

Morféma neurčitých zámen a príslovieck *hoci-* znie aj *hoc-,* napr. *hocičo/hoccčo, hocikedy/hockedy...,* podobne *bár-, bárs-,* napr. *bárčo/bársčo, bárako/bársako...* Podoba *hociaký* (70) je v spisovnej slovenčine zriedkavejšia ako *hocaký/hocijaký.* Namiesto morfémy *leci-,* napr. *lecikto, lecičo, lecijako* je spisovne častejšie *leda-,* napr. *ledakto, ledačo, ledajako.* Je pravda, že v spisovnej slovenčine nie je zámenná podoba *tenhľa,* čes. *tenhle,* ale môže byť *tamhľa.*

Morfológia číslovieck, najmä základných, vyznačuje sa v slovenčine charakteristickými zvláštnosťami. Okrem známych vecí možno upozorniť, že napr. o inštrumentálových tvaroch základných čísloviek najnovšie slovenské príručky podľa súčasného stavu v strednej slovenčine majú aj iný výklad, hoci spisovné sú tvary *dvoma, troma/tromi, štyrmi...;* analogickým vyrovnávaním do bežnej spisovnej reči vniká však aj novotvar *dvomi* (pred dvomi rokmi a pod.).

Pri výslovnosti (30) sa spomínajú „adjektívne" číslovky, hoci v slovenskom jazykovednom názvosloví sa používa iba termín *radové číslovky,* ako je na str. 71. V poznámke pri číslovkách (71), kde sa konštatuje väčší rozsah menných tvarov niektorých radových čísloviek v type s *pol,* treba upraviť znenie na *pol druha, treťa, štvrta... litra* a pod.

Na problematiku podielových čísloviek upozornil pre spisovnú slovenčinu Jozef Ružička (pozri SR XXI, 1956, str. 17) a v tomto zmysle treba doplniť učebnicu na str. 76, že o predložke *po* s lokálom môže byť reč len v prípade bez udania počítaného predmetu, a to iba ak ide o mužské osoby, tzv. životné, v doplnku: *vojaci išli po dvoch,* ale v typoch *išli po dvaja,* (žiačky, deti) *išli po dve,* kde sa *po* spája s nominatívom, a spojenie má príslovkový charakter, *po* treba pokladať za časticu. Podobne časticou je *zo* vo význame „asi". Výskyt oboch častíc v patričných spojeniach je sémanticky obmedzený iba na isté skupiny slovies, ktorými sa takto vyjadruje podielovosť. — Aj v tejto učebnici (43, 71, 75, 76) sa číslovky rozčleňovacie uvádzajú ako druhové číslovky, ktorým termínom sa v slovenských príručkách pomenúvajú iba číslovky typu *dvojaký..., štvoraký;* táto terminologická nejednotnosť je preto, že v slovenčine je tu formálna paralela medzi číslovkami základnými a radovými, rozčleňovacími a druhovými: *dva..., štyri — druhý..., štvrtý: dvoje..., štvoro — dvojaký..., štvoraký,* pričom slovenské druhové číslovky majú podobu adjektívnu, kým v češtine sú osobitné tvary druhových čísloviek: *dvoje, troje* (stroje, hodiny, vrata; sukno), *dvojí, trojí* (stanovisko), *čtvery, patery* (stroje, hodiny), *čtvera, patera* (látka; vrata), *čtvero, patero* (sukno; dveří) a pod. (Bohuslav Havránek — Alois Jedlička, *Česká mluvnice,* Praha 1952, str. 111, 113). Slovenské rozčleňovacie číslovky v spojení s počítaným pomnožným podstatným menom sa uvedomujú len ako svojrázna podoba čísloviek základných, s ktorými majú spoločné morfologické vlastnosti. Pri (atributívnych) podobách týchto čísloviek v spojení s počítaným predmetom podstatných mien niet v slovenských normatívnych príručkách jednotného hľadiska a dosiaľ niet ani presvedčivého materiálu zo slovenských lite-

rárnych diel a živej stredoslovenskej reči. Ťažko je potom v takomto bode ustaľovať spisovnú normu. Predsa však tvary, napr. *dvojich, trojich* ... sa uvedomujú ako umelé (pozri SR XXI, 1956, str. 48 n.).

Časovanie slovies je rozpracované podrobne, v niektorých častiach s originálnym chápaním, niekde odchylným od cit. Slovenskej gramatiky a školských učebníc. Na niektoré javy a tradičné poučky je tu novší pohľad. Správne sa upozorňuje (77—78), že poňatie prítomníkového kmeňa v českých a slovenských gramatikách nebýva jednotné; to platí najmä o spojovacej morféme, napr. v type *rozumieť — rozume-j-ú, pracovať — prac-u-j-ú* a pod. Podľa zakončenia 3. os. sg. préz. rozdelené sú tu slovenské pravidelné slovesá do 5 prehľadných skupín (v českých gramatikách „tried") so 14 vzormi, tak ako v platných Pravidlách slovenského pravopisu, v ktorých je však 15 vzorov — viac o „siať" — a poradie i rozdelenie veľmi blízke roztriedeniu slovies podľa 3. os. sg. préz. v českých gramatikách (str. 79). Tento spôsob delenia v učebnej pomôcke má metodické opodstatnenie, spočívajúce na porovnávacom základe, pričom sa konfrontuje delenie podľa kmeňotvornej prípony prítomníkového kmeňa na 7 skupín, 14 vzorov (teda odlišne od cit. Slovenskej gramatiky, str. 236). Delenie podľa kmeňotvornej prípony v neurčitkovom kmeni do 6 skupín so 14 vzormi sa neuvádza. Termínom *vzor* pri časovaní sa rozumie skupina slovies s rovnakými kmeňotvornými príponami.

Na uvedenú nejednotnosť delenia poukazuje aj Al. Jedlička (str. 78—79, 81, 99) a poukázal na ňu už dávnejšie Jozef Ružička *(Sporné otázky slovenskej morfológie,* SR XXI, 1956, str. 18). I po obšírnych teoretických diskusiách o slovenskom slovese a jeho morfologickej klasifikácii nie je ešte jednotné stanovisko, čo je nepriaznivé najmä pre školskú prax.

Z hľadiska terminologického v slovenských a českých praktických príručkách — a ani v tejto učebnici — niet jednotnosti pri termínoch *pádová, osobná prípona,* príp. koncovka, či zakončenie. Pri skloňovaní (str. 43 a n.) sa v učebnici používa termín *koncovka,* pri časovaní (77, 78 a i.) *osobná koncovka* i *osobná prípona.* Správne bude však používať jednotne iba *pádová prípona, osobná prípona* (čo má metodicky oporu aj v termíne *pred-pona).* Termíny *pádová prípona, osobná prípona* sa jednoznačne používajú v cit. Slovenskej gramatike (o čom je v učebnici zmienka na str. 78). Požiadavku ustálenia pojmu *osobná prípona* a jednoznačného ponímania kmeňotvornej prípony nastolil u nás už dávnejšie Jozef Ružička (pozri SR XXI, 1956, str. 18) a terminologického ustálenia sa dožadujú učitelia i metodici.

Celkom správne sa hovorí v učebnici (83), že v imperatíve typov *pusť/pusti, nevrešť/nevrešti, brázď/brázdi, nerozmliažď/nerozmliaždi, urč/urči, nefajč/nefajči* (Pravidlá str. 100, 175) sú obvyklejšie tvary bez *-i.* Rozkolísaný je stav pri imperatíve typu *česať.* Hoci napr. slovesá *brechať, rúbať, driemať* patria ku vzoru *česať,* a teda majú imperatív *ne-breš, rúb, ne-driem,* uvádza sa *breš/brechaj* (Pravidlá str. 145), *rúb/rúbaj* (337), *driem/driemaj* (cit. Slovenská gramatika, str. 248).

Pri uvádzaných dvojtvaroch trpného príčastia na *-ný, -tý* (86, 90—92) treba osobitne upozorniť, že v spisovnej slovenčine sú v niektorých prípadoch častejšie varianty na *-ný,* napr. *zobraný (zobrané diela), vydraný (vydrané ložisko;* expresívne: *nadratý* = „opitý), *trený (trená spoluhláska, trenie),* hoci je tu iba *tretý;* k stavovým slovesám *černieť* (107) sa uvádza trpné príčastie *očernený,* k *dražiť — dražený,* k *teplieť — o-teplený,* ktoré patria k dokonavým predponovým

akčným slovesám; k *osamieť, zväžnieť* uvedené sú už iba slovesné podstatné mená *osamenie, zväžnenie.*

Nejednotne sa u nás interpretuje výklad o význame a zaradení činného príčastia prítomného *volajúci, vládnúci* a činného príčastia minulého *zavolavší, prevládnuvší,* ktoré ako slovesné tvary, príp. deverbatívne adjektíva pokladali sa niekedy, a to neprávom — za prídavné mená. Súvislosť so slovesami najlepšie vidieť z toho, že mnohé si podržujú slovesný charakter (vid, rekcia). Pritom treba odlišovať ako samostatnú skupinu vzťahové účelové prídavné mená typu *holiace mydlo,* kde funkciu prídavného mena, príp. nezhodného prívlastku *(mydlo na holenie)* formálne supluje od pôvodu tvar slovesný, príčastie. Je diskutabilné jednoznačné tvrdenie, že príčastia typu *píšúci, obrátivší* sú vlastne čo do tvaru sprídavnené prechodníky, prítomný a minulý (76).

Zmienku o tzv. dávnominulom čase možno doplniť v tom zmysle, že sa touto slovesnou formou zdôrazňuje minulosť; nezodpovedá celkom pravde tvrdenie, že tzv. dávnominulý čas je v slovenčine zriedkavý (88), lebo sa vyskytuje tak v hovorovej reči, ako aj v knižnom štýle. Keď sa spomína tzv. prézent historický (82), v zátvorke mohol byť aj tzv. prézent gnómický, pretože sa naň uvádza príklad. — Pri trpnom rode (88) mohla by byť zmienka o tom, že zvratný trpný rod s nevyjadreným agensom je v slovenčine častejší ako opisný.

K slovesu I. skupiny, 3. vzoru *drieť — drie* omylom sa uvádzajú tvary „dral, dratý" (91), ktoré patria k slovesu *drať — derie, dral, zo-draný;* základný tvar minulého času k *drieť* je *drel,* trpné príčastie *o-drený (odrenina)* a pod. — Vynechať treba slovesá „žrieť, požrieť" (92), pretože v spisovnej slovenčine je iba *prežrieť, prežriem, prežrel, prežretý* a viacrázové sloveso *prežierať, požierať.*

K zvratnému slovesu II. skupiny, 5. vzoru (93—94) *motať sa — moce sa* treba uviesť prechodné sloveso *motať — motá* (stredoslovensky tiež *moce* niečo). Ďalej k alternácii *t/c* možno doplniť, že prítomník podľa typu *česať* i *volať* môžu mať i ďalšie slovesá, napr. *reptať, repce, repcú/reptá, reptajú; trestať, tresce, trescú/trestá, trestajú; trepotať, trepoce, trepocú/trepotá, trepotajú* (tvary s *-t-* sa zdajú krajové; majú ich Pravidlá, nie sú v cit. Slovenskej gramatike, str. 248). Priliehavo sa v učebnici konštatuje (95), že je tu v kodifikácii spisovnej slovenčiny značné kolísanie.

Vedľa základného tvaru minulého času slovesa *napäť/napnúť, napäl* (97) je pri tomto iba predponovom slovese spisovne prípustný aj neuvedený tvar *na-, vy-pol, -pla . . .,* podobne *na-pätý/na-pnutý.*

Slovesá typu *sánkovať sa, lyžovať sa* sú v slovenčine vždy reflexíva tantum (v Pravidlách 1953, str. 97 ako nereflexívne, ale tamže v slovníkovej časti a v Pravidlách 1957, str. 104 iba ako refl. tant.), tak isto má byť aj v učebnici (99) spisovne po slovensky iba *korčuľovať sa,* a nie *korčuľovať,* hoci v češtine je náležité nezvratné *bruslit.*

Českému slovesu *třpytit se* zodpovedá slovenský ekvivalent *ligotať sa* (nie „ligotať", 21); podobne iba *piplať sa* (nie „piplať", 95). Sloveso *zatemniť* je prechodné, a nie iba refl. tantum *zatemniť sa* (101). Tak isto sloveso *z-rútiť (sa)* môže byť prechodné i zvratné, podobne *hlásiť (sa), mierniť (sa), udobriť (sa)* (102).

Opakovacie slovesá, ako *prednášavam, začínavam* (105; cit. Slovenská gramatika, str. 244) sú zriedkavé; spisovný jazyk s obľubou používa opakovacie slovesá stredoslovenského pôvodu, ako sú *nocúvať, upotrebúvať, vypracúvať* (105).

Počet nepravidelných slovies v slovenčine je väčší, ako sa uvádza v učebnici (str. 107).

P r í s l o v k y. Je síce aj podoba *znútra* (Pravidlá), ale keď je *do-vnútra* (Pravidlá), čes. *dovnitř,* teda celkom chýba tvar *z-vnútra,* čes. *zevnitř.* V spisovnej slovenčine okrem príslovky *(z)nenazdajky* (110), môže byť aj *znenazdania.* Bežný príslovkový výraz *koniec koncov* uvádza sa — vari podľa cit. Sloven. gramatiky, str. 277 — v zriedkavejšej podobe *koniec koncom* (str. 113), podobne ako *vonkoncom.* Výraz *živši-byvši* (113) je zriedkavý.

Je nesporné, že keď v type podielových čísloviek: *po dve* je *po* časticou, tak ako v type *zo dve,* príp. *zopár,* je *zo* časticou, ani v príslovkovom výraze *po slovensky* (popri *slovensky*) nemožno tradične vidieť v *po* predložku (112, 114, porov. tiež cit. Sloven. gramatiku, str. 277, 286); je to aj v tomto prípade častica. To isté platí aj pre spojenie *po prvé, po druhé* ... — Slová *prostredníctvom, pomocou* uvádzajú sa v učebnici medzi nevlastnými predložkami (113), hoci v Pravidlách, str. 107—108, sa chápu ešte ako predložkové výrazy, predložkové spojenia. Vo funkcii predložky nájdeme tu (114) príslovkovú zložku *napred: napred nás,* to však môže byť iba v nárečí; predložka *popred* sa normálne spája s akuzatívom. Poučné je porovnanie správneho použitia niektorých predložiek a spojok v slovenčine a v češtine.

Stať o s p o j k á c h, hoci patrí viac do skladby, je príliš stručná.

Paragraf o c i t o s l o v c i a c h vymenúva zopár typických slovenských citosloviec.

Kapitola o niektorých z á k l a d n ý c h o t á z k a c h s l o v e n s k e j s k l a d b y (J. Ružička) má tieto časti: stavba jednotlivých druhov viet, používanie slovesa *byť — som,* oslovenie a vykanie, prísudok, väzba slovies, prechodníková väzba, pasívum, súvetie, vytýčený vetný člen (v slovenčine sa používa výstižnejší termín vysunutý vetný člen). Výklad sa ilustruje hojnými príkladmi z beletrie. Nové hľadisko výskumu i podania sa zračí v stati o sponovom slovese. Dôležitá je väzba slovies v slovenčine a v češtine.

Treťou časťou učebnice je s l o v n á z á s o b a s l o v e n č i n y (E. Jóna). Podáva sa zaujímavo a plasticky ucelený prehľad slovenskej lexiky od najstarších čias dodnes. Kapitola obsahuje dve hlavné časti: charakteristiku slovnej zásoby spisovnej slovenčiny a vrstvy slovnej zásoby z hľadiska vývojového. V tejto a v poslednej kapitole zaujme nás fakt, že na formovaní sa českého kultúrneho života oddávna aktívnu účasť — okrem známych osobností P. J. Šafárika, J. Kollára a iných — mali Slováci. Tak tu čítame napr. (str. 161), že na preklade *Kralickej biblie* sa zúčastnil Slovák Pavol Jesenský, že Slovák Vavrinec Benedikti z Nedožier je autorom prvej sústavnej českej gramatiky z roku 1603. V polovici XIX. stor. sčiastky pričinením Slováka P. J. Šafárika sa ustálila česká odborná terminológia, v ktorej sa uplatnili aj slovenské prvky. (Porov. aj v poslednej kapitole na str. 165.) Naproti tomu dôležitú úlohu mal v stredoveku nielen český jazyk na území Slovenska a v susedných krajinách, ale značný dosah mala aj priama osobná účasť českých spoločenských a kultúrnych činiteľov na Slovensku. Tieto obapolné vzťahy dvoch západoslovanských národností a neskôr národov sú predmetom vedeckého výskumu a zhodnotenia v štúdiách našich historikov i jazykovedcov. Spomeňme tu aspoň tézy našich historikov k vzájomným vzťahom Čechov a Slovákov od najstarších čias dodnes, štúdiu Jána Novotného *Príspevok k otázke bratských vzťahov Čechov a Slovákov v období národného obrodenia (do roku 1848),* ktorá vyšla v *Historických štúdiách III,* Bratislava 1957, str. 7—72; práce českého historika Jos. Macúrka o stopách češtiny a slovenčiny na Ukrajine, jazykovedné práce J. Stanislava a E. Paulinyho o slovenských prvkoch

v staročeských pamiatkach i najnovšie výsledky bádania vo vývoji slovnej zásoby slovenčiny a češtiny v prácach V. Blanára, kde sa ukazuje, že čeština bola nielen jazykom dávajúcim, ale aj preberajúcim atď.

Doplňujúcou časťou základného širšieho poučenia o slovenčine je dodatok o slovenských nárečiach s mapkou (J. Štolc). V krátkom prehľade podáva sa opis a charakteristika slovenských nárečí. Učebnica však ani tu nemôže podať podrobnejší obraz pestrého nárečového členenia. Aj keď sa uplatňujú nové aspekty, kapitola je spracovaná viac-menej tradične. Podrobnejšie hodnotenie jednotlivých javov patrí dialektológom, ale aj tu máme niekoľko poznámok.

Pri tzv. štiavnickom „tvrdom" nárečí (142) mohlo sa poukázať, že ide o banícke nárečia, príp. nárečia s vplyvom nemeckých kolonistov. Na dolnej Orave je tvar *braťá,* nie „bratá", v Gemeri *braťá* vedľa mladšieho *bratá.* V strednom Gemeri v type *nu̯aš* „nôž", *ku̯an* „kôň", *mu̯aj* „môj", *ku̯ažä* „koža"... (143, 147) je častejšie výslovnosť s pernozubným *v,* teda *nvaš* (nie: „nvaž"), *kvan, mvaj/maj, kvažä*... Stredoslovenské *ču̯o* (nepresne *čuo* „čo", 144) má v Gemeri podľa jednotlivých izoglos nielen variant *šva a šu̯a* (147), ale aj *ša.* V Gemeri je síce 3. os. plur. préz. aj *sú* podľa krajov, ale častejšie je iba *su* (podobne ako na východnom Slovensku, 144, 146; porov. stredoslovenské *sa* „sú"). Záporný neosobný tvar „niet" na prevažnej časti gemerského územia znie *ňit(o), nit(o)* (str. 144). Pri hontianskom type palatalizovaných velár, napr. *kňiške sa (v) aktou̯ki*..., mohol byť príklad aj na maskulína: *koňíke, vrxe* a pod. Rozdielny je prepis turčianskych nárečových participiálnych tvarov v type *krou̯, piöu̯, robiöu̯* (str. 145) od zápisov V. Vážneho: *kreu̯, p'öu̯, rob'öu̯ (Čs. vlastivěda III, Jazyk,* Praha 1934, str. 285), t. j. kryl, pil, robil. Vec by sa dala uviesť na pravú mieru iba v teréne. V Gemeri a iste aj inde na istej časti stredného Slovenska znie spisovné *sme* [zme] ako *zmo, t. j. smo/zmo* so znelostnou asimiláciou, a nie iba *smo* (146), taktiež *iďemo* vedľa *idemo* (tamže). Gemerský tvar genitívu-akuzatívu plur. je *luʒí* „ľudí", nie krátko *ludži* (147). Neutrum *znameňi̯a,* menej *znameni̯a* (147), sa v Gemeri všeobecne nevyskytuje; sú zaň iné synonymá; uvedomovalo by sa v nárečí ako slovo knižné. Podľa oblastí bude tamže *mli̯äko, ni̯äsla,* ale aj *mľi̯äko* a pod. Výhrady by bolo možno uviesť aj k iným nárečiam; bolo treba ilustrovať jednotlivé javy aspoň 1—2 výstižnými príkladmi, aby sa niekde neskresľoval skutočný stav. Napr. o dolnooravských nárečiach sa tvrdí, že majú značne zachovanú zmenu *dl, tl > l,* čo však platí iba s obmedzením napr. typu *vi̯edla, pľi̯etla*... atď. Pre čitateľa nezasväteného do veci z dokladu ako *Anna,* uvedeného po formulke *dn > nn* — hoci je reč aj o tzv. zdvojených spoluhláskach vôbec — nebude jasné, že zmena *dn > nn* v trenčianskych nárečiach je iba v type *sannúť* „sadnúť"... (149). K východoslovenskému základnému tvaru minulého času typu *umar* by bolo možno pripojiť aj *umarol,* so sekundárnym *-l,* podobne ako je sekundárne *-t* v západoslovenskom infinitívnom type *péci-t.*

Piatou kapitolou je prehľad dejín spisovného jazyka na Slovensku (J. Bělič). Je to syntetizujúci a v niektorých jednotlivostiach nový pohľad na dejiny spisovných jazykov na území Slovenska a na dejiny spisovného jazyka slovenského. Kapitola má tieto časti: 1. Doba nejstarší (předspisovná) a údobí staroslověnské, 2. Společný spisovný jazyk pro Čechy a Slováky, 3. První pokusy o samostatnou spisovnou slovenštinu, 4. Vznik dnešního spisovného jazyka a boj o jazykové sjednocení Slováků, 5. Vývoj slovenštiny do konce první světové války, 6. Rozvoj spisovného jazyka slovenského v Československé republice.

V tomto historickom prehľade dejín slovenčiny autor využil vedľa platných starších výsledkov najnovšie vedecké poznatky súčasného bádania.

Pre najstaršie obdobie správne je v učebnici konštatovanie (157), že predcyrilometodejský „veľkomoravský" jazyk sa nemohol uvedomovať v nijakom vyššom funkčnom štýle, lebo sprvu nemal písmo. To je tým pozoruhodnejšie, že pred cyrilometodejskou misiou prichádzalo k nám kresťanstvo zo Západu (bavorskí mnísi, 133; írski misionári). Od XV. stor. v istých vyšších štýloch funkciu nadnárečovej podoby domáceho jazyka dostáva spisovná čeština. Termín „jezuitská" slovenčina sa iste v budúcnosti nahradí výstižnejším pomenovaním. Historický čin Ľudovíta Štúra, povýšenie strednej slovenčiny na spisovný jazyk slovenský, hodnotí sa vysoko (171). Tradične sa hovorí o štúrovskom fonetickom pravopise (163, 168, 179), pričom však je pravda, že štúrovský pravopisný systém bol temer dôsledne fonologický. K správnemu konštatovaniu o reforme slovenského pravopisu r. 1953 (181) treba poznamenať, že hoci grafický obraz spisovnej slovenčiny ostal v podstate nezmenený, predsa len dôslednejšie uplatnenie fonologického princípu znamená, že živý jazyk je prius a pravopisná konvencia posterius, čo predtým, napr. pri *s, z, s-, z-,* uplatnené nebolo.

Pozoruhodná je v učebnici (178) zmienka, že proti „čechoslovakizmu", triednej ideológii českej buržoázie, rázne sa postavila už r. 1924 KSČ, ako aj stať (na str. 173), že iba centrálny orgán slovenskej sovietskej republiky r. 1919 — Červené noviny — vychádzal v spisovnej slovenčine stredoslovenského typu, kým patričná iná tlač vo východoslovenskom nárečí. Okrem známych skutočností (180—181) vyzdvihuje sa dosah Košického vládneho programu z 5. apríla 1945, podľa ktorého v novom štáte sa zabezpečila úplná rovnoprávnosť oboch našich národov, čo sa konštituovalo v Ústave z 9. mája 1948 a čím sa slovenčina a čeština uznávajú za dva samostatné slovanské jazyky. Nebývalý všestranný rozvoj celonárodného slovenského jazyka sa umožňuje iba dnes.

Najdôležitejšiu literatúru pre ďalšie štúdium žiada sa doplniť najnovšími publikáciami: Ján Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka I—III,* Bratislava 1956—58, Ján Horecký, *Kultúra slovenského slova,* Bratislava 1956.

Spôsob podania v učebnici je primeraný a zrozumiteľný, bez zbytočných cudzích slov. Typografická úprava je na úrovni, kniha sa dobre číta. Tlačových a iných chýb je pomerne málo: základný tvar minulého času slovesa *hrať* je *hral* (nie „hrál", 105), je *utorok* (nie „útorok", 130, 2×), *lós* „žreb" (nie „los", 136), *vrch* (nie „vŕch", 142), *kotúľali sa* (nie „kotúlali sa", 123), pomenovací tvar zvratného zámena je po slovensky *sa* (nie „se", 64, 65, 2×), gen. sg. *môjho* (nie „mojho", 64), vynechaný je tvar zámena akuz. sg. fem. *moju* (hoci sa v texte spomína 68, čes. *mou, moji*), pri dvojici *vymyslieť — vymýšľať* ide o alternáciu *sľ/šľ* (a nie sl/šl, 106); chýba označenie § 84 (stať Spojky, 115), namiesto „špecifické" má byť *špecifické* (30), chýba čiarka medzi *dzivi cicho* (153); nárečové „znamenie" (namiesto správneho *znameňje,* 146 a i.); chýba spojovník: *chtiac-nechtiac,* čes. *chtě nechtě* (správnejšie *chtěj nechtěj,* 109, 113), bez čiarky má byť spojenie *za horami za dolami* (50); malo byť *nies-o-l* (nie „nies-ol", 79), podobne *žьn-: žę-* (97); mená *Svetozár Hurban-Vajanský, Viliam Pauliny-Tóth* ... sa píšu so spojovníkom (135, 172, 183); pri infinitíve *rásť* mohlo by sa aspoň v zátvorke uviesť *rásť<rást-ť* (87); pri *reku* chýba vysvetlenie významu (90); *vyskakovať* je nedokonavé sloveso k *vyskočiť* (a nie k „skočiť", ako sa píše, 99); na str. 6 vynechané pri poučke o rytmickom krátení dôležité slovo *„bezprostredne";* správny nadpis Czamblovho diela je *Slovenská reč a jej miesto v rodine slo-*

vanských jazykov (156); má byť *dvadsať* (nie „dvacať", 156); uvádza sa t. zv. Kyjevské listy, t. zv. Žilinská kniha, t. zv. Spišská kázeň (s „tzv.", 157, 160); domnelý autor slovníka píše sa *Hadvabný* i *Hadbavný* (163, v slovenských prácach nejednotne); k slovníkom na str. 177 možno pripojiť aj Karol Kálal—Karol Salva, *Slovník slovensko-český a česko-slovenský,* Ružomberok 1896; vyslovuje sa *dlška* (nie „dlžka", 142), v origináli Bernolákovho známeho spisu je ... de literis ... (býva ... de litteris ..., 164, 183, 80, 80a chybne r. 1789); bude logickejšie: *nevrešť/nevrešti, nehlivej, nepipli sa* ... (ide tu častejšie o zákaz, rozkaz je zriedkavejší); logickejšie je *žerie, breše* (zviera, nie „žeriem, brešem", 91, 94); *dozrieva* (obilie; menej často *dozrievam,* 105); iba ako učebnicový môže byť imperatív *boľ,* podobne *tlej, čnej* (103, 106); slovenskému *zakvitať* nezodpovedá čes. *rozkvétat* (105) a ešte niektoré maličkosti.

Desať obrázkových príloh zvyšuje hodnotu učebnice a iste urobí príručku pútavejšou v rukách čitateľa; bolo by vari lepšie bývalo vo vysokoškolskej učebnici umiestiť všetky prílohy až na koniec knihy, ako je to inde zvykom.

Pri všetkých pripomienkach pre prípadné druhé vydanie niet pochýb, že ide o kolektívnu prácu, ktorá ako učebnica využíva všetky výsledky najnovšieho bádania o spisovnej slovenčine. *A. Keder*

F. BUFFA — A. SOBIERAJSKA — Z. SOBIERAJSKI, KONVERZAČNÁ PRÍRUČKA POĽŠTINY SO STRUČNOU GRAMATIKOU A SLOVNÍKOM. Osveta, Martin 1957.

Príručka je určená pre Slovákov stýkajúcich sa s Poľskom a Poliakmi. Má im zaistiť možnosť dorozumieť sa vo všetkých typických situáciách v cudzom jazykovom prostredí. Obsahuje aj pravidlá poľskej výslovnosti a poľského pravopisu.

Prvá, najdôležitejšia partia knihy je cyklus poľsko-slovenských rozhovorov, vlastne výrazov a zvratov najčastejšie v danej situácii používaných. Za svojich pobytov na Slovensku a pri sprevádzaní slovenských hostí po Poľsku mala som veľa ráz možnosť presvedčiť sa, že je výstižne vybraný repertoár tém, ako aj lexikálny a frazeologický materiál v jednotlivých kapitolkách. Veľmi šťastlivou myšlienkou sa zdá, že sa v každej kapitolke k radu hotových otázok a odpovedí zviazaných s danou témou pridáva slovníček s názvami predmetov a činností atď. Používateľ tejto príručky môže podľa svojej vôle dopĺňať tieto názvy do hotových schém uvedených v prvej časti kapitolky. Takouto metódou možno značne obohatiť zásobu zvratov a formúl. Je jasné a nevyhnutné, že sa takto zostavené slovníčky neraz prekrývajú.

Po vyčerpaní všetkých tém nasleduje výpočet slov majúcich v poľštine i slovenčine tú istú fonetickú podobu, ale rozličný význam.

Krátky abecedný index dovoľuje orientovať sa tak vo vecnej, ako aj v gramatickej časti Príručky. Tým sa spĺňa nielen základná funkcia príručky poľštiny pre samoukov Slovákov, lež čiastočne rovnako sa vypĺňa medzera, ktorá vznikla z nedostatku podobnej slovenskej príručky pre samoukov Poliakov. Konverzačná časť tak isto ako slovníček poskytuje cenné služby Poliakovi na Slovensku, ako som sama skúsila.

Na záver našich úvah konštatujeme, že Príručka je pre jazykové i mimojazykové vzťahy poľsko-slovenské veľmi dôležitou pomôckou. Autorom patrí naša vďačnosť za knižku všestranne premyslenú. S radosťou uvítame druhé vydanie,

ktoré by sa malo v čo najväčšom počte exemplárov dostať aj do rúk poľského čitateľa. Tým viac treba venovať pozornosť istým drobným nedopatreniam, ktoré bude možno v onom druhom vydaní ľahko odstrániť. Pousilujem sa nakrátko zhrnúť poznámky, ktoré sa mi vynorili pri študovaní poľskej časti Príručky. Pripomienky sa delia na dve hlavné skupiny: pripomienky k nedopatreniam lexikálnym a k nedopatreniam gramatickým. Medzi prvými sa osobitne vyčleňuje otázka zdvorilostných zvratov, k druhým patria a) nedopatrenia čo do gramatickej správnosti používaných foriem a b) nedopatrenia čo do formulácií pravidiel v gramatickej časti Príručky. Pousilujem sa všetky tie problémy podať tak, ako za sebou nasledujú.

Nápadné je používanie 2. os. množného čísla na poľskej strane — vo forme, ktorá je bežnej každodennej poľštine cudzia. Porov. na str. 26: *Czego sobie życzycie?* (Čo si prajete?) atď. v celom texte. Tieto konštrukcie sú pre slovenského používateľa dvojznačné, kým poľský čitateľ rozumie nimi iba otázku alebo prosbu na adresu niekoľkých osôb, nie na jednotlivého spolubesedníka, ktorému vykáme. Situáciu nezachraňuje ani striedavé používanie foriem typu: *czy moglibyście* popri *czy mógłby pan*, lebo prvé Poliak necíti ako ekvivalenty druhých. Formulácia sa stane jednoznačnou až vtedy, keď sa do nej doplní jednotný vokatív *towarzyszu* (súdruh). Názvom *towarzysz* sa však Poliaci oslovujú len v úzkom kruhu straníckom, nie ako Slováci, kde je oslovenie *súdruh* rozšírené všeobecne. Na začiatku tejto partie mali sa použiť radšej najbežnejšie poľské oslovenia *proszę pana, proszę pani.* Celkom chýba forma *państwo,* s ktorou sa predsa Slovák v Poľsku stretne na každom kroku.

V spojení s ustálenými zdvorilostnými zvratmi vznikajú ešte ďalšie úvahy, pokiaľ ide o ich štylistickú hodnotu: poľ. *Proszę podejść bliżej,* slov. *Pristúpte, prosím, bližšie* (str. 27). Slovenská forma je nepochybne srdečnejšia, úprimnejšia od poľskej; patrilo by sa uviesť k nej nejaký štylistický kvalifikátor, príp. uviesť na poľskej strane variant: *Proszę, niech pan (pani) podejdzie bliżej.*

Celkom si neodpovedajú ani formuly privítania a lúčenia (str. 24). Poľské *Żegnaj; Bądź zdrów* patria dnes alebo do vznešeného štýlu, alebo sa nimi pozdravujú ľudia blízki, kým slovenské *Maj sa dobre* sa používa bežne.

Ku gramatickým výkladom máme tieto poznámky:

Na str. 188—189 sa cíti nedostatok úvahy o vplyve sufixov komparatívu *-ej, -ejszy* na zakončenie kmeňa, najmä keď už autori privykli čitateľa na tieto zmeny.

Na str. 193 sa žiada štylistický komentár k zámenným dvojtvarom *moja* i *ma, twoja* i *twa* atď.

Pri skloňovaní zámen by bolo hodno poukázať na charakteristický rozdiel v slovoslede neprízvučných (enklitických) zámen. Poľský typ je datív + akuzatív: *podoba mi się,* kým slovenský typ je: akuzatív + datív: *páči sa mi.*

Z hľadiska normy udivuje na str. 199 mužská forma *po jednemu* namiesto očakávanej *po jednym,* ako sa správne uvádza v strednom rode.

Niekoľko pripomienok treba i k slovesnému vidu. Tak sloveso *poznać* (str. 212) vyžaduje vysvetliť vidový rozdiel medzi poľským a slovenským *poznať.* Na str. 236 slovenskému *sľubovať* by zodpovedalo poľské *obiecywać,* nie *obiecać;* na str. 267 slovenskému *znechutiť* by zodpovedalo poľ. *zniechęcić,* a nie *zniechęcać.* Slovenskému bezpredmetovému slovesu *znecitlivieť* zodpovedá poľ. *znieczulеć,* nie predmetové sloveso *znieczulić.*

Na viacerých miestach sa stretáme s frazeologickými i syntaktickými zvratmi slovenskými, doslovne preloženými do poľštiny. Na str. 30 sa podáva slovenské

podľa mojej mienky ako poľ. *„według mego zdania“*, hoci po poľsky je správnejšie: *moim zdaniem*. Podobným syntaktickým kalkom príslušných slovenských zvratov sú asi vety: „Takie mrozy (upały) u nás nebywają (str. 40), miesto *Takich mrozów u nas nie bywa;* „potrzebuje materiał wełniany“ — správne *potrzebuje materiału;* namiesto „jaka to tablica pamiątkowa?“ je lepšie *Co to za tablica pamiątkowa?*

Ďalšie frazeologické a lexikálne chyby podáme v poradí, ako nasledujú v texte: Str. 32 poľ. *dźwig (winda)* — slov. *výťah (lift)*. V tomto kontexte radšej poradie: *winda (dźwig)*, lebo *dźwig* je v dnešnej poľštine len *dźwig towarowy, portowy* atď. Na str. 34 chýbajú poľské ekvivalenty slovenských smerových prísloviek. Príručka uvádza rady: poľ. *na górze, z góry, w górze* — slov. *hore, zhora, hore* (smer); *na dole, z dołu, w dole* — slov. *dolu, zdola, dolu* (smer). Tu by sme očakávali slovenské smerové príslovky *nahor/dohora, nadol*. Tak isto by sme očakávali smerové príslovky i v poľskej časti: *do góry/w górę, na dół/w dół*. Potom by poradie poľských prísloviek vyzeralo celkove takto: *na górze/w górze, z góry, do góry/w górę; na dole/w dole, z dołu, na dół/w dół.*

Na str. 62 je celý rad nedopatrení, napr.: slov. *Kade sa ide do ...* — poľ. *Kędy którędy) się idzie ... — Kde vedie táto cesta? — Dokąd wiedzie (prowadzi) ...* — V oboch prípadoch je ten istý problém: poľský výraz síce etymologicky zodpovedá slovenskému *(kędy = kade, wiedzie = vedie)*, ale v poľštine má nadnesené, archaizujúce zafarbenie. V preklade by nemal stáť na prvom mieste. Je nepochybné, že na oboch stranách majú stáť ekvivalenty nie fonetické, ale sémantické a štylistické. V takýchto prípadoch by bolo účelné uviesť odkaz, že daný slovenský alebo poľský výraz má v druhom jazyku fonetický ekvivalent s iným štylistickým zafarbením. Bolo by to len rozvinutie tej partie Príručky, ktorá hovorí o spoločných poľsko-slovenských výrazoch s rozličným významom.

Na str. 62 sa slovenské slovo *chodník* pokladá i za poľské, hoci v poľštine je to *ścieżka*. Na str. 66 sa k slovenskému *ubytovanie* priraďuje ako rovnocenné poľ. *zamieszkanie*, ktoré sa môže použiť iba vo zvratoch *czas zamieszkania, miejsce zamieszkania*. Ináč iba *zakwaterowanie*.

Na str. 118 sa uvádza dvojica: sl. *cedidlo* — poľ. *cedzak*. Slovo *cedzak*, ktorým sa tu autori asi vyhýbajú slovu *durszlak* (z nem.), bežne sa v poľštine nepoužíva.

Na str. 231 sa k poľskému *miasto* kladie ako rovnoznačný výraz slovenské slovo *sídlisko* a chýba priamy slovenský ekvivalent *mesto*.

Na str. 254 sa omylom pokladajú za rovnocenné výrazy *stehno — ścięgno*. Poľské *ścięgno* je po slovensky *šľacha*.

Poľské *ustnik* (str. 258) sa pokladá za ekvivalent slovenského slova *dutinka* (cigarety), i slov. *špička* (na cigarety). Druhý význam je chybný, *špičke* zodpovedá poľské *fifka* alebo *cygarniczka*.

Miesto páru poľ. *zgodzić (się)* — slov. *zmieriť (sa)* by lepšie vyhovovali dva páry: *pogodzić (się)* — zmieriť sa, *zgodzić (się)* — súhlasiť.

Celý náš prehľad ukazuje, že nedopatrenia Príručky sú drobné, v práci takého druhu nevyhnutné. Vyrátali sme ich tu tak svedomite v nádeji, že v pomerne krátkom čase dostaneme od autorov druhé, opravené vydanie.*

Z. Topolińska (Preložil J. Oravec)

---

* Pozn. red. — Z technických príčin vychádza recenzia neskôr ako druhé vydanie, vlastne iba dotlač, vyžadovaná z poľskej strany. Tam boli opravené len tlačové chyby a niektoré drobnosti, napr. v recenzii spomínané vidové ekvivalenty.

Regesta i regest. — Pravidlá slovenského pravopisu od prvého vydania z roku 1931 do posledného z roku 1957 uvádzajú heslo *regesta, -gest,* str. Od vydania z roku 1940 označujú Pravidlá toto slovo nenáležite ako pomnožné (skratkou *pomn.*). Pomnožné podst. meno to nie je, lebo sa tu formou množného čísla neoznačuje jednotlivina (ako napr. *hodiny, nožnice*), ale viac jednotlivín, t. j. väčší počet toho, čo pomenúvame uvedeným slovom. Prvé vydanie Pravidiel z roku 1931 označuje slovo *regesta* správnejšie skratkou *mn.*, ktorá upozorňuje, že ide o formu množného čísla, pričom nič nehovorí o tom, či ide o jednotlivinu alebo o viac jednotlivín.

Záznam Pravidiel slovenského pravopisu nie je úplný. Pravidlá nezaznamenávajú termín *regest,* ktorý historici bežne používajú vo význame „stručný obsah, výťah z listiny". Tento termín je v historickej terminológii častejší ako termín *regesta, -gest,* str. ktorým sa označuje kniha obsahujúca záznam listín, resp. edícia výťahov z listín alebo väčších častí listín.

Tvar *regesta* nie je množné číslo k *regest.* Termín *regest* má množné číslo *regesty* (= jednotlivé výťahy, stručné obsahy z listín). Slovo *regesta,* ktoré má iný význam ako slovo *regest* (porov. vyššie), nemá jednotné číslo. V jazykovednej terminológii označujeme takéto slová termínom *plurale tantum,* mn. č. *pluralia tantum* (po slovensky „len množné, len v množnom čísle"). Význam termínu *plurale tantum* sa nekryje s významom termínu *pomnožné podst. meno.*

V slovníku treba teda zaznamenať jednak slovo *regest,* ktoré je mužského rodu, jednak slovo *regesta,* ktoré je stredného rodu, má latinskú podobu (nie „regestá") a používa sa len v množnom čísle.

Š. Peciar

Postrádať, strádať. — Pri čítaní vety *Naše ženy na dedinách dosiaľ postrádali takú príručku, ktorá by im radila nielen v odborných poľnohospodárskych veciach, ale aj ako sa účelne obliekať, ako vychovávať deti a vo všetkých problémoch každodenného života* (Slovenka, 28. 4. 1958, str. 15) zarazilo nás sloveso *postrádať,* ktoré v bežnej hovorovej reči nepoužívame. Nazdávame sa, že uvedenú myšlienku by bolo možno zrozumiteľnejšie a prirodzenejšie vyjadriť takto: *Našim ženám na dedinách chýbala dosiaľ taká príručka, ktorá by ...* alebo *Naše ženy na dedinách nemali dosiaľ takú príručku, ktorá by ...* atď.

Sloveso *postrádať* preniklo totiž do slovnej zásoby slovenčiny prostredníctvom literatúry z češtiny, no preniklo iba do knižného štýlu spisovného jazyka; do slovenských nárečí a do hovorového jazyka nezapustilo hlbšie korene. Aj v excerptoch Ústavu slovenského jazyka našli sme naň pomerne málo dokladov, a to len od Hviezdoslava, Šoltésovej a Tajovského, napr.: *A milujúci otec chybí mi, celý svet mi je prázdny bez neho! Dokedy mám ho ešte p o s t r á d a ť?* (Hviezdoslav) — *Čo ľudu rodná pôda nepodá, radšej p o s t r á d a, než by sa mal pozerať za tým v širšom svete.* (Šoltésová) — Myslíme, že sloveso *postrádať niečo* s významom „nepríjemne pociťovať neprítomnosť niekoho alebo nedo-

statok niečoho", používa sa náležite iba v odbornom a umeleckom knižnom štýle spisovného jazyka. V publicistickom štýle a v hovorovej reči sa mu práve pre túto knižnú príchuť vyhýbame a nahradzujeme ho jednoducho slovesom *nemať niečo* alebo väzbou *niekomu niečo chýba.*

O niečo častejšie ako sloveso *postrádať* vyskytuje sa v slovenskej literatúre sloveso *strádať.* Používajú ho naši básnici a spisovatelia ako Hviezdoslav, Kukučín, Vajanský, Podjavorinská, Šoltésová, Vansová, Tajovský, Jesenská, Lukáč, Roy, Horák, Fr. Kráľ a iní. Význam tohto slovesa „trpieť biedu, núdzu, mať nedostatok hmotných potrieb" môžeme si osvetliť na týchto príkladoch: *Boli to krásni ľudia, ktorí trpeli, s t r á d a l i, prinášali obete krvi a životov, aby zachránili svoju domovinu.* (Fr. Kráľ) — *A ľud len drel a s t r á d a l, krk mu zvieral kapitál.* (Rázusová-Martáková).

Hoci sa sloveso *strádať* vyskytuje v slovenskej literatúre častejšie ako sloveso *postrádať,* predsa i ono sa používa zväčša iba v knižnom štýle, v básnickej reči, ale v nižších štýloch spisovného jazyka, najmä v hovorovej reči, sa neudomácnilo.

K. Habovštiaková

Nedeľňajší, či nedeľnajší? — Používatelia zrevidovaného vydania Pravidiel slovenského pravopisu z roku 1957 prišli do rozpakov, keď v hesle *nedeľa* (str. 257c) našli odvodené adjektívum „nedeľnajší" s tvrdým *-n-*. Vo všetkých predchádzajúcich vydaniach malo totiž toto adjektívum náležitú podobu *nedeľňajší* s *-ň-*. V novom vydaní Pravidiel ide teda zrejme o tlačovú chybu.

Keď zaznamenávame túto tlačovú chybu, zároveň upozorňujeme používateľov Pravidiel, aby si v podobných sporných prípadoch vypomohli kontrolou pri slovách odvodzovaných analogicky.

Tvorenie prídavných mien príponou *-ňajší* popri *-ajší* nie je v súčasnej slovenčine produktívne, ale každému používateľovi spisovného jazyka je známa malá skupina príd. mien tohto typu. Súvisia s pomenovaniami označujúcimi časti dňa a dni v týždni alebo s príslovkami času, ako sú *ráno, večer, poludnie, pondelok, sobota, včera, vlani* a pod. Okrem adjektíva *nedeľňajší* máme v Pravidlách tieto ďalšie prídavné mená uvedeného typu: *sobotňajší, laňajší, vlaňajší, raňajší, obedňajší, predobedňajší, poobedňajší, poludňajší, predpoludňajší, odpoludňajší; popoludňajší.* Okrem týchto známe sú napr. aj *večerňajší, pondelňajší, utorňajší.* Skupina príd. mien s príponou *-ajší* je ešte rozsiahlejšia; tvoria sa dokonca aj od prísloviek miesta *(dnukajší, vedľajší, vonkajší).* Teraz nám však nejde o celú skupinu týchto adjektív, ale o príponu *-ňajší.* V tejto prípone je vždy *-ň-*, preto sa bezpodmienečne žiada aj *nedeľňajší.*

Napokon treba pripomenúť, že tejto skupine odvodených adjektív sa u nás dosiaľ nevenovala náležitá pozornosť. Niet o nich zmienky v gramatikách Letzovej ani Damborského a v Slovenskej gramatike Paulinyho—Ružičku—Štolca (v II. vyd. na str. 176) je len veľmi stručný záznam. Bude teda potrebné vyskúmať túto uzavretú skupinu adjektív a zistiť, aké sú ich významové vzťahy k adjektívam tvoreným od tých istých základov inými príponami, napr. *nedeľný, sobotný, ranný, utorkový, pondelkový* a pod. Čiastočne sa dotýka tejto otázky príspevok v Jazykovej poradni (porov. na str. 138).

M. Marsinová

Výduvok. — Toto pomenovanie pre vyfúkané vajce máme síce zachytené v Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1940, i v najnovších z roku 1957, ale v slovníkovom archíve Ústavu slovenského jazyka SAV niet predbežne na toto slovo ani jediného dokladu. A je to predsa veľmi známe pomenovanie, rozšírené na západnom Slovensku, kde sa vyskytujú i viaceré jeho nárečové synonymá, ako je napr. slovo *duchan*. Slovo *výduvok* sme našli v novom historickom románe Anny Lackovej-Zory *Z čírej lásky* (Slovenský spisovateľ, Bratislava 1958). Spisovateľka takto opisuje „muší raj": *Výtvor zo štvorčekov farbistého papiera a úrezkov zlatkavej slamy. Formou čosi ako baldachýn — pre holubicu z vajcového v ý d u v k a, s krídlami a chvostom z riaseného hodvábneho papiera, s hlávkou z cesta, očičkami z korenia a červeno prifarbeným zobáčikom.* (12)

Slovo *výduvok* je správne utvorené podstatné meno. Odvodené je od slovesného základu *vydúv-(ať)* príponou *-ok* a zmenou kvantity v predpone a v koreni. Možno ho používať popri všeobecne zaužívanom dvojslovnom pomenovaní *vyfúkané vajce*.

M. Hayeková

Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied predkladá čitateľskej verejnosti prieskumovú verziu edičného plánu na rok 1959. Pri posudzovaní skladby tohto plánu je potrebné uvážiť poslanie Slovenskej akadémie vied a z neho plynúce povinnosti ujať sa vydávania aj takých prác, ktoré majú špecializovanejšie alebo celkom špeciálne zameranie. Tento fakt sa prejavuje veľmi výrazne v pomerne nízkych nákladoch, ktoré by pre iné vydavateľstvá neboli prijateľné.

V edičnom pláne sú najviac zastúpené publikácie z odboru spoločenských vied, ktoré majú v SAV najdlhšiu tradíciu. V rámci týchto vedných odborov vydávame špeciálnu, dávno pripravenú prácu *Slovenské urbáre v 16. storočí* od Marsinu—Kušíka. Rozsiahle dielo *Slovenské ľudové rozprávky,* pripravované v dvoch dieloch, bude mať nielen význam folkloristický, ale aj jazykovedný. Najvýznamnejšou prácou tu bude dávno očakávaný *Slovník spisovnej slovenčiny* rozvrhnutý na päť dielov, z ktorých vyjde r. 1959 diel prvý, písmená A—K. Z odboru psychológie pripravujeme okrem pôvodnej práce významný preklad Wondworth R. S. — Schlossberg H., ***Experimentálna psychológia*** s celoštátnym určením. Podobne významným činom bude vydanie diela *Veľký rusko-slovenský slovník.*

Umelecko-historické pamiatky mesta Bratislavy od V. Mencla budú vedeckým systematickým súpisom, dokumentovaným bohatou obrázkovou prílohou. K tomu sa priraďujú aj *Staré bratislavské kované mreže* od J. E. Koulu.

Prosíme, aby čitatelia venovali predloženému plánu pozornosť a aby nám oznámili svoje pripomienky a prípadne nám poslali predbežnú prihlášku na titul, o ktorý by mali záujem.

Z ODBORU SPOLOČENSKÝCH VIED PRIPRAVUJEME:

Slovanské štúdie II (Z dejín rusko-slovenských vzťahov)
40 VH 1500 viaz. Kčs 47,—.

Práca obsahuje súbor z dejín rusko-slovenských vzťahov v 19. a 20. storočí od československých a sovietskych autorov. Štúdia osvetľuje pokrokové tradície vzájomných vzťahov a ich význam v dejinnom vývine nášho národa a vo vývine národnej ideológie. Určená je pre vedeckých pracovníkov, historikov a vysokoškolákov.

Felber St.: *Filozofia matematiky*
12,5 VH 1000 viaz. Kčs 16,90.
Je to doteraz prvá pôvodná práca tohto druhu v našej vedeckej tvorbe. Rieši otázky vzťahu filozofie a matematiky i filozofických základov matematickej disciplíny. Určená je pre odborníkov v oblasti filozofie a prírodných vied.

Galilei G.: *Rozprava o novej vede*
Preklad z taliančiny 25 VH 1000 viaz. Kčs 29,40.
Publikácia je prekladom diela zakladateľa modernej fyziky G. Galileiho. Je metodologickým súhrnom renesančnej prírodovedy. Určená je pre poslucháčov filozofie, prírodných vied, ako aj pre vedeckých pracovníkov.

Marsina R. — Kušík M.: *Slovenské urbáre v 16. a 17. storočí I—II*
I. diel 40 VH 1000 brož. Kčs 40,—,
II. diel 46 VH 1000 brož. Kčs 46,—.
Publikácia obsahuje pramenný materiál k dejinám poddanského ľudu, ktorý osvetľuje spoločenské a hospodárske pomery v období tzv. druhého nevoľníctva. Určená je pre vedecké inštitúcie a pedagogické kádre.

Gácsová A.: *Boje slovenského ľudu proti feudálnemu útlaku a vykorisťovaniu*
12 VH 1500 brož. Kčs 9,—.
Práca nadväzuje na dokumenty k protifeudálnym bojom slovenského ľudu z rokov 1113—1848, ktoré vydala autorka roku 1953. Ovetľuje tu zápas slovenského poddanského roľníctva a od 14. storočia i mestskej chudoby s vládnúcimi triedami v jednotlivých etapách feudálneho zriadenia.

Historické štúdie IV
30 VH 800 brož. Kčs 30,—.
Štúdie prinášajú monografické práce zo slovenských hospodárskych a sociálnych dejín. O výsledky týchto prác budú sa opierať historici pri syntetickom spracovaní dejín Slovenska.

Slovenské ľudové rozprávky I
35 VH 5000 viaz. Kčs 48,—.
Uverejňujú sa tu slovenské ľudové rozprávky, ktoré zozbierali poslucháči Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave za vedenia prof. Wollmanna.

Melicherčík A.: *Chrestomatia slovenského folklóru*
Práca má charakter učebnice, v ktorej sa objasňujú všetky druhy slovenského folklóru. Je to náučno-teoretická práca, podložená materiálnymi ukážkami.

Zásady a možnosti využitia psychológie v socialistickej spoločenskej praxi
26 VH 1500 brož. Kčs 26,—.
Práca je súborom referátov a diskusných príspevkov z prvej celoštátnej konferencie, ktorá sa konala 8.—10. novembra 1957 v Smoleniciach. Venovaná je rozboru stavu teoreticko-výskumnej a praktickej činnosti psychológie u nás, analýze potrieb a požiadaviek našej spoločnosti na psychologickú prácu na úseku výroby, výchovy a zdravotníckej starostlivosti. Práca poslúži ako základná smernica pre činnosť psychológov v Československu v budúcich rokoch.

Wondworth R. S. — Schlossberg H.: *Experimentálna psychológia*
Preklad z angličtiny 63 VH 2000 viaz. Kčs 70,—.
Kniha je základným dielom experimentálnej psychológie, ktorá zhrnuje a podrobne rozoberá všetky doteraz používané metódy a techniku v experimentálnej psychológii spolu s ich teoretickým zdôvodnením. Určená je pre psychológov, biológov, lekárske kruhy a pre poslucháčov vysokých škôl.

SLOVENSKÁ REČ
časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka
Ročník XXIII, 1958, číslo 5
Vydalo v Bratislave roku 1958
Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Hlavný redaktor dr. Eugen Jóna
Výkonná redaktorka Marta Marsinová
Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin
Výmer PK HSVZ čís. 18163/50-II/3
Cena Kčs 4,—.
X-153788.